

УКРАЇНА І СВІТ: ВСТУП ДО ІСТОРІЇ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ

6

свобода Батьківщина рівність повага
країна закон дружба мир родина

СТАРТ

2

СТАНЦІЯ СКАРБІВ ІСТОРІЇ

<https://cutt.ly/Ewt85wpt>

1

СТАНЦІЯ ПІЗНАННЯ

<https://cutt.ly/owutSmw2>

3

СТАНЦІЯ ПАМ'ЯТІ

<https://cutt.ly/Dwt85nNW>

4

СТАНЦІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

<https://cutt.ly/5wt85NBT>

5

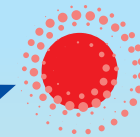
СТАНЦІЯ МИНУЛОГО

<https://cutt.ly/nwuxlnU2>

ФІНІШ

Дізнайтесь, наскільки добре ви пам'ятає те, що вивчали у 5 класі! За допомогою QR-кодів або посилань пройдіть онлайн-завдання кожної «станції» гри. Розгадайте ребуси і встановіть, якій саме темі присвячена кожна станція. Поєднайте слова з ребусів, теми і всі зображення та складіть коротку розповідь. Порівняйте, як люди облаштовували своє життя в минулому і сьогодні.

УКРАЇНА І СВІТ:

ВСТУП ДО ІСТОРІЇ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ

Підручник інтегрованого курсу
для 6 класу
закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Київ

2023

УДК 94(477)*6кл(075.3)
Щ96

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 08.03.2023 № 254)

ВИДАНО ЗА РАХУНОК ДЕРЖАВНИХ КОШТІВ. ПРОДАЖ ЗАБОРОНЕНО

Підручник реалізує модельну навчальну програму
«Україна і світ: вступ до історії України та громадянської освіти. 5–6 класи
(інтегрований курс)»

(авторський колектив МНП: *Н. С. Власова, О. В. Желіба, В. О. Кронгауз,
Д. О. Секиринський*, керівник авторського колективу — *І. Я. Щупак*)

Авторський колектив підручника:

Ігор Щупак, кандидат історичних наук, директор Українського інституту вивчення Голокосту «Ткума», член Міжнародної Ради Освенцимської (Польща), член Ради директорів UJE (Канада), Заслужений працівник освіти України (м. Дніпро)

Наталія Власова, учитель-методист, призер Всеукраїнського етапу конкурсу «Учитель року — 2016», директор відокремленого структурного підрозділу «Науковий ліцей міжнародних відносин II–III ступенів» Університету митної справи та фінансів, переможниця національної премії Global Teacher Prize Ukraine - 2021 в номінації «Учитель-новатор» (м. Дніпро)

Дмитро Секиринський, спеціаліст вищої категорії, учитель-методист, учитель історії Запорізького багатопрофільного ліцею «Перспектива» (м. Запоріжжя)

Владислав Кронгауз, учитель історії комунального закладу «Харківський ліцей № 3 Харківської міської ради», переможець зонального етапу Всеукраїнського конкурсу «Учитель року» в номінації «Історія» 2019, напівфіналіст національної премії Global Teacher Prize Ukraine - 2021 (м. Харків)

Анастасія Посунько, наукова співробітниця Дніпровського національного історичного музею імені Д. Яворницького (м. Дніпро)

Вікторія Павловська-Кравчук, кандидат юридичних наук, учитель-методист, директор ХП НВК «Вересень», учитель історії та правознавства (м. Харків)

Щупак І. Я.

Щ96 Україна і світ: вступ до історії та громадянської освіти : Підручник інтегрованого курсу для 6 класу закладів загальної середньої освіти / І. Я. Щупак, Н. С. Власова, Д. О. Секиринський, В. О. Кронгауз, А. М. Посунько, В. А. Павловська-Кравчук. — Київ : УОБЦ «Оріон», 2023. — 256 с. : іл.

ISBN 978-966-991-220-6.

УДК 94(477)*6кл(075.3)

© Щупак І. Я., Власова Н. С.,
Секиринський Д. О., Кронгауз В. О.,
Посунько А. М., Павловська-Кравчук В. А.
© УОБЦ «Оріон», 2023

ISBN 978-966-991-220-6

ШАНОВНІ ШЕСТИКЛАСНИЦІ ТА ШЕСТИКЛАСНИКИ!

У 5 класі ви вже розпочали мандрівку світом історії людства та громадянського суспільства. У цьому році продовжите пізнавати світ, осмислювати історичні події і навчатися бути справжніми громадянами — патріотами своєї держави!

Насамперед у цьому році ви будете вивчати людину та її місце у спільноті інших людей, визначати місце родини в житті окремої особистості й усього суспільства, досліджуватимете власну історію. Ви дізнаєтесь, як виникла сім'я та які історичні форми вона має, чому міста є основою цивілізації, як зароджувалися громади, які форми держави й управління існують сьогодні та як вони виникали.

Для цього, спираючись на ваші знання з курсу 5 класу, ви детальніше ознайомитеся з особливостями розвитку людської праці, господарства, культури; дізнаєтесь про поняття соціального статусу, поринете в історію українського державотворення. Поєднуючи знання з історії та громадянської освіти, зможете дати відповідь на запитання: **«Яке місце в історії належить людині та суспільству?»**. А ще — допомогти своїм старшим родичам і знайомим дорослим розібратися в історії світу і нашої країни.

Наш підручник передбачає не тільки читання, а й активну навчальну діяльність читача. Адже багато висновків ви маєте зробити самостійно, і всі ви — наші співавтори й співавторки.

Зверніть увагу на обкладинку підручника. На ній ми не лише зобразили умовне дерево роду та знань, а й подали певні важливі ціннісні поняття. Уважно розглянувши її, дізнаєтесь, який зміст закладено в підручник, що його ви тримаєте у руках.

Сподіваємося, що ваша мандрівка сторінками минулого, сучасного і, навіть, майбутнього буде цікавою, яскравою та корисною.

Бажаємо успіхів!

*Із повагою до кожної і кожного з вас,
авторський колектив*

ЗМІСТ

РОЗДІЛ I. ЛЮДИНА І СІМ'Я

§ 1. Вступ. Людина як соціальна істота	6
§ 2. Людина і сім'я. Зародження родини та її історичні типи	11
§ 3–4. Розвиток людини у сім'ї. Життєві цінності	13

РОЗДІЛ II. Я І МОЯ ІСТОРІЯ

§ 5. Родина і родинна традиція	17
§ 6. Генеалогія — родовід людини	20
§ 7. Родинна пам'ятка. Родинна хроніка. Джерела історії роду	23
§ 8. Практичне заняття: «Історія мого роду»	25
§ 9. Урок-узагальнення та контролю	28

РОЗДІЛ III. МІСТА І СЕЛА В ІСТОРІЇ

§ 10. Кочів'я та городище. Село та селище	30
§ 11. Кочовий та осілий способи життя	35
§ 12. Фортеця. Замок. Палац	38
§ 13. Місто — основа цивілізації. Урбанізація	43
§ 14. Міста-держави Стародавнього світу	46
§ 15. Середньовічні міста	50
§ 16. Міста в історії України	54
§ 17. Сучасне місто. Мегаполіси	58
§ 18. Практичне заняття: «Досліджуємо міста: вік, назва, символіка»	62
§ 19. Урок-узагальнення та контролю	65

РОЗДІЛ IV. ЗАРОДЖЕННЯ І РОЗВИТОК ЛЮДСЬКИХ ГРОМАД

§ 20. Громада. Зародження громад в історії	67
§ 21. Історичні типи громад	71
§ 22–23. Самоврядування громад. Сучасна міська (сільська) громада	76
§ 24. Громадська організація	81
§ 25. Шкільна громада	85
§ 26. Практичне заняття: «Я у громаді»	89
§ 27. Урок-узагальнення та контролю	92

РОЗДІЛ V. РОЗВИТОК ЛЮДСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

§ 28. Праця і господарство. Економіка	94
§ 29. Привласнювальне господарство	97
§ 30. Відтворювальне господарство	100
§ 31. Суспільні поділи праці	105
§ 32. Натуральне і товарне господарства	109
§ 33. Становлення ринкової економіки	114
§ 34. Фізична й розумова праця	118

§ 35. Промисловий переворот. Індустріалізація.	121
§ 36. Постіндустріальна економіка	126
§ 37. <i>Практичне заняття: «Економіка в повсякденному житті»</i>	130
§ 38. <i>Урок узагальнення та контролю</i>	132

РОЗДІЛ VI. ІСТОРІЯ ПОВСЯКДЕННЯ. ТРАДИЦІЇ ТА ВИХОВАННЯ ВПРОДОВЖ ІСТОРІЇ

§ 39. Повсякдення людини протягом історії	134
§ 40. Одяг і мода в історії людства	138
§ 41. Системи харчування. Раціон	143
§ 42. Житло й архітектура.	148
§ 43. Традиції і свята	152
§ 44. Медицина і здоров'я. Епідемії	157
§ 45. Фізична культура і спорт	162
§ 46. Наука і техніка в історії людства	166
§ 47. Освіта і виховання	171
§ 48. Школи й університети	175
§ 49. <i>Практичне заняття:</i> «Повсякдення, традиції та звичаї народів світу»	181
§ 50. <i>Урок узагальнення та контролю</i>	183

РОЗДІЛ VII. СУСПІЛЬСТВО В ІСТОРІЇ

§ 51. Суспільство та соціальні групи.	185
§ 52. Суспільні відносини. Цінності та норми	189
§ 53. Соціальний статус. Влада	194
§ 54. Країна. Народ	197
§ 55. Етнос і нація	200
§ 56. Символи нації. Солідарність. Патріотизм. Націоналізм	203
§ 57. Політика. Держава	209
§ 58. Монархія. Монархи в історії. Імперії	214
§ 59–60. Республіка. Парламент. Уряд. Президент. Суд. Політичні партії	217
§ 61. Конституція. Закон. Демократія.	221
§ 62. Історія українського державотворення.	226
§ 63–64. Релігія в житті суспільства. Релігійні громади. Світові релігії	231
§ 65. Людство. «Ми» і «вони». Образ «іншого». Культура	237
§ 66. Гендер. Шовінізм. Расизм. Дискримінація. Толерантність	241
§ 67. Глобалізація. Сталий розвиток. ООН та Європейський Союз.	246
§ 68. <i>Практичне заняття: «Суспільство і держава»</i>	250
§ 69. <i>Урок-узагальнення: «Суспільство в історії і сучасності.</i> Моє місце в суспільстві»	252
§ 70. <i>Узагальнення за курсом</i>	254

РОЗДІЛ І. ЛЮДИНА І СІМ'Я

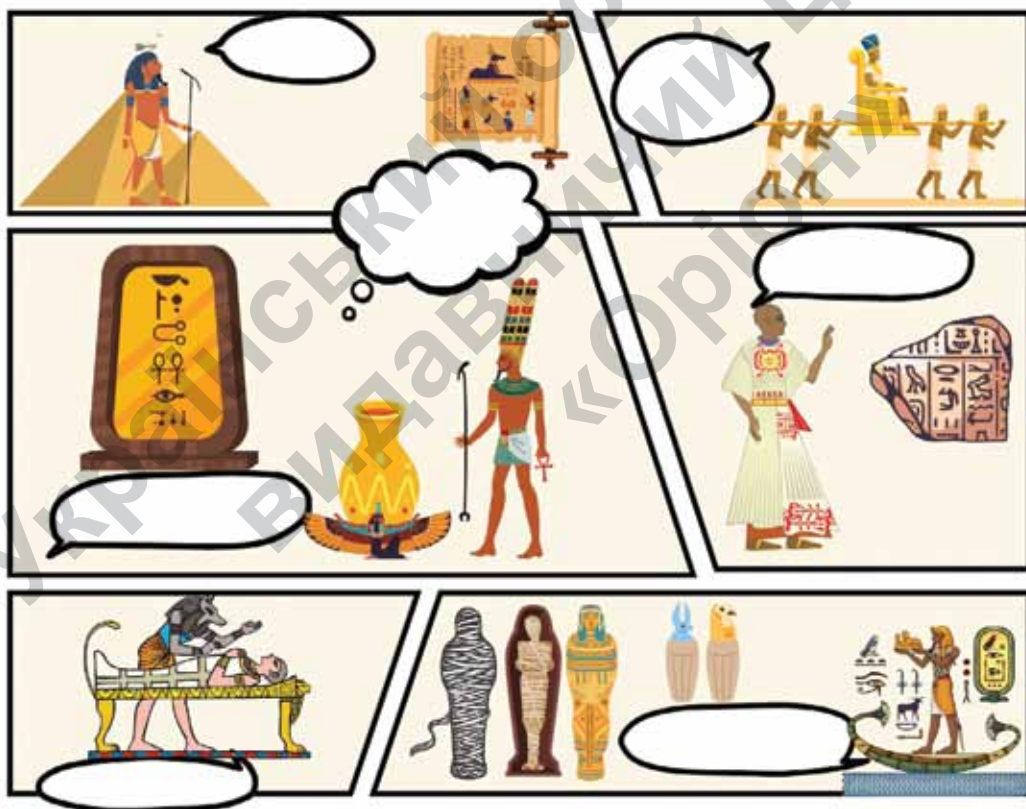
§ 1 ВСТУП. ЛЮДИНА ЯК СОЦІАЛЬНА ІСТОТА

Як ви розумієте думку давньогрецького філософа Арістотеля: «Людина — істота соціальна, її не створили для життя в самотності»? Запропонуйте власне визначення поняття «людина».

Діємо: практичні завдання

Що вивчає історія? Яке місце в історії належить людині? Чи здатна, на вашу думку, одна людина змінити хід історії? Пригадайте, які непересічні історичні особистості вам відомі. Яких сучасних видатних особистостей ви знаєте?

Користуючись знаннями, які ви отримали у 5 класі, складіть власний варіант коміксу, використавши запропонований шаблон.

Кожен з нас із самого дитинства знає, що ми всі народжуємося людьми та живемо серед людей. І саме людина є найзагадковішою істотою на Землі. Споконвіку науковці, дослідники, філософи намагалися виокремити риси, притаманні виключно людині. Серед них можна назвати такі: здатність накопичувати знання, вміння мислити, використовувати розум, розвиватися, прагнення до спілкування, схильність до творчості тощо.

Кожна людина — це окремий живий організм, **індивід**, що має від самого народження певні потреби. Так, після народження жодна людина не виживе, якщо покинути її самотньою — не годувати, не вчити, не доглядати. У кожного окремого індивіда є свої **біологічні особливості** — зріст, вага, колір волосся та очей тощо.

Варто запам'ятати!

Індивід (індивідуум) — окремий живий організм, який існує самостійно.

Але попри те, що всі люди мають схожі біологічні риси, ми ніколи не знайдемо на світі двох абсолютно однакових людей. Навіть близнюки, які схожі зовнішністю, будуть абсолютно різними людьми — вони можуть любити різну їжу, слухати різну музику, мати різні звички, характери тощо. Саме такі особливості кожної людини складають її **індивідуальність**. Така людина активна, вона має власну думку та життєву позицію, переконання та погляди.

Варто запам'ятати!

Індивідуальність — сукупність певних властивостей, рис і досвіду кожної людини, що відрізняють її від інших індивідуумів.

Невід'ємним від поняття «людина» є поняття «**особистість**». **Особистість** — людина, яку виховали в суспільстві. Якою буде особистість — залежить насамперед від оточення: родини, друзів, шкільного колективу, кола спілкування.

Варто запам'ятати!

Особистість — людина, що має свої особливості характеру, поведінки, ставлення до суспільства й природи тощо.

Поміркуймо!

Перейдіть за QR-кодом або посиланням і скористайтесь запропонованою схемою. Поміркуйте, які характерні риси індивідуальності маєте ви. Чи можуть риси, притаманні індивідуальності, змінюватися впродовж життя людини?

<https://cutt.ly/Dwek8RQI>**Історичні подробиці**

Усім відома книжка Редьярда Кіплінга про хлопчика Мауглі, який вижив у диких джунглях і якого виховала зграя вовків. Але чи можливе щось подібне в реальному житті? Німецька фотографія Джулія Фуллертон-Баттен стала авторкою проекту «Дикі діти». Вона зробила низку знакових фотографій дітей, які вирости поза межами нормального людського суспільства. Прочитайте одну з історій проекту.

У 1978 році на острові Фіджі був випадково знайдений хлопчик на ім'я Суджит Кумар. Хлопчику було 6–7 років на вигляд, але він не розмовляв, а поведився, як півень: кукурікав, мав пташині звички. Як з'ясувалося, на кілька років хлопця замкнув у курнику його власний дідусь. Суджита всиновили та забрали жити у сім'ю. Проте повністю свідомим членом суспільства хлопець стати так і не зміг. Він не навчився тримати виделку, читати або спілкуватися з іншими підлітками. Більше того, він не виявляв до спілкування з людьми жодної цікавості й поведився агресивно.

14 історій дітей-мауглі
у фотопроекті

Дж. Фуллертон-Баттен,
сайт *Legal Technique*

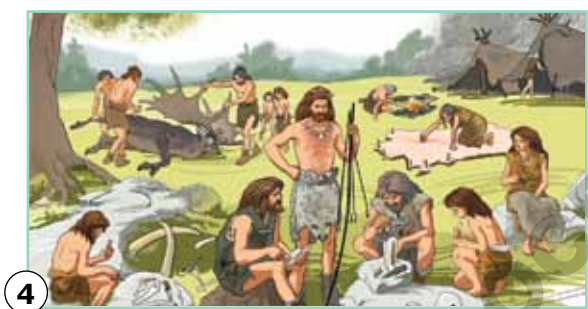
<https://cutt.ly/AwyviZBN>**Поміркуймо!**

Спробуйте пояснити, чому для кожної людини важливо бути частиною суспільства. Чому, на вашу думку, діти-мауглі ніколи вже не зможуть стати повноцінними особистостями, якщо їхнє дитинство пройшло не серед людей, а серед тварин?

За допомогою QR-коду або посилання ознайомтеся з іншими історіями проекту Джулії Фуллертон-Баттен «Дикі діти». Розкажіть одну з цих історій у класі.

Діємо: практичні завдання

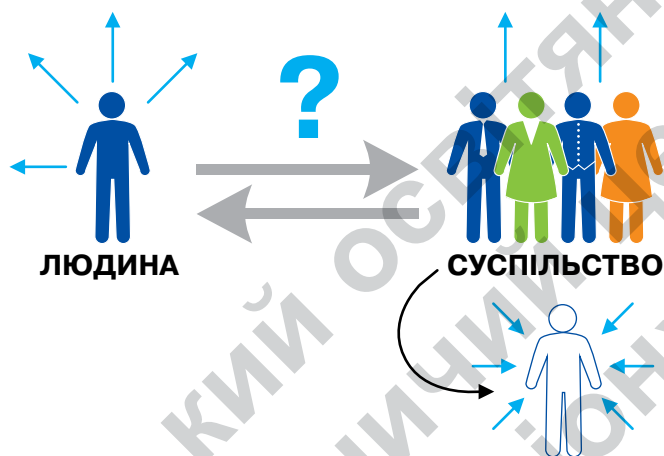
Об'єднайтеся в пари. Опрацюйте зображення, які ілюструють різні етапи розвитку людського суспільства. Спираючись на хмаринку слів та ілюстрації, складіть і заповніть чек-лист «Людина — істота соціальна».

Людина — істота соціальна	
☒	Потреба в дружбі
☐	-----
☐	-----
☐	-----
☐	-----
☐	-----
☐	-----

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Поміркуйте, які особливості має людина як біологічна істота, а які — як істота соціальна.
2. Як ви розумієте вислів німецького філолога Вільгельма Гумбольдта «Для людини немає нічого цікавішого в світі, ніж люди»?
3. Перейдіть за QR-кодом або посиланням і прочитайте вірш Надії Красоткіної «Всі люди різні». Яку ідею заклала авторка у свій поетичний твір? За бажанням напишіть коротке есе (8–10 речень) на цю тему. Поміркуйте: цей вірш написаний про людину як індивіда чи як індивідуальність.
4. Скориставшись матеріалами уроку, доповніть інфографіку.

<https://cutt.ly/LwwLNTk7>

5. Розгляньте малюнок. Який зміст у нього закладено? Вигадайте і розкажіть у класі коротку історію на тему: «Людина — невід’ємна частина суспільства».

§ 2

ЛЮДИНА І СІМ'Я. ЗАРОДЖЕННЯ РОДИНИ ТА ЇЇ ІСТОРИЧНІ ТИПИ

Чому важливо досліджувати історію власної родини? Коли та за яких обставин виникли перші сім'ї? Що таке родинні традиції?

Ви вже знаєте, що людина — істота соціальна. Здавна люди мешкали та вели господарство разом, об'єднувались в окремі групи. Спершу це були **племена**. Кожне плем'я мало свої особливості, вірування, звичаї та традиції. Плем'я, у свою чергу, складалося з **родів** — окремих великих родин, які мали спільних предків. Тобто вже за первісності *сім'я стає основою суспільства*.

Варто запам'ятати!

Сім'я — це об'єднання людей на основі шлюбу або кровної спорідненості, які пов'язані між собою спільністю побуту та взаємними відповідальністю і обов'язками.

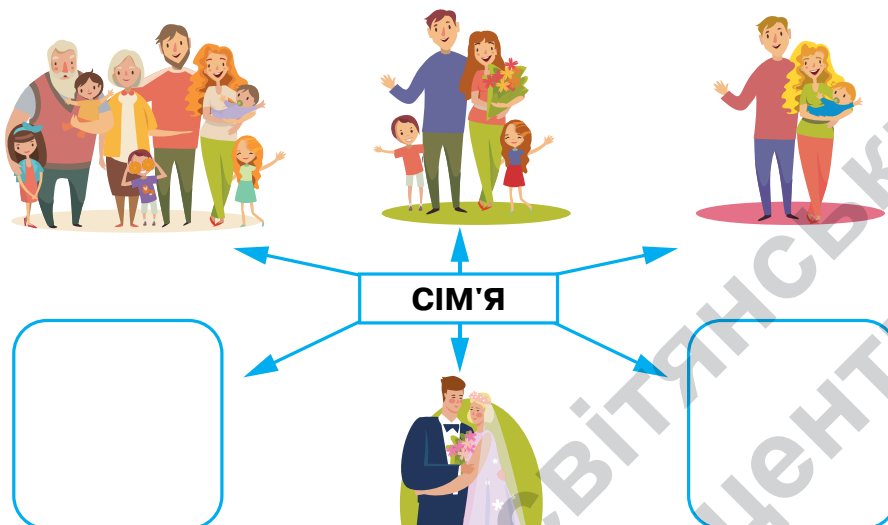
У різних народів сім'я могла мати різні типи. Найпоширенішими є три форми сім'ї — **поліандрія**, **полігамія** та **моногамія**. **Поліандрія** — це сім'я, у якій жінка може мати кількох чоловіків, а **полігамія** — навпаки: коли у чоловіка може бути кілька дружин. Полігамія та поліандрія збереглися в деяких народів до сьогодні. Наприклад, полігамні шлюби розповсюджені у Саудівській Аравії, а поліандрія має місце у Тибеті. Але найпоширенішою сучасною формою сім'ї є **моногамія**. У моногамії один чоловік може мати тільки одну дружину. Саме моногамна форма сім'ї притаманна культурі України.

Моногамна сім'я може бути **простою** або **складною**. Проста моногамна сім'я складається з подружжя та їхніх дітей. Складна моногамна родина може об'єднувати кілька простих сімей, включаючи дідуся й бабусю та ін.

До якого типу сім'ї ви могли б віднести власну родину? Чи зміниться тип вашої родини, якщо разом з вами проживатимуть ваші близькі родичі?

Діємо: практичні завдання

Доповніть інфографіку. Які типи сімей на ній зображені? Скориставшись додатковими джерелами інформації, підготуйте розповідь про один із типів сім'ї.

?

Поміркуймо!

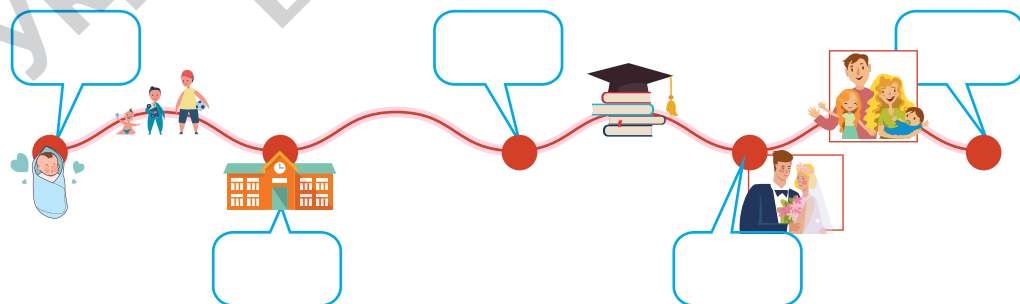
Поміркуйте, з чим пов'язане поширення у різних народів світу існування різних форм сім'ї (поліандрії, полігамії, моногамії).

«Історичні подробиці»

<https://cutt.ly/9wek89EI>**ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ**

1. Як виникла та розвивалася сім'я? Які існують типи сімей?
2. Чи є наявність сім'ї необхідною й важливою потребою для людини?
3. Уявіть себе істориком/історикинею. Складіть стислу історичну довідку про історію власної сім'ї. Скористайтеся поданою інфографікою для створення історії. Доповніть її подіями з літопису вашої родини.

§ 3–4 РОЗВИТОК ЛЮДИНИ У СІМ'І. ЖИТТЄВІ ЦІННОСТІ

Що таке сім'я? Які типи сім'ї вам відомі? Як ви розумієте вислів бенгальського та індійського письменника, Нобелівського лауреата Рабіндраната Тагора: *«Сім'я — основний осередок будь-якого суспільства і будь-якої цивілізації»?*

Від народження людина зростає й розвивається у сім'ї. Маленькі діти у родині навчаються говорити, ходити, виконувати певні дії, копіюючи дорослих. Сім'я — мініатюрна модель великого суспільства. В ній ми контактуємо один з одним, учимося любити, прощати, захищати, бути людьми та справедливими.

Усі якості та вміння, які отримує людина, виховуючись у сім'ї, вона «перенесе» у своє доросле життя в суспільстві. Переоцінити роль родини в житті кожної окремої людини важко, адже поруч з рідними вона відчуває емоційний комфорт і захист, збагачується досвідом. У родині формуються її пріоритети, цілі та цінності.

Поміркуймо!

Прочитайте прислів'я й приказки про сім'ю. Поміркуйте, чому люди надають такого важливого значення родинному вихованню.

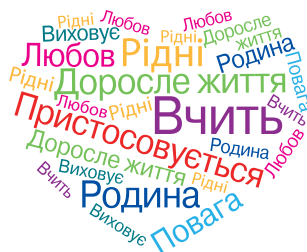
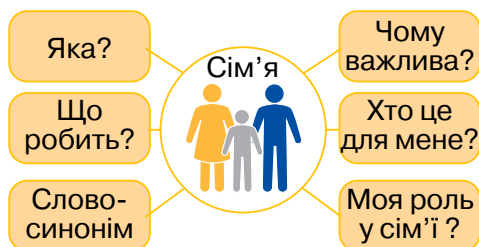
1. У сім'ї і каша густіша.
2. У хорошій сім'ї хороші діти ростуть.
3. Дерево тримається корінням, а людина — родиню.
4. Де міцна сім'я, там жоден ворог не страшний.

Діємо: практичні завдання

Поміркуйте, яку роль у вашому житті відіграє власна родина. Заповніть кластер, скориставшись шаблоном і хмаринкою слів, поданими на наступній сторінці. За допомогою QR-коду або посилання перегляньте анімаційний фільм (режисер *Brad Warren*). Поміркуйте, яку ідею заклад у свою анімацію автор мультфільму. Про які життєві цінності ви замислились, переглянувши анімаційну стрічку?

<https://cutt.ly/rwwLMzsy>

Розвиток людини та її моральних якостей багато в чому залежить від виховання у сім'ї. Саме родина прищеплює дитині *цінності*, якими вона керуватиметься в дорослому житті.

Варто запам'ятати!

Життєві цінності — ідеали та цілі, до яких прагне людина: любов, дружба, здоров'я, толерантність, самоповага та ін.

Серед життєвих цінностей виокремлюють **матеріальні** та **духовні**. Матеріальні цінності (або блага) задовольняють основні потреби людини — наявність житла, їжі, води, засобів для комфортного життя і праці тощо. Духовні цінності — це моральні норми та принципи, певні ідеали, якими людина послуговується у житті.

Діємо: практичні завдання

Охарактеризуйте себе за такими ознаками: *інтереси, цінності, світогляд, потреби*. Створіть свій умовний «портрет», скориставшись пропонованим шаблоном. Поміркуйте, чи може людина бути щасливою, якщо її потреби не задовольняються.

дружба

кохання

творчість

відпочинок

здоров'я

віра

достаток

освіта

Цінності у різних народів можуть дещо різнитися. Так, наприклад, важливими у вихованні дітей в Америці є почуття свободи і право вибору. В Японії також вважається, що дитина має бути незалежною. Але ключовою цінністю японської родини є слухняність та повага до старших. У В'єтнамі діти зростають буквально на вулиці, навчаючись соціальним та іншим навичкам у своїх однолітків або старших. В Україні вихованню дітей приділяють велику увагу, навчаючи доброти, повазі, гідності, чесності тощо.

Поміркуймо!

Подумайте, які життєві цінності є важливими для вас/вашої родини. Перейдіть за QR-кодом або посиланням і заповніть таблицю. Оцініть кожну цінність у таблиці від 0 до 9 балів за важливістю для вас/вашої родини. Порівняйте і проаналізуйте отримані результати. Які цінності ви б могли додати до вказаного переліку?

<https://cutt.ly/dwek4fcg>

Історичні подробиці

Розгляньте пам'ятник «Історія кохання», що знаходиться в центрі Києва. Прототипами скульптури стали реальні герої — італієць Луїджі та українка на ім'я Мокрина. Вони познайомилися в Австрії під час Другої світової війни. Їхнє взаємне кохання допомогло їм вижити у жахливих умовах австрійського табору для військовополонених. Після завершення війни громадянину Італії Луїджі не дозволили вивезти Мокрину до себе на батьківщину, і закохані розлучилися. Знову зустрітися вони змогли тільки через 60 років, коли були вже в літньому віці.

Поміркуйте, які цінності звеличує скульптура. Запропонуйте свій варіант пам'ятника, присвяченого історії кохання Луїджі й Мокрини. Перейдіть за QR-кодом або посиланням і виконайте онлайн-вправу.

<https://cutt.ly/AwtotoKm>

Скульптура «Історія кохання» в Маріїнському парку (м. Київ, скульптори О. Моргацький і Г. Костюков)

Кожна людина має власні потреби. **Потреби** — це необхідність користуватися певними благами, життя без яких буде для людини некомфортним і складним. З-поміж існуючих виділяють такі групи потреб:

- *духовні* — дружба, кохання, пізнання світу тощо;
- *соціальні* — спілкування, громадська діяльність тощо;
- *матеріальні* — їжа, житло, одяг, предмети побуту тощо;
- *біологічні* — відпочинок, сон, здоров'я тощо.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте схему. Поміркуйте, які цінності зображено. Розподіліть подані цінності на дві групи: *матеріальні* та *духовні*. Які цінності ви могли б додати?

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Поміркуйте, як виховання людини в родині впливає на формування її життєвих цінностей.
2. Складіть перелік потреб людини за різними групами: духовні, матеріальні, соціальні й біологічні. Які з цих потреб, на вашу думку, є важливішими? Чи можуть одні потреби замінити людині інші?
3. Розгляньте малюнок. Увідповідніть зображення-іконки, які зображені на кольорових пазлах, зі словами-підказками: *любов, спілкування, здоров'я, харчування, визнання, сім'я, дружба, захист, безпека*. Що із зазначеного можна віднести до *потреб*, а що — до *цінностей*?

РОЗДІЛ II. Я І МОЯ ІСТОРІЯ

§ 5 РОДИНА І РОДИННА ТРАДИЦІЯ

Якою є роль сім'ї у вихованні людини? Що впливає на розвиток людини у суспільстві? Які існують потреби і цінності у житті людини?

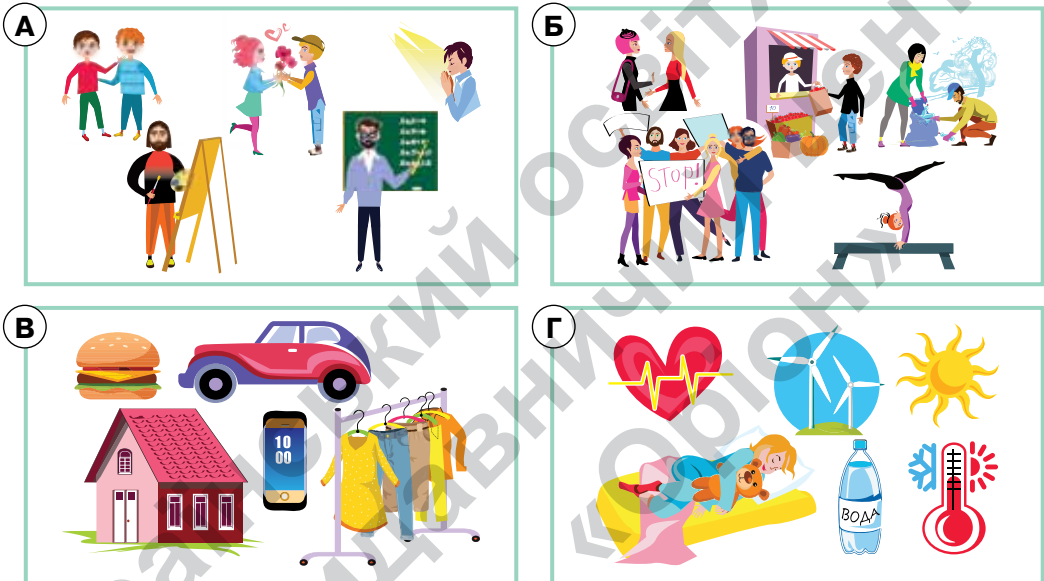
?

Поміркуймо!

Увідповідніть групи людських цінностей з ілюстраціями, що їх відображають.

1 Соціальні 2 Біологічні 3 Матеріальні 4 Духовні

Які цінності ви могли б додати до кожної групи?

Кожна родина, як і будь-яка окрема людина, має власну історію. Відомо, що дослідженням родинної історії займається наука *генеалогія*. Тривалий час генеалогія була доступною лише для заможних (шляхетських) родин. Знати, звідки походить рід, було потрібно, щоб зберегти родове право на землі й маєтності, довести власне походження від князівських або королівських родів.

У сучасному світі існує багато варіантів дослідження власної родової історії. Створюються спеціальні фірми,

що вивчають історії родини. Наприклад, туристична фірма *Ancestry Tours* пропонує своїм клієнтам екскурсію, пов'язану з визначними місцями родинної історії, навіть якщо це зовсім маленькі, забуті містечка або села. Завдяки інтернету з'явилися ресурси, які дозволяють шукати своїх предків без звернення до архівів.

Історія родини, зберігаючи пам'ять і традиції, є частиною загальнолюдської історії.

Причини зацікавлення людей своєю історією теж можуть бути дуже різними. Комуś це потрібно з практичного погляду — щоб встановити право власності на майно або отримати право проживання в країні своїх предків. А комуś просто важливо знати історію своєї родини з цікавості або відчуття обов'язку. Особливої ролі родинна історія набуває в контексті вивчення історії повсякдення та побуту. Адже у звичайних предметах і приладах «ховається» історія розвитку техніки, удосконалення предметів матеріальної культури людства.

«Історичні подробиці»
<https://cutt.ly/Xwek4U4T>

Варто запам'ятати!

Хр́оніка (грец. *chronikós* — зв'язаний із часом) — виклад найважливіших подій того чи іншого періоду в хронологічному (послідовному) порядку.

Діємо: практичні завдання

1. За допомогою вчителя/вчительки складіть хроніку історії своєї школи.

2. Уявіть себе учасником/учасницею екскурсії. Проведіть уявну екскурсію, використавши «експонати» родинної історії. Поміркуйте, як презентовані експонати можуть допомагати вивченню загальнолюдської історії. Яку інформацію вони нам надають?

3. Розгляньте зображення на сторінці 19, а також перейдіть за QR-кодом або посиланням на сайт «Музейний портал». Чому ці експонати потрапили до музеїв? У чому їхня історична цінність? Що, на вашу думку, є найголовнішим для історичного музею?

<https://cutt.ly/uwwL1U05>

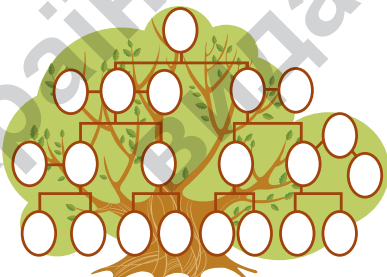
Меморіальний музей Григорія Сковороди (м. Переяслав)

Художній музей м. Луцька (експонати Олицького палацу Радзивілів)

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Поміркуйте, які предмети/речі можна вважати родинними пам'ятками.
2. Обговоріть з дорослими, чи може бути фотоальбом родинною пам'яткою. Укладіть власний фотоальбом пам'яток вашої родини.
3. Підготуйте повідомлення або презентацію про родинну пам'ятку вашої сім'ї. Розкажіть у класі її «історію».
4. Розгляньте запропонований шаблон. За допомогою батьків/родичів складіть власне генеалогічне дерево. Поміркуйте, чому про деяких родичів збереглося замало інформації. Які причини могли призвести до втрати родиною інформації про своїх предків? Як зберегти інформацію про свою родину для майбутніх нащадків?

<https://cutt.ly/uwwL8GeV>

В Україні у 2017 році запустили найбільшу онлайн базу мешканців країни *Pra.in.ua*, що дозволяє відстежити свій родовід між 1650 і 1920 роками. Сайт не лише допомагає уточнити дані про своїх родичів, а й дає можливість укласти генеалогічне дерево. Перейдіть за QR-кодом або посиланням і скористайтесь базою під час створення власного генеалогічного дерева.

§ 6 ГЕНЕАЛОГІЯ — РОДОВІД ЛЮДИНИ

Що спонукає людей вивчати минуле власної родини? Яким чином із покоління у покоління передаються сімейні традиції? Чи має ваша родина традиції? З якими подіями вони пов'язані?

Поміркуймо!

Чи відтворюють, на вашу думку, подані зображення сімейні традиції? Які сімейні традиції вам відомі? Які ви хотіли б зберігати у своїй власній родині?

Варто запам'ятати!

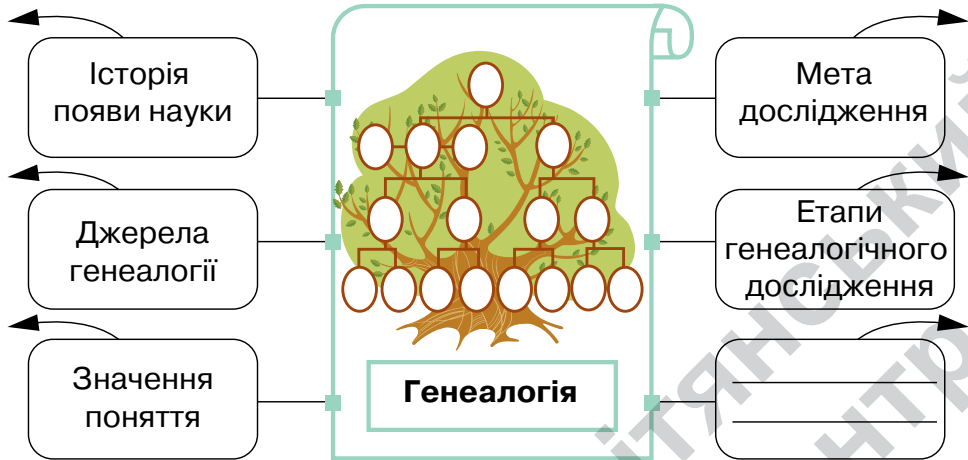
Генеалогія — це спеціальна історична дисципліна, яка вивчає походження окремих осіб або родів і встановлює споріднені зв'язки між ними.

Як наукова дисципліна *генеалогія* з'явилася наприкінці епохи Середньовіччя. У середні віки важливим було походження людини, адже належність до старовинних родів свідчила про наявність привілеїв та особливих прав (володіння землями, статками, право вступати до орденів, право успадковувати замки і території тощо).

Аби зберегти і довести свою належність до певного роду, люди створювали *генеалогічні довідники* у різних формах (таблиці, генеалогічні дерева тощо). Нерідко відомості про людину (дату народження, імена, важливі події) додавали на зображення герба, який також міг слугувати доказом спорідненості та належності до певних родів. Таким чином, *генеалогія* — це наука, що допомагає досліджувати походження та історію певної особи або родини.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте інфографіку. Доповніть її, скориставшись текстом параграфа та додатковими джерелами інформації.

Відомості, які дає історикам генеалогія, не тільки допомагають дослідити родовід конкретної людини, а й дають можливість вивчати майнові та правові відносини. Для вивчення родоvodu також використовуються усні перекази, історичні записи. Дослідник, який займається генеалогічним пошуком, чимось схожий на детектива. Адже, вивчаючи інформацію про предків певної людини, він фактично знаходить відповіді на важливі питання.

Варто запам'ятати!

Генеалогічне дослідження — це пошук інформації для складання історії родини (родинного дерева, хроніки, таблиці тощо).

Родовід досліджується за однією або кількома фамільними лініями.

Фамільна лінія — лінія прямих предків, без яких людина не могла б з'явитися на світ. Це може бути одна лінія (наприклад, лінія батька — у цьому випадку пошук документів проводиться по батькові, дідові за батьківською лінією, прадідові за батьківською лінією тощо). Але дослідження може здійснюватися за двома лініями (наприклад, батька й матері, за їхніми прізвищами), чотирма лініями (бабусь і дідусів), вісьмома лініями (прабабусь і прадідів).

Діємо: практичні завдання

За пропонованим алгоритмом, спираючись на сімейну історію, проведіть власне мінідослідження родоводу. Оберіть фамільну лінію (батька або матері) та з допомогою членів вашої родини і наявних джерел інформації (записи, документи, усні свідчення, фотодокументи тощо) дослідіть генеалогію своєї родини. Результати представте у вигляді таблиці або хроніки.

Етапи генеалогічного дослідження

1	Визначення фамільної лінії дослідження
2	Аналіз наявних даних, збір документів
3	Опрацювання матеріалів дослідження
4	Формування результату дослідження

Використайте вертикальну або кругову таблицю.

Ви	Батько	Дідусь	Прадідусь
			Прабабуся
		Бабуся	Прадідусь
			Прабабуся
	Мати	Дідусь	Прадідусь
			Прабабуся
		Бабуся	Прадідусь
			Прабабуся

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Поміркуйте, як генеалогія допомагає історикам. Чому генеалогічні дослідження стали популярними саме у середні віки? Які нові методи для дослідження спорідненості існують у сучасному світі?
2. Уявіть себе хроністом/хроністкою відомої особи. Знайдіть про неї всю можливу інформацію, використавши онлайн-ресурси, та складіть коротку генеалогічну довідку. Наскільки правильними й точними були результати вашого дослідження? Яких даних вам бракувало?
3. Перейдіть за QR-кодом або посиланням та ознайомтеся з сайтом Агенції приватних історичних досліджень. Які послуги надає Агенція? Навіщо, на вашу думку, люди досліджують історію населеного пункту або підприємств/організацій?

<https://cutt.ly/uwuxzqGn>

§ 7 РОДИННА ПАМ'ЯТКА. РОДИННА ХРОНІКА. ДЖЕРЕЛА ІСТОРІЇ РОДУ

Пригадайте, що вивчає *генеалогія*. Чому історія окремої родини є важливою? Що спонукає дослідників вивчати родинну історію видатних постатей України та світу?

?

Поміркуймо!

Прочитайте уривок з пісні «Сік землі» (слова Ніни Матвієнко та Раїси Кириченко). Поміркуйте, який зміст вкладено у цей текст. Пригадайте пісні або вірші про родину. Процитуйте їх у класі.

*З роду в рід кладе життя мости,
Без коріння саду не цвісти,
Без стремління човен не пливе,
Без коріння сохне все живе.*

!

Варто запам'ятати!

Родинна пам'ятка — предмет матеріальної культури минулого, унікальний для певної родини, який становить для її членів особливу цінність.

В українських родинах дітей завжди вчили, що вони невіддільні від свого роду. Члени родини мали знати та шанувати своїх пращурів, зберігати й передавати наступним поколінням пам'ять про них. У кожній родині була якась важлива річ, пов'язана з сімейною історією. Часто таку річ передавали у спадок як особливу цінність — символ родинної пам'яті.

Родинні пам'ятки — це своєрідні реліквії, речі, які є важливими для її членів. Наприклад, валіза може бути старою і пошарпаною, але саме в неї, можливо, дідусь із бабусею склали всі свої речі і переїхали до іншого міста або країни. Тому ця валіза важлива як символ того, що вони взяли із собою.

!

Варто запам'ятати!

Родинна хроніка — виклад найважливіших подій роду (сім'ї) в хронологічному порядку із відображенням життя кількох поколінь одного роду.

Спроби вивчати історію родини з'явилися ще в давні часи. Давньогрецька література (епос) бере початок з генеалогії героїв. Романи і розповіді про зміну поколінь зустрічаються у літературі всіх народів світу. Мало хто знає, що в давнину було за обов'язок знати по-іменно свій родовід. Тих, хто цурався чи нехтував родинною пам'яттю, зневажливо називали «людьми без роду-племени».

Українці все частіше цікавляться історією свого роду та досліджують її.

Як скласти родинне
дерево

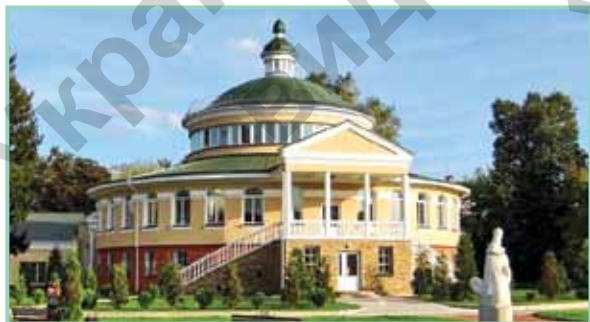
<https://cutt.ly/zwek471v>

Діємо: практичні завдання

Оберіть відому історичну особистість і за допомогою запропонованих онлайн-ресурсів знайдіть усі можливі джерела вивчення історії роду цієї особистості (<https://uk.rodovid.org/>, <http://beket.com.ua/>, <https://www.myheritage.com.ua/>). Започаткуйте мініпроект і проведіть генеалогічне дослідження історії роду.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Поміркуйте, які джерела можуть бути використані істориками для дослідження історії роду. Які з цих джерел, на вашу думку, є більш достовірними?
2. За допомогою QR-коду або посилання перегляньте уривок із «Родинної хроніки останньої чверті XVI ст.» з колекції бібліотеки Острозького єзуїтського колегіуму (зберігається у Центральній науковій бібліотеці НАН України). Подумайте, з якою метою складали подібні хроніки. Які важливі дані містять хроніки — джерела історії роду?

Бібліотека Острозької академії
(фото з офіційного сайту Національного
університету «Острозька академія»)

Уривок
із «Родинної хроніки...»

<https://cutt.ly/KwwL9Xa9>

§ 8 ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ: «ІСТОРІЯ МОГО РОДУ»

I. ІСТОРИЧНИЙ СТОРИТЕЛІНГ

Що таке рід? Доберіть слова-синоніми до поняття «рід». Розгляньте ілюстрації. Розташуйте їх у хронологічній послідовності. Складіть розповідь за допомогою поданих зображень.

Варто запам'ятати!

Еволюція людини — процес поступового розвитку людських спільнот, який полягає в опануванні новими знаннями, навичками й уміннями їх застосовувати у процесі своєї життєдіяльності.

II. ІСТОРИЧНИЙ ДІАЛОГ

Візьміть участь у розмові підлітків. Допоможіть Софійці та Петрику розібратися, чому так важливо вивчати історію свого роду.

Петрику, сьогодні мене запитали, чи знаю я історію своєї родини. Я почала розповідати про тата, маму. Але для чого ми це все вивчаємо?

Софійко, саме про це ми говорили на уроці історії. Вчителька дала нам завдання підготувати повідомлення на цю тему. Дивись, що в мене вийшло.

Створення міцної родини	Перед тим, як одружуватися, дорослі знайомлять-ся із родинами своїх обранців, адже ці люди стануть їх найближчими родичами.
Профілактика захворювань	Інколи деякі хвороби можуть передаватися у спадок або простежується певна схильність до них.
Професійне визначення	Існують сім'ї, у яких всі члени є представниками однієї професії. Вони передають свій професійний досвід від покоління до покоління.
Розуміння історії	Вивчаючи архівні матеріали, а також спілкуючись із старшими представниками родини, ми краще розуміємо уроки історії, осмислюємо події та їх вплив на долю людей.

»

Спробуйте продовжити таблицю. Запропонуйте власні приклади того, чому потрібно вивчати історію свого роду.

III. ПРАЦЮЄМО З КАРТОЮ ПРІЗВИЩ

Можливо, ви замислювалися над тим, що кожна родина має власне прізвище, а інколи й не одне. Виявляється, що і прізвища мають своє географічне й історичне походження. Скориставшись поданою картою, дослідіть, у яких регіонах України поширені популярні прізвища наших співвітчизників.

Натомість спробуємо знайти регіони, де поширені саме наші прізвища, скориставшись інтерактивною картою поширення прізвищ на території України. Для цього необхідно перейти за QR-кодом або посиланням і ввести своє прізвище до відповідного поля.

Пам'ятка для роботи

1. Введіть прізвище українською мовою.
2. У результаті, окрім статистичних даних, можна зустріти згадки прізвища в різних списках за соціальною верствою, а також історію його походження.
3. За бажанням можна згенерувати цю карту та зберегти на телефон, комп'ютер чи інший гаджет.

Інтерактивна карта
поширення прізвищ
<https://cutt.ly/kwwL8Yxx>

- Спробуйте зіставити отриману інформацію з тією, про яку дізналися під час створення генеалогічного дерева. За можливості позначте на карті географію власної родини, аби дізнатися, де проживали ваші пращури.
- Обговоріть у класі результати виконаного дослідження. Чи є серед ваших однокласників/однокласниць ті, які мають однакові прізвища? Про що це може свідчити?

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Підготуйте презентацію проєкту «Мій рід, моя родина».
2. Запропонуйте власний ескіз реклами для бюро генеалогічних досліджень.
3. Перейдіть за QR-кодом або посиланням і за допомогою сервісу *Wordwall* пройдіть вікторину.
4. Перейдіть за QR-кодом або посиланням і перегляньте родове дерево волинської гілки князів Мономаховичів. Уявіть себе істориком/історикинею. Яку інформацію можна отримати, досліджуючи подібні родові дерева? Спираючись на родинне дерево та додаткові джерела інформації, складіть коротку історичну довідку до енциклопедії «Волинська гілка Мономаховичів».

<https://cutt.ly/WwtocGkc>

<https://cutt.ly/MwwL7deG>

§ 9 УРОК-УЗАГАЛЬНЕННЯ ТА КОНТРОЛЮ ЗА ТЕМАМИ: «ВСТУП», «ЛЮДИНА І СІМ'Я», «Я І МОЯ ІСТОРІЯ»

Які обставини сприяли становленню родини? Що вивчає генеалогія? Що називають «*родинною пам'яткою*» та як її досліджувати?

I. РОБОТА З ТАБЛИЦЕЮ

За допомогою матеріалів, поданих у підручнику, заповніть порівняльну таблицю у зошиті. Визначте критерії для порівняння, спільні та відмінні риси у різних типах сімей.

Критерії для порівняння	Поліандрія	Полігамія	Моногамія

II. ІСТОРІЯ В ОСОБАХ

Одним із найвідоміших українських істориків є Михайло Грушевський. Його багатотомна праця «Історія України-Руси» детально описує історію України від найдавніших часів до другої половини XVII ст. Окрім наукової ниви, Михайло Грушевський був головою Української Центральної Ради (1917–1918) за часів Української революції. Натомість менш поширеною є генеалогія родини Грушевських.

Мурал «Михайло Грушевський» на вулиці Січових Стрільців у Києві. Мурал був написаний у листопаді 2015 року і став результатом творчості колективу художників Kailas-V. Його створення було приурочено до дня народження історичного діяча.

Перейдіть за QR-кодом або посиланням і детально розгляньте генеалогічне дерево родини Грушевських. Складіть коротку розповідь, використовуючи додаткові джерела інформації.

<https://cutt.ly/4wwL73tZ>

III. РОДИННІ СКАРБИ

Поміркуймо!

Що таке «родинна пам'ятка»? Які речі можна називати родинними пам'ятками?

Діємо: практичні завдання

Перейдіть за QR-кодом або посиланням і прочитайте текст. Складіть 7 запитань до тексту, використовуючи поданий шаблон. Про яку пам'ятку йдеться у тексті?

<https://cutt.ly/Rwek7SDp>

Що?

Де?

Коли?

Чому?

Навіщо?

Які
передумови?

Які
наслідки?

IV. ГРА «ПОЛЕ ЛЮДСЬКИХ ПОТРЕБ»

Визначте, до яких груп належать людські потреби. Увідповідніть порядковий номер із певною зоною на ігровому полі.

1. Пізнання себе і Всесвіту. **2.** Відпочинок. **3.** Доброзичливе спілкування. **4.** Повага. **5.** Взаємоповага. **6.** Їжа. **7.** Довіра одне до одного. **8.** Безпека. **9.** Взаємна відповідальність. **10.** Співпереживання (емпатія). **11.** Спілкування. **12.** Любов. **13.** Умови для здобуття освіти. **14.** Розвиток здібностей. **15.** Одяг. **16.** Допомога.

<https://cutt.ly/zwWL5bcC>

Фізіологічні
потреби

Духовні
потреби

Ігрове
поле

Соціальні
потреби

Ознаки міцної
і щасливої родини

- Перейдіть за QR-кодом або посиланням і виконайте онлайн-вправу «Історичний тандем».

<https://cutt.ly/lwrlcU7q>

РОЗДІЛ III. МІСТА І СЕЛА В ІСТОРІЇ

§ 10 КОЧІВ'Я ТА ГОРОДИЩЕ. СЕЛО ТА СЕЛИЩЕ

Пригадайте, коли та як виникали перші міста. Чому з'явилася потреба у створенні укріплень? Чому люди оселялися на певній місцевості?

Важливо розуміти, що перші стоянки, поселення, а згодом міста виникали за різних обставин. Цьому сприяли як географічні, так і природні, а також воєнні чинники.

Варто запам'ятати!

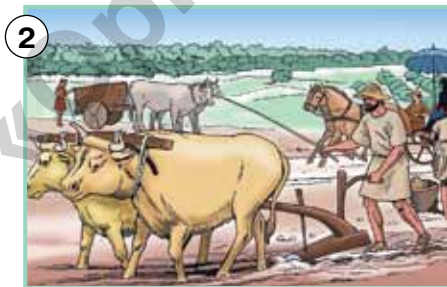
Кочовики — народи або племена, які не мають постійного житла та переміщуються з місця на місце.

Осілі спільноти — народи, племена, які проживають на визначеній місцевості та займаються землеробством тощо.

Поміркуймо!

Уважно розгляньте ілюстрації. Складіть стислий опис зображеної на них інформації. Визначте, які зі світлин стосуються *кочового способу життя людей* (постійно змінюють місце свого перебування), а які — *осілого* (залишаються на одному місці).

Використовуючи ілюстрації, спробуйте визначити риси, що відрізняють кочові й осілі людські спільноти.

Робота з картою!

Розгляньте карту. Пригадайте найвідоміші місця стоянок первісних людей на території України. Перейдіть за QR-кодом або посиланням і виконайте онлайн-вправу. Яким був спосіб життя первісних людей? Чим це зумовлювалося?

Довідка: Чернігівщина, Крим, Київ, Закарпаття.

<https://cutt.ly/1wek77AU>

Кочовими називають народи, які не будують міст і не займаються землеробством, адже вони не прив'язані до певної місцевості. Господарство кочовиків тісно пов'язане зі **скотарством**. У пошуках пасовиськ для худоби кочовики переміщуються з місця на місце і таким чином постійно перебувають у русі. Тимчасовими стоянками кочовиків є **кочовища**.

Варто запам'ятати!

Кочовище — місце тимчасового перебування кочовиків.

Учені вважають, що кочівництво могло виникнути у тих регіонах, які були малопридатними або взагалі не придатними для землеробства: сухі степи, пустелі, тундри. Кочовий спосіб життя значно спрощує побут, оскільки єдина цінність кочових племен — це худоба.

Археологічні знахідки дають підстави вважати, що кочовики могли з'явитися близько II–I тис. до н. е. Саме у цей час людина винайшла залізо, стала виготовляти зброю.

Кочовикам вдалося виробити власний, господарський комплекс: міцний посуд (зі шкіри, металу або дерева), розбірне житло (намет, шатро), зручний одяг і спорядження для їзди верхи (вуздечка, сідла), транспортні засоби (вози, сани). Чимало з них вели воєнні завоювання, встановлювали свою владу над сусідніми племенами, займалися набігами.

Поміркуймо!

Розгляньте ілюстрації. Використайте зображення як експонати музею та проведіть уявну екскурсію на тему «Кочовики».

Скіфський золотий гребінь з кургану Солоха

Киммерійські вершники (зображення з давньої вази)

Типи житлових будівель киммерійців

Скіфська монета із зображенням царя Атея

Вироби киммерійців

Діємо: практичні завдання

- Об'єднавшись у дослідницькі групи, опрацюйте інфографіку «Кочовики на землях України» (розміщену на сторінці 33) та доповніть її новими фактами про киммерійців, скіфів і сарматів. Виконайте інтерактивну вправу.

Онлайн-вправа

<https://cutt.ly/swwZq9JQ>

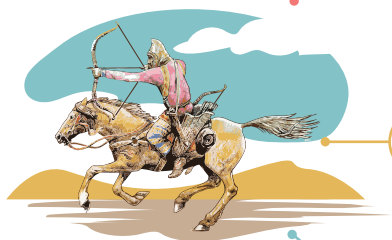
Фільм «Скіфи»

<https://cutt.ly/zwuxz3qo>

- Перейдіть за QR-кодом або посиланням і перегляньте короткометражний фільм «Скіфи». Складіть довідку до Вікіпедії про племена скіфів на теренах України.

Кочовики на землях України

Кіммерійці

Іраномовний народ, проживав на землях Півдня України. Мешкали у повозках і займалися конярством.

Скіфи

Прийшли на землі України у VII ст. до н. е. Утворили державу Велика Скіфія, яка досягла найбільшого розквіту за царя Атея.

Сармати

Прийшли на землі України у III ст. до н. е. У джерелах про них говорять, як про воїнів «оперезаних мечем».

- Перейдіть за QR-кодом або посиланням і перегляньте відеоролик про кочові племена скіфів, кіммерійців і сарматів. Спираючись на матеріали відео, заповніть таблицю у робочому зошиті або нотатнику.

<https://cutt.ly/wwwL661n>

Кіммерійці	Скіфи	Сармати

Кіммерійці

Скіфи

Сармати

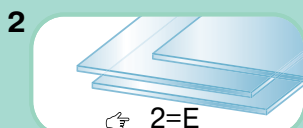

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Охарактеризуйте господарський і духовний світ кочовиків.
2. Доберіть ілюстрації, які можна використати для створення експозицій за темами (на вибір): кочовики на землях України; археологічні стоянки на землях України; найдавніші поселення на землях України. Підготуйте творчий проект (лепбук, презентацію, інфографіку).
3. Скориставшись інфографікою на сторінці 33, розгляньте зразки матеріальної культури кіммерійців, скіфів і сарматів. За допомогою додаткових джерел інформації підготуйте стислу розповідь про «звіриний стиль» у мистецтві скіфів.
4. Розшифруйте ребуси. Увідповідніть поняття та їх визначення. Укажіть світлини, які відповідають кожному з окреслених понять.

А Населений пункт, кількість мешканців у якому може коливатися. Основою господарської діяльності є сільське господарство.

Б Невеликий за розмірами та кількістю мешканців населений пункт, що зберігає історичну назву.

В Місце, де містяться збережені рештки укріплених поселень або залишки колишніх укріплень.

§ 11 КОЧОВИЙ ТА ОСІЛИЙ СПОСОБИ ЖИТТЯ

Пригадайте, що ви знаєте про киммерійців, скіфів, сарматів. Чи справді кочові народи могли бути розвиненими та вправними, володіти знаннями з різних галузей?

Сьогодні на уроці ми детальніше поговоримо про кочовий та осілий способи життя. На попередньому занятті ми вже говорили про те, що одні народи здебільшого проживали компактно на місцевості, а інші — постійно змінювали своє місце перебування. Тож детальніше визначимо спільні та відмінні риси між цими двома способами життя.

«Історичні подробиці»
<https://cutt.ly/jwek5hrZ>

?

Поміркуймо!

Уважно розгляньте ілюстрації. Які періоди історії людства тут зображені? Складіть розповідь про еволюцію суспільства на основі поданої інформації. Поміркуйте, за яких історичних епох були поширеними кочів'я та осілий спосіб життя.

Діємо: практичні завдання

Прочитайте описи. Визначте особливості кочового й осілого способів життя.

1. «Золота пектораль затьмарила всі раніше відомі ювелірні прикраси. Її виявив український археолог і поет Борис Мозолевський... Місяцеподібна чоловіча нагрудна прикраса має

Фрагмент знайденої
Б. Мозолевським золотої
пекторалі, IV ст. до н. е.
(з кургану Товста Могила
на Дніпропетровщині)

<https://cutt.ly/Ywi8zAzk>

три яруси, чітко відокремлені один від одного товстими витими канатиками. Головним сюжетом твору є центральна сцена верхнього ярусу, де двоє чоловіків, розтягнувши на руках шкуру, готуються до якогось таїнства. З обох боків від центральної сцени, серед корів із телятами, овечок і кобилиць, зображено молодих скіфських слуг. На нижньому ярусі прикраси показано різні сцени із тваринами. У центрі композиції — три пари істот з головами орлів і тулубами левів, далі з двох боків — лев і левиця. Митець зобразив і погоню собаки за зайцем, і дві пари степових коників, що символізують давній світ і спокій» (за М. Русяєвою).

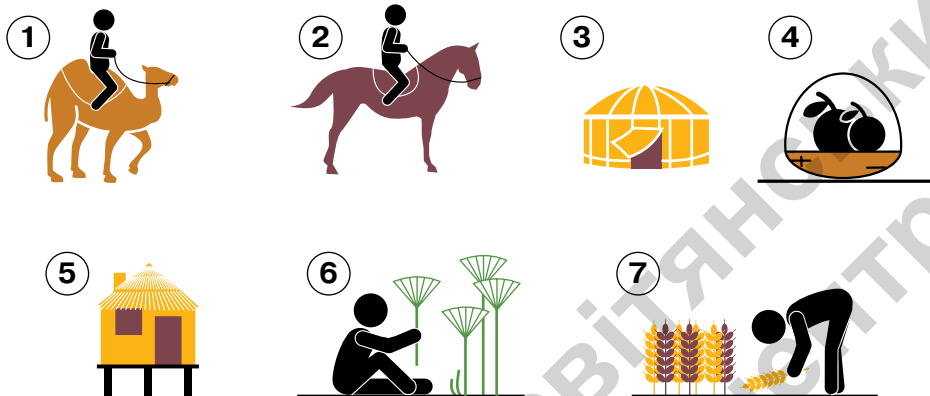
Перейдіть за QR-кодом або посиланням. Прочитайте матеріал із журналу «Локальна історія». Які питання ви хотіли б поставити відомій дослідниці історії Оксані Ліфантій?

2. Східні слов'яни на українських землях населяли Лісостеп і Полісся, переважно займалися землеробством й скотарством. Згодом навчилися системі двопілля і трипілля, коли половину землі засіювали, а інша відпочивала, й навпаки. Відомо, що вирощували наші пращури ячмінь, зерно, овес, жито. Розводили худобу. Поширеними ремеслами східних слов'ян були гончарство, ковальство, ткацтво, прядіння

тощо. Навчилися майструвати човни, вози. Споруджували житло у напівземлянках або землянках.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Прокоментуйте малюнки. Чим відрізняються кочовий і осілий способи життя? Чому деякі народи вели саме кочовий, а не осілий спосіб життя? Які умови це визначали?

2. Заповніть у зошиті або нотатнику порівняльну таблицю.

Критерій для порівняння	Кочовий спосіб життя	Осілий спосіб життя
Спосіб господарювання		
Побут		
Культура		

3. Розгляньте малюнки. Які з них ілюструють кочовий, а які — осілий спосіб життя? Спробуйте самостійно створити історичне лото. До кожного малюнку укладіть картку з визначенням.

§ 12 ФОРТЕЦЯ. ЗАМОК. ПАЛАЦ

Поміркуйте, що спонукає людей вивчати їхнє минуле. Які історичні пам'ятки вашого краю вам відомі? У чому їхня культурна й історична цінність?

? Поміркуймо!

Користуючись знаннями, які ви отримали у 5 класі, попрацюйте зі світлинами і дайте відповіді на запитання.

Тадж-Махал

Піраміда Джосера

Луцький замок

Руїни Кносського палацу

1. Дізнайтеся, де і коли було створено подані архітектурні споруди.
2. Які з архітектурних споруд є більш давніми? Чим вони відрізняються?
3. Яке значення мають подібні архітектурні пам'ятки у сучасному світі?

Важливе місце в історико-культурній спадщині світу належить *фортецям, замкам, палацам, оборонним укріпленням*. Для захисту від ворожих нападів люди здавна зводили споруди оборонного типу. Найбільш поширеним видом таких оборонних споруд є *фортеці*.

Варто запам'ятати!

Фортеця — укріплена оборонна споруда, призначена для ефективної оборони від нападників.

До найдавніших фортець-замків світу належить цитадель *Алеппо* у Сирії. Вона споруджена у Х ст. та внесена до об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО. На території фортеці розташовувалися *палаці, мечеті, лазні та усипальниці*. Величезні комори для зберігання зерна та цистерни з водою дозволяли витримувати тривалу облогу.

Цитадель Алеппо (Сирія), Х ст.

Перейдіть за QR-кодом або посиланням і перегляньте відеоекскурсію цитаделлю Алеппо. Самостійно озвучте її.

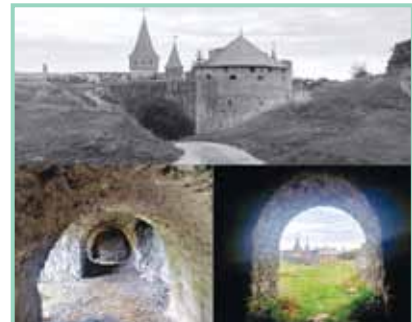

<https://cutt.ly/lwwZrJQE>

На території України оборонні споруди почали з'являтися за Русі-України. До наших днів збереглося більше ста пам'яток оборонної архітектури. Найвідомішими є замки Львівщини, Кам'янця-Подільського, Хотина, Мукачєва та інших міст.

Історичні подробиці

Кам'янець-Подільська фортеця є складовою частиною Національного історико-архітектурного заповідника «Кам'янець», що належить до «Семи чудес України». Укріплення фортеці складаються із самого замку та міських оборонних споруд. Замок складається із двох частин: старої (із мурами та баштами) і нового замку.

Кам'янець-Подільська фортеця (XI–XVI ст.). Зовнішній вигляд і фортифікаційні споруди (світлина Наталії Власової)

Для замків-фортець зазвичай обирали важкодоступні місця на крутих пагорбах і горах. Навкруги замків розміщувалися поселення. Фортеці та замки могли витримувати довгі облоги ворогів і були майже неприступними. У XVIII–XIX ст. замки втратили своє оборонно-військове призначення і перетворилися на палаци аристократичної знаті.

Діємо: практичні завдання

Перейдіть за QR-кодом або посиланням і відвідайте 3D-екскурсію краєзнавчим музеєм, що міститься у пам'ятці архітектури національного значення — Вежі Мурованій, унікальній будівлі оборонної архітектури середньовічної Волині (м. Острог). Спробуйте озвучити екскурсію.

<https://cutt.ly/PwwZtt0l>

Варто запам'ятати!

Замок — будівля (або комплекс будівель), що поєднує в собі житло-ві та оборонно-фортифікаційні споруди.

Палац — велика монументальна парадна будівля, яка вирізняється своєю архітектурою.

Донжон (фр. *donjon* — володіння) — головна житлова і найкраще укріплена башта феодального замку в середньовічній Європі, яка виступала як рятівний пункт оборони. Якщо ворог захоплював замок, то донжон лишався останнім «володінням», звідсіля й назва.

Найчастіше палаци розташовувалися на території замків та являли собою *парадні будівлі власника-феодала*. Але палац міг бути й самостійною спорудою, а не частиною замкового комплексу. У палацах жили правителі держав та члени їхніх родин, знатні й заможні люди.

Найбільшу популярність у Європі мав тип палацу *entre cour et jardin* («між двором і садом»). Навпроти такого палацу зазвичай містився сад або парк. Саме **Маріїнський палац у Києві**, який ще називають *Президентським палацом*, представляє Україну на міжнародному рівні як державна резиденція. Палац збудовано в 1744 році за проектом архітектора *Бартоломео Растреллі* у стилі *бароко*. У 1945–1949 роках палац відбудували під керівництвом українського архітектора *Павла Альошина*. При цьому фасади палацу не зазнали істотних змін.

Діємо: практичні завдання

У червні 2021 року сайт *ArchDaily* опублікував цікаву новину: «У Франції будують замок за середньовічними технологіями». Ідея належала підприємцю Мішелю Гійо, який придбав руїни замку Сен-Фарго та відновив його. Згодом він вирішив, що хотів би спорудити замок за допомогою середньовічних технологій. У 2014 р. служба BBC зняла фільм «Таємниці замку», в якому описала проєкт як «найбільший у світі археологічний експеримент».

1. Поміркуйте, з якою метою розпочато подібне будівництво.
2. Як ви розумієте думку кореспондентів каналу BBC, що проєкт — «найбільший у світі археологічний експеримент»?

Історичні подробиці

Більшість відомих світові фортець побудовані у Європі. Але відомі захисні монументальні споруди, які можна побачити і поза її межами. Наприклад, фортеця Масада, розташована на території Ізраїлю. Її було побудовано у 25 р. до н. е. царем Іродом на високій горі в Юдейській пустелі на узбережжі Мертвого моря. Тільки з одного боку до фортеці є можливість наблизитися по крутій, вузькій стежці. На стінах фортеці — 37 веж, які охороняли доступ до палацу Ірода. Зараз Масада — популярне місце відвідування туристами. До фортеці веде канатна дорога, а на її території діє інтерактивний музей.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Поміркуйте, як і чому виникали замки й фортеці. Якими були їхні основні функції?
2. Уявіть себе керівником/керівницею екскурсії одним із замків/палаців України. Складіть план-маршрут вашої екскурсії.
3. Перейдіть за QR-кодом або посиланням і перегляньте відео. За допомогою додаткових джерел інформації, ребусів-підказок, матеріалів параграфа створіть стислу розповідь про один із замків України, назва якого зашифрована у відео та ребусах.

<https://cutt.ly/swwZyija>

4. За допомогою інфографіки укладіть коротке повідомлення про замки України.

В Україні збереглося
116 споруд

В Тернопільській
області — 34 замка

Функції:

- захисна
- житлова

Приклади:
Меджибзький, Старий,
Золочівський тощо

Житлові + оборонні
споруди

Захист від ворога

Середньовіччя

§ 13 МІСТО — ОСНОВА ЦИВІЛІЗАЦІЇ. УРБАНІЗАЦІЯ

Пригадайте, що таке фортеця, замок, палац. Як і де найчастіше виникали замки? Чому, на вашу думку, замки ставали центрами господарського, політичного та культурного життя?

?

Поміркуймо!

Скористайтесь схемою та поміркуйте, які причини сприяли виникненню міст.

Як ви знаєте, перші поселення виникли на Землі досить давно, приблизно 10–12 тисяч років тому. Люди в цих поселеннях займалися обробкою землі та розведенням худоби. Більшість дослідників вважають, що спочатку виникали **протоміста** — великі села або містечка періоду **неоліту**. Поступово, з відокремленням ремесла від землеробства, з'являються **міста як центри торгівлі та суспільного життя**.

Перші міста були засновані в долинах великих річок: **Тигру і Євфрату в Месопотамії, Інду в Індії, Нілу в Єгипті та Хуанхе в Китаї**.

У середні віки зародився новий тип міст — **міста-фортеці**. Такі міста оточували могутніми мурами, а «виростали»

вони навколо замків і фортець феодалів. Середньовічні міста поступалися за розмірами поселенням стародавнього світу і рідко налічували більше кількох десятків тисяч жителів. Чисельність найбільших із них — *Лондона* і *Парижа* — досягала в *XIV ст.* 100 і 30 тисяч мешканців відповідно.

Перейдіть за QR-кодом або посилаанням і за допомогою платформи *Mozaik 3D* перегляньте реконструкцію середньовічного міста. Для цього завантажте з *Play Market* мобільний застосунок *3DViewer*. Помандруйте вуличками міста та перегляньте анімацію. Що нового про виникнення середньовічних міст ви дізналися?

<https://cutt.ly/hwwZyJIX>

Варто запам'ятати!

Місто — великий населений пункт, мешканці якого займаються зазвичай ремеслом (пізніше – промисловістю), торгівлею, наукою, культурою.

З XI ст. в економічному житті Західної Європи почався поступовий процес відродження *давньоримських міст* (*Рим, Неаполь, Париж, Генуя, Ліон, Лондон, Бонн*) і *утворення нових* (*Гамбург, Любек, Лейпциг, Магдебург*). Основною причиною цього було економічне піднесення, зростання кількості населення, розвиток ремесла і торгівлі.

Перші міста на території України з'явилися в VI–V ст. до н. е. Це *античні міста-держави* Північного Причорномор'я — *Тіра, Ольвія, Херсонес* та інші. У ранньосередньовічних джерелах згадують Русь-Україну як країну міст. Старорунічні написи з території Швеції X–XI ст. називають Давню Русь «*Gardar*», тобто «земля градів» (земля міст).

У другій половині XIX ст. кількість жителів міст на українських теренах подвоїлася і досягла 2,7 млн осіб. Міста почали перетворюватися на великі центри, осередки культури і науки. Розвиток залізничної мережі, металургійної, вугільної та залізорудної промисловості наприкінці XIX ст. сприяв процесу *урбанізації*, який дещо запізнився в Україні порівняно з іншими європейськими країнами.

Варто запам'ятати!

Урбанізація — зростання значення міст у розвитку суспільства, яке супроводжується розбудовою й розвитком міських поселень, збільшенням кількості міського населення, поширенням міського способу життя в певному регіоні, країні, світі.

У сучасному світі урбанізацію замінює так звана **метрополізація**, яка характеризується зосередженням великої кількості людей, багатств, ресурсів, різноманітних установ у містах. У високорозвинених сучасних країнах світу виникають і розвиваються міста-гіганти — **мегаполіси**. Найбільшими мегаполісами світу сьогодні є **Токіо** (Японія), **Чикаго** (США), **Бостон** (США), **Вашингтон** (США), **Сан-Франциско** (США), **Лондон** (Англія), **Париж** (Франція), **Ріо-де-Жанейро** (Бразилія), **Сеул** (Південна Корея), **Нью-Йорк** (США), **Шанхай** (Китай), **Стамбул** (Туреччина) тощо.

» Перейдіть за QR-кодом або посиланням і за допомогою платформи *Mozaik 3D* перегляньте модель мегаполіса. Для цього завантажте з *Play Market* мобільний застосунок *3DViewer*. Помандруйте вуличками міста та перегляньте анімацію. Що нового про мегаполіси ви дізналися?

<https://cutt.ly/JwwZuaJW>

ЗАПИТАННЯ / ЗАВДАННЯ

1. Як виникали і розвивалися міста?
2. Що таке урбанізація? Які особливості мають мегаполіси?
3. Подумайте, які ознаки урбанізації можуть бути притаманні сучасній Україні.
4. Намалюйте уявне місто майбутнього. Заповніть у зошиті чи нотатнику «історію» свого міста за шаблоном.

Назва міста	
Коли виникло?	
Де розташоване?	
Кількість населення	
Особливості міста	

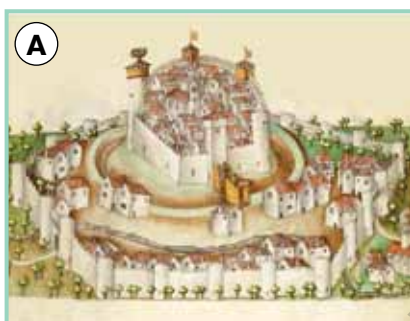
§ 14 МІСТА-ДЕРЖАВИ СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ

Коли та як виникали перші міста? Які функції виконувало місто? За яким принципом його могли споруджувати?

? Поміркуймо!

Розгляньте зображення міст за різних історичних епох. У відповідь на подані ілюстрації та історичні епохи. Визначте спільні й відмінні риси поселень.

1 Стародавній світ 2 Середні віки 3 Новий час 4 Новітня історія

Перейдіть за QR-кодом або посиланням і відвідайте віртуальну екскурсію стародавнім містом Єрихон. Які особливості мали давні міста? Чим вони відрізнялися від сучасних населених пунктів?

<https://cutt.ly/wwwZu9hK>

Діємо: практичні завдання

Опрацюйте матеріали параграфа та заповніть у робочому зошиті чи нотатнику порівняльну таблицю.

Місто	Стисла характеристика
Чатал-Гуюк	
Ур	
Єрусалим	

Результати археологічних досліджень дозволили відшука-ти найдавніші міста, одним із яких вважається **Чатал-Гуюк** (з турецької «*Çatalhöyük*» — «вилоподібний пагорб»). Місто було розташоване на території сучасної Туреччини. Місцеве населення переважно займалося землеробством, скотарством і ремеслом. Поселення складалося із житлових будинків, споруджених із цегли. Цікаво, що вхід у більшості випадків облаштовувався зверху, а замість вулиць люди переміщувалися дахами впритул зведених будинків.

Реконструкція міста Ур

Реконструкція міста Чатал-Гуюк

Зачаровує своєю історією стародавнє столичне місто **Ур**, яке розташовувалось у південному Межиріччі. Згадки про нього містяться в Біблії, де розповідається, що з Ура походив Авраам — за Біблією, прабатько єврейського та інших народів. Місто розташувалося біля гирла річок Євфрат і Тигр. В Урі знаходилися давні храми та царські гробниці. Довгий час Ур залишався важливим містом для шумерів, але у IV ст. до н. е. за нез'ясованих причин був покинутий мешканцями.

Перейдіть за QR-кодом або по-си-лан-ням і за допомогою платформи *MozaiK 3D* перегляньте реконструкцію давнього міста Ур. Для цього завантажте з *Play Market* мобільний застосунок *3DViewer*. Помандруйте вулицями міста та перегляньте анімацію. Що нового про місто Ур ви дізналися?

<https://cutt.ly/ewwClyZL>

У Біблії можна знайти чимало інформації про місто **Єрусалим**. Приблизно в XII–XI ст. до н. е. єврейські племена після виходу з Єгипту завоювали південну частину Ханаану (територія сучасних Ізраїлю й Палестини). Близько 1000 р. до н. е. ханаанське місто Ієвус (Єрусалим) було захоплено царем Давидом та перетворено на столицю єврейської держави. Тут Давид збудував святилище, де зберігалися символи юдаїзму — Ковчег Завіту та Менора. Місто Єрусалим мало вигідне географічне розташування, було центром ремесла і торгівлі. За царя Соломона тут був побудований перший храм.

На півдні сучасної України впродовж VIII–VI ст. до н. е. відбувалася *колонізація Північного Причорномор'я* греками. Внаслідок цього були утворені *міста-колонії* (поліси) **Ольвія, Херсонес, Пантікапей, Тіра**.

Варто запам'ятати!

Колонізація — заселення вільних територій, або захоплення залюднених територій із метою їх використання.

Поліс — місто-держави у Стародавній Греції та Стародавньому Римі.

Північне Причорномор'я — історико-географічний регіон, що охоплює територію південної частини України у межах Одеської, Миколаївської, Херсонської областей, а також півострова Крим.

Свідчать документи

За допомогою уривків із документальних джерел спробуйте визначити місцезнаходження античних полісів на території Північного Причорномор'я.

1. «Ольвія в перекладі з грецької означає «Щаслива». Поліс розміщений на правому березі Бузького лиману, біля с. Парутине Миколаївської області. Її заснували грецькі переселенці на початку VII ст. до н. е. Це місто згадував у своїх творах батько історії — Геродот».

2. «У межах сучасного міста Білгорода-Дністровського, що знаходиться на р. Дністер, в Одеській області, розташовується античне поселення Тіра. Поліс знайдений у результаті забудови вже сучасного міста на площі перед входом до Аккерманської фортеці. У фортеці нині відбуваються імпровізовані лицарські турніри».

3. «Історія Херсонеса є частиною історії Давньої Греції, Давнього Риму, Візантії та Київської держави. Очевидно, саме у Херсонесі відбулося хрещення київського князя Володимира, який згодом поширив християнство на всю Русь. Місто розташоване в межах сучасного Севастополя у Кримі».

4. «Величний Пантікапей довгий час був столицею могутнього Боспорського царства. Одним із найвідоміших його правителів був Мітрідат IV Євпатор, який прославився своєю грізністю та військовою могутністю. Наразі Пантікапей розташований у межах сучасного м. Керч, що у Криму».

Діємо: практичні завдання

Розв'яжіть хронологічні задачі, присвячені колоніям у Північному Причорномор'ї. На основі рубрики «Свідчать документи» складіть розповідь про кожен із полісів на території України.

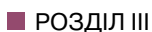
1. Міста Пантікапей і Ольвія (грецькі міста-держави на території сучасної України) були засновані в VII ст. до н. е., місто Київ — у V ст. н. е. Скільки століть відділяють ці події?
2. У V ст. до н. е. було засновано м. Херсонес. Скільки століть тому відбулася ця подія?
3. Наприкінці VI ст. до н. е. вихідці із Мілета заснували античне місто Тіра. Скільки століть тому був заснований поліс?

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Назвіть найвідоміші міста Стародавнього світу. Стисло охарактеризуйте їх.
2. Перейдіть за QR-кодом або посиланням і виконайте онлайн-вправу. Пригадайте як виникали і розвивалися міста. Створіть за матеріалами параграфа кросворд навпаки. До кожного поняття кросворду складіть запитання.
<https://cutt.ly/4wrlb7F2>
3. За допомогою додаткових джерел інформації складіть у робочому зошиті або нотатнику порівняльну таблицю суспільно-політичного та господарського життя в античних полісах Північного Причорномор'я на землях сучасної України.

	Тіра	Ольвія	Херсонес	Пантікапей
Господарство				
Суспільне життя				
Культура				

Прочитайте зашифровані у хмаринці слова. Визначте з-поміж них ті, які стосуються епохи Середньовіччя. Складіть із ними речення.

A word cloud featuring various Ukrainian words associated with the 2014 Revolution of Dignity. The most prominent words are 'Місто' (City), 'Лицар' (Knight), 'Замок' (Castle), 'Рід' (Clan), 'Печера' (Cave), 'Турнір' (Tournament), 'Князь' (Prince), 'Стоянка' (Stand), and 'Печера' (Cave). The words are arranged in a circular pattern, with some appearing in larger fonts than others, suggesting their relative frequency or importance in the context of the revolution.

Біля великих церков

50

Переважна більшість середньовічних міст була оточена фортечними стінами та глибокими ровами, заповненими водою. Обов'язково існували в'їзні центральні ворота і головна площа для зборів. У багатьох містах на центральній площі розташовувалася **ратуша** — орган місцевого управління. На башті ратуші знаходився величезний **годинник**, за яким звіряли місцевий час.

Варто запам'ятати!

Ратуша — орган місцевого самоуправління у містах; будівля засідань.

Середньовічне місто часто нагадувало систему лабіринтів, який складався з вузьких вуличок, площ та глухих кутів. Оскільки земля була надзвичайно дорогою, її намагалися максимально використовувати, через що ширина деяких вуличок могла сягати всього кілька метрів.

* Хвилинка на цікавинку

Нині найвузючою вулицею у світі вважається Шпроєргофштрассе у місті Ройтлінген (Німеччина). Її ширина коливається від 31 до 50 см. Через такі особливості вулиця Шпроєргофштрассе занесена до Книги рекордів Гіннеса.

Фрагмент середньовічного міста
(малюнок невідомого автора
XIV ст.)

Ратуша в м. Бучач,
Тернопільська
область
(сучасне фото)

Житлові будинки переважно споруджували із дерева, однак траплялися і **кам'яниці** — будівлі, споруджені з каменю. Часто проблемою міст були багнюка й антисанітарія, що спричиняло масові епідемії. Після сильних злив вулиці наповнювалися водою. Це потребувало створення системи

каналізації та водогону. У деяких містах існувало навіть свіч-
не вуличне освітлення.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте зображення. Про які особливості середньовічного місь-
кого життя вони свідчать? Визначте риси, що відрізняють середньовічні
міста від стародавніх. Складіть стислу розповідь про архітектуру та плану-
вання середньовічних міст.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Яким був поділ середньовічних міст за формою власності?
2. Визначте особливості середньовічних міст, порівнюючи їх із стародавніми (античними) містами. Заповніть порівняльну таблицю.

Стародавні (античні) міста	Середньовічні міста
Спільне	
Відмінне	

3. Ви вже знаєте, що у містах проживали представники різних професій і станів. Однак значну частку населення становили ремісники. Пригадайте з курсу 5 класу назву спеціальної історичної дисципліни, яка займається вивченням гербів. За допомогою гербів складіть розповідь про професію ремісника середньовічного міста.

4. Запропонуйте власний план уявного середньовічного міста. Відтворіть його зручним для вас способом.
5. Перейдіть за QR-кодом або посиланням і перегляньте реконструкцію міста Берген XIV ст. Відшукайте на відео вивчену впродовж уроку інформацію. Підготуйте віртуальну подорож одним із європейських міст.

<https://cutt.ly/cwwCzlc8>

Поміркуйте, що означає вислів: «У старих містах кожен камінь дихає життям...»

A word cloud featuring names and titles from the film 'Tira'. The most prominent words are 'Пантікапей' (Pantikapei), 'Ольвія' (Olvia), 'Тіра' (Tira), 'Керкінітида' (Kerkinitida), 'Херсонес' (Chersonesus), 'Протоміста' (Protomista), 'Феодосія' (Feodosiya), 'Міста-колонії' (Mista-kolonii), and 'Тіра' (Tira). The words are in various colors and sizes, with 'Пантікапей' and 'Ольвія' being the largest.

Розгляньте зашифровані у хмаринці слова. Спираючись на власні знання та карту, згадайте, коли і де виникли ці міста.

В історії *Русі-України* міста відігравали важливу роль. Це були господарсько-ремісничі, культурні й оборонні центри держави. Особлива роль належала місту *Києву*. Сьогодні це чинна столиця України, а в часи існування Русі-України — впливове велике місто, що контролювало важливий торговельний шлях «із варяг у греки».

«Історичні подробиці»
<https://cutt.ly/jwek5hrZ>

Через занепад Києва, роздробленість та руйнівні монгольські набіги поступово центр Русі-України перемістився західніше, де наприкінці XII ст. утворилася унікальна *Галицько-Волинська держава (Королівство Руське)*. Це дало новий імпульс заснуванню міст і містечок, активному спорудженню міських укріплень, церков, шкіл, палаців тощо. У першій половині XIII ст. засновано «місто Лева» — *Львів*, що швидко стало столицею держави і до сьогодні лишається окрасою й духовним стрижнем України.

З плином часу роль і функції міст змінювалися і у світі, і в межах України. Зокрема, наприкінці XII ст. виникло *Магдебурзьке право*, основні положення якого були сформовані у німецькому місті Магдебург.

Варто запам'ятати!

Магдебурзьке право (німецьке міське право) — право міста на самоуправління. Передбачало звільнення міста від управління, судової та адміністративної влади місцевих феодалів — власників міст і створення міського самоврядування.

Першим українським «магдебурзьким» містом став у 1339 р. *Сянок*, також у XIV ст. відповідні грамоти отримали *Львів* і *Кам'янець-Подільський*, дещо пізніше, у XV ст., — *Луцьк*, *Мукачево* та *Київ*. Це означало, що мешканці цих міст обирали самостійне місцеве управління, котре відало зовнішніми справами, судочинством.

У XVII ст. з'явилося місто *Харків* як центр Слобідської України, а також Суми, Ізюм, Охтирка, Богодучів та ін.

Активне освоєння півдня України середини-кінця XVIII ст. ознаменувалося заснуванням низки міст. Так, виникли міста

Єлисаветград (нині — **Кропивницький**), Катеринослав (сучасний **Дніпро**), **Херсон**, **Миколаїв**, Олександрівськ (нині — **Запоріжжя**) тощо.

Цікаво, що чимало міст України набагато давніші, ніж вважається традиційно. Так, у Дніпрі пам'ятають про козацьке місто-фортецю Новий Кодак, на основі якого у XVIII ст. було засновано Катеринослав. А в Запоріжжі, яке вважається «молодим містом», чудово пам'ятають про давні городища X ст. на обох берегах Дніпра й на острові Хортиця.

Місто Катеринослав. Місця, де розташовувалася козацька слобода (малюнок 1850-х років)

Місто Дніпро.
Набережна — найдовша в Європі (сучасне фото)

Історичні подробиці

Ми звикли до давніх Чернігова, Луцька чи Львова, а в останні роки особливо активно переосмислюється вік і «походження» українських «молодих міст» — Дніпра, Запоріжжя, Херсона, Одеси тощо. Так, офіційною датою заснування Одеси раніше вважали 1794 рік. Проте сучасні історики вказують на те, що місто набагато давніше. Перша згадка про морський порт Коцюбіїв сягає аж 1415 р. З XIV ст. відомо також про поселення Хаджибей — кам'яний замок і невеличкий порт. Усе це знаходилося і функціонувало на території майбутнього міста Одеса.

Геннадій
Ладигенський.
Хаджибей
(1899)

Здавна існували також козацькі поселення, з яких виросло чимало населених пунктів нинішньої Одеської області. Ми не знаємо достеменно, коли саме на Одещині ступила нога першого козака, але вже на початку XVIII ст. там була значна кількість козацьких поселень.

- Перейдіть за QR-кодом або посиланням і виконайте онлайн-вправу у застосунку *Wordwall*.

<https://cutt.ly/8wtovbCe>

Найбільшими містами сучасної України за площею й чисельністю населення на кінець 2013 року були відомі центри промисловості й освіти, культури і туризму — **Київ, Харків, Одеса, Донецьк, Дніпро**.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте сучасні світлини найбільших міст України. Подумайте, чому автори підручника обрали для ілюстрації цих міст саме такі фотографії. Дізнайтеся про зображені пам'ятки з додаткових джерел інформації. Чи можна їх назвати візитівками зображених міст?

Київ. Майдан Незалежності

Одеса. Театр опери та балету

Дніпро. Західна та Східна Башти

Харків. Дзеркальний струмінь

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Проаналізуйте, чому міста півдня України часто називають «*плавильним котлом*» чи «*сумішшю культур*».
2. Розгляньте логотипи українських міст і складіть власний топ-10 міст України. Уявіть себе туристичним оператором. Підготуйте туристичний буклет українського міста, про яке, на вашу думку, зараз найважливіше дізнатися іноземним гостям.

§ 17 СУЧАСНЕ МІСТО. МЕГАПОЛІСИ

Поміркуйте, чому мегаполіси часто називають «містами, які ніколи не сплять, не вщухають і не зупиняються».

У сучасному світі країни, а отже й міста, тісно пов'язують різноманітні шляхи сполучення. Активно розвиваються туризм і міжнародні освітні програми, люди ближче знайомляться з жителями інших держав — носіями різних культур і традицій. Сьогодні міста зосереджують значні людські, економічні, ділові ресурси. Міста розростаються, утворюючи **міські агломерації**.

Варто запам'ятати!

Міська агломерація — територіальне скупчення населених пунктів (переважно міст), які тісно об'єднані економічними, культурними, діловими, побутовими зв'язками.

Варто згадати про міста-гіганти — **мегаполіси**, яких із кожним роком стає все більше. Здебільшого мегаполісами вважаються міста з населенням понад 1 млн осіб. Однак існує й інша думка, що визначає мінімальну кількість населення для мегаполіса, — від 8 до 10 млн осіб. Так, згідно з визначенням Організації Об'єднаних Націй (ООН), мегаполіси (*megacities*) — це міста з населенням 10 млн осіб і більше.

Варто запам'ятати!

Характерні риси мегаполіса

1. Специфічний характер забудови, розташованої вздовж транспортних магістралей. Великі міста вкрай залежні від транспортної інфраструктури і зладженого руху громадського та приватного транспорту.
2. Висока концентрація населення.
3. Порушення екологічної рівноваги між діяльністю людини і природним середовищем.

Спробуйте увідповіднити зображення і назви мегаполісів світу, подані на наступній сторінці.

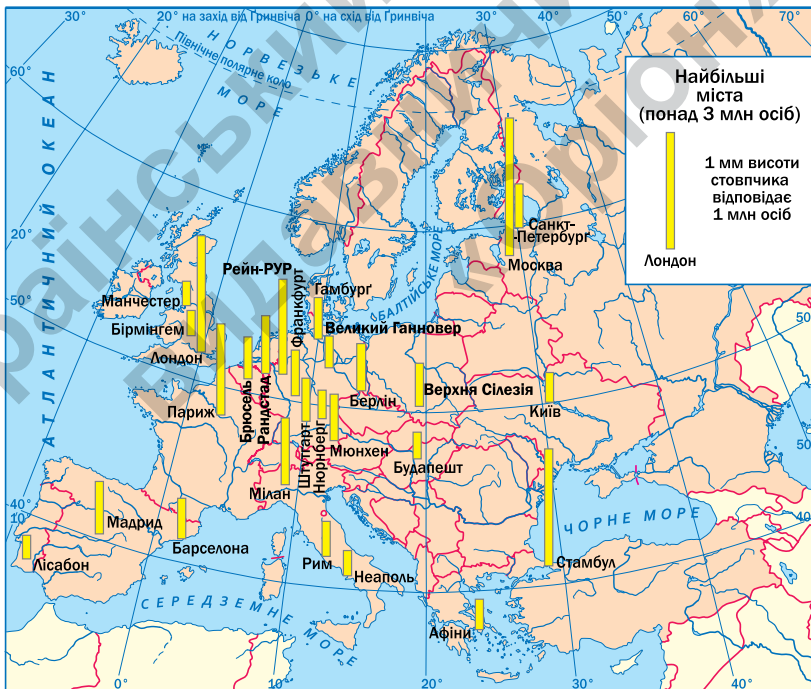

А Париж **Б** Нью-Йорк **В** Лондон **Г** Сідней **Д** Стамбул

Робота з картою!

Уважно розгляньте карту. Виявіть основні міські центри Європи. Порівняйте розміри європейських мегаполісів. Поміркуйте, чи відбуваються процеси урбанізації у сучасному світі. Чому міста не виникають так швидко, як у ХІХ ст.?

Поміркуймо!

Роздивіться ілюстрації та поміркуйте, чому мегаполіси часто називають «джунглями зі скла і бетону».

Чикаго (США)

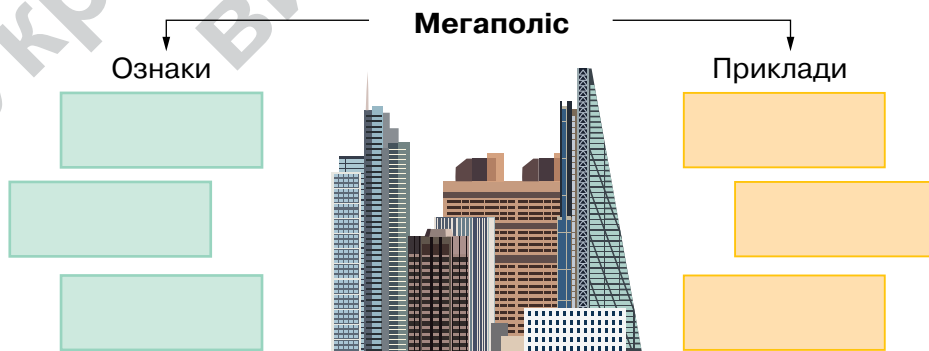

Сеул (Південна Корея)

В Україні ж, якщо брати за основу визначення мегаполіса ООН з його 10 млн населення, таких гігантів поки що немає. Коли ж прийняти точки зору фахівців, які вважають мегаполісом місто з населенням від 1 млн, в Україні є *мінімум три мегаполіси* — **Київ, Харків і Одеса**. Також містами-мільйонниками донедавна були **Дніпро** й **Донецьк**, де кількість населення коливалася в межах 1 млн, то зменшуючись, то зростаючи.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Користуючись інтернет-ресурсами, складіть невеличку розповідь про надсучасне місто Лусаїл (Катар), що приймало Чемпіонат світу з футболу-2022. Чому це місто вже називають «містом майбутнього»? Визначте, які риси мегаполіса має це місто, що за кількістю населення все ж таки не належить до міста-гіганта.
2. Скориставшись матеріалами параграфа та додатковими джерелами інформації, доповніть інфографіку у робочому зошиті чи нотатнику.

3. Оскільки кожен мегаполіс має власну «візитівку», широко відому всьому світові, увіповідніть ілюстрацію й відомий дивогляд міста-гіганта.

- A** Сіднейська Опера (Сідней, Австралія)
Б Статуя Свободи (Нью-Йорк, США)
В Ейфелева вежа (Париж, Франція)
Г Статуя Христа Спасителя (Ріо-де-Жанейро, Бразилія)

Обговоріть переваги і недоліки життя у мегаполісах.

4. Розгляньте логотип міста Чернігова, який у 2012 р. став переможцем Міжнародного фестивалю географічного маркетингу і брендингу *Ореп*. Подумайте, що символізує клубок, які образи заховані у ньому. Перейдіть за QR-кодом або посиланням і перегляньте відео «Чернігів — місто легенд». Уявіть себе представником/представницею туристичної фірми і складіть короткий опис міста Чернігова для туристичного буклета.

<https://cutt.ly/pwwC7INy>

§ 18 ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ: «ДОСЛІДЖУЄМО МІСТА: ВІК, НАЗВА, СИМВОЛІКА»

Подумайте, чи всі міста мають однакові ознаки і характеристики. Які типи/види міст ви могли б визначити у світі або в Україні? Запропонуйте власний варіант класифікації міст.

I. МІСЬКИЙ ПРОСТІР

Розгляньте зображення, пригадайте, які типи міст вам відомі. До кожної ілюстрації доберіть відповідний тип міста і визначте його особливості.

м. Сингапур

м. Білгород-
Дністровський

м. Київ

Руїни Херсонесу
в м. Севастополі

м. Токіо

м. Кам'янець-Подільський

Довідка: місто-фортеця, місто-держава, мегаполіс, місто з магдебурзьким правом, місто «мільйонник».

II. КОЛЕКЦІЇ НУМІЗМАТІВ

Розгляньте монету НБУ «Місто Київ». Подумайте, чому при створенні монети її автори використали відповідні зображення. Запропонуйте власний варіант монети, яка могла б бути присвячена вашому рідному населеному пункту.

Монета Національного банку
України «Місто Київ», 2018

III. ХРОНОЛОГІЯ МІСТА

В Україні багато цікавих давніх міст. Одним із таких міст є Біла Церква. Вперше ця назва зафіксована у літописі XVI ст.

Перейдіть за QR-кодом або посиланням. Укладіть історичну довідку про Білу Церкву.

Як ви гадаєте, з якого часу вести відлік існування Білої Церкви — від Юр'єва, часів Русі-України (XI ст.) чи, власне, від відродження міста з новою назвою Біла Церква (XVI ст.)? Розгляньте ілюстрації міської символіки Білої Церкви. Зробіть висновки, про що вона свідчить.

<https://cutt.ly/Hww1zvFW>

IV. МІСЬКІ ТОПОНІМИ

Існує чимало світових та вітчизняних прикладів, на честь чого/кого називали і називають населені пункти, зокрема міста. Ось лише деякі з них:

- *на честь видатних людей* (до прикладу, столицю США **Вашингтон** називали на честь першого Президента держави Джорджа Вашингтона; столицю Сейшельських островів **Вікторію** — на честь британської королеви Вікторії; в Україні місто **Кропивницький** назване на честь засновника українського театру Марка Кропивницького);

- *на честь річок чи інших географічних об'єктів* (так, існує місто **Північний Полюс** у США; українське місто **Луганськ** — бо розташоване на річці Лугань; **Вовчанськ** — місто у Харківській області на честь ріки Вовча; **Буча** на Київщині — на честь ріки Буча);
- *на честь історичних пам'яток чи міфічних персонажів* (наприклад, столиця Греції **Афіни** названа на честь богині мудрості Афіни Паллади; місто **Херсон** в Україні — як данина пам'яті місту-колонії Херсонес);
- трапляються також назви міст, що *походять від особистого імені* (до прикладу, **Мукачево** на Закарпатті — від імені Мукач; **Житомир** — від імені сміливого воїна часів Русі-України **Житомира**).
- Скориставшись інтернет-мережею, дізнайтеся на честь кого/чого названі такі міста: Александрія (Єгипет), Будапешт (Угорщина), Бахмút, Скадовськ (Україна). З'ясуйте також, на честь чого/кого названий населений пункт, де ви проживаєте.

V. ТВОРЧА МАЙСТЕРНЯ

- Роздивіться плакати. Складіть до них історичний коментар. Подумайте, коли і з якою метою могли бути створені дані плакати. Що означають зображені на них елементи й написи?

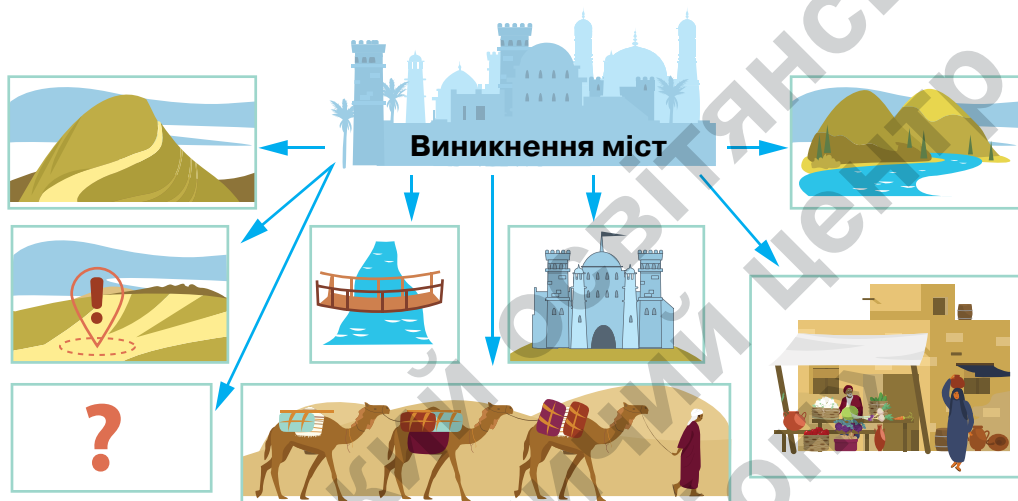
- Оберіть будь-яке місто України і створіть власний плакат, який міг би бути його візитною карткою.
- Уявіть себе дослідником/дослідницею сучасної історії нашої країни. Подумайте, чи можуть плакати бути історичним джерелом.

§ 19 УРОК-УЗАГАЛЬНЕННЯ ТА КОНТРОЛЮ

Пригадайте, у чому відмінність між *кочів'ям* та *осілістю*. Як виникали перші поселення? Що таке *урбанізація* та *метрополізація*?

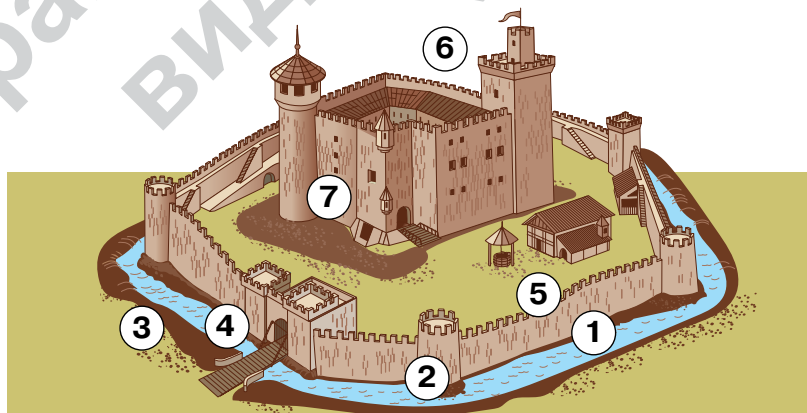
I. ВПРАВА «ЗАРОДЖЕННЯ МІСТ»

Розгляньте схему та доповніть її. Поясніть чинники, що сприяли виникненню міст.

II. ВПРАВА «СЕРЕДНЬОВІЧНИЙ ЗАМОК»

Пригадайте особливості забудови середньовічних міст. Уважно розгляньте малюнок і визначте елементи будівлі, обов'язкові для середньовічних замків-фортець. Складіть коротку розповідь про середньовічний замок.

III. ТРЕНУВАЛЬНІ ВПРАВИ

- Перейдіть за QR-кодом або посиланням і пригадайте основні поняття за темою: «Міста і села в історії». Увідповідніть поняття і визначення.

<https://cutt.ly/rwin2V30>

- Перейдіть за QR-кодом або посиланням і перевірте свої знання за темою: «Міста України».

<https://cutt.ly/Owin9rXu>

IV. ПРОЄКТ «МІСТА МАЙБУТНЬОГО»

Поміркуйте, якими на вигляд будуть міста через 50 або 100 років. Які потреби матиме місцеве населення? Що представлятиме собою міська інфраструктура (парки, сквери, будинки, магазини, транспорт)?

Запропонуйте власний макет або план міста майбутнього. Презентуйте проект класові.

- Розгляньте зображення міст майбутнього, як їх бачать режисери сучасних фантастичних фільмів. Спробуйте висловити припущення, чи може бути «те, що сьогодні є фантастикою, завтрашньою реальністю».

РОЗДІЛ IV. ЗАРОДЖЕННЯ І РОЗВИТОК ЛЮДСЬКИХ ГРОМАД

§ 20 ГРОМАДА. ЗАРОДЖЕННЯ ГРОМАД В ІСТОРІЇ

Поміркуйте, як ви розумієте значення слів «*грумада*», «*грумадський*», «*грумадянський*».

У найширшому сенсі *грумадою* називають групу людей, об'єднану спільними інтересами. *Грумада* — це про нас з вами. Адже, до прикладу, ми живемо у певному районі населеного пункту, ходимо до школи чи на роботу, спілкуємося з іншими людьми. А це означає, що ми одночасно є частиною територіальної, сільської/селищної/міської, шкільної грумади тощо.

Кожен із нас має власні, часто унікальні риси й міркування, але, так чи інакше, ми об'єднані спільними тенденціями розвитку. Людині випав винятковий шанс реалізувати власні якості серед людей — у родинному колі, школі, населеному пункті тощо.

» Розгляньте зображення. Чому, на вашу думку, люди мають потребу об'єднуватися, гуртуватися разом?

Поміркуймо!

Розгляньте світлини та поміркуйте, чи можна застосувати термін «*громада*» до представлених зображень. Адже в цілому будь-яка громада об'єднує людей за їх інтересами/місцем проживання/походженням тощо. Як ви назвете кожну ілюстрацію?

Поміркуйте, що таке «*громадянська освіта*». Яка її мета? Чи в кожному суспільстві вона потрібна?

Поняття «*громада*» надзвичайно широке, тому й існує декілька визначень, які пояснюють його сутність.

Варто запам'ятати!

Громада — група людей, об'єднаних спільністю становища, інтересів тощо; об'єднання людей, що ставить перед собою певні спільні завдання; організована спільнота; адміністративно-територіальна одиниця місцевого самоврядування.

Згідно з даним визначенням, «*громадою*» можна назвати фактично будь-яку групу людей, оскільки так чи інакше вони будуть чимось об'єднані. Але громада не обов'язково повинна об'єднувати людей, що спільно проживають. Так, «*шкільна*» чи «*релігійна*» громади мають на меті вирішувати завдання духовного, етичного й освітнього плану, проте далеко не завжди вони «прив'язані» до конкретної, спільної для всіх учасників території.

Поміркуймо!

Складіть і запишіть визначення громади, яке вам здається найбільш відповідним нашій темі.

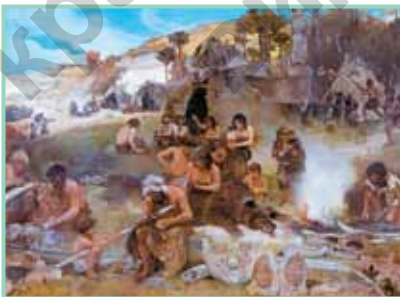
В Україні часто використовують термін **«територіальна громада»**. У даному випадку основною ознакою такої громади є спільна територія проживання, спільні інтереси жителів та активна взаємодія місцевих мешканців у процесі забезпечення цих інтересів. Відповідно до того, що визначено адміністративним центром територіальної громади, останні поділяються на *міські* (з центром у місті), *селищні* (центр — селище міського типу) та *сільські* (центр — село).

Якщо говорити про історію формування громад, то вже за первісності з'явилися перші об'єднання людей — **родові общини**. Первісні люди були об'єднані спільною територією проживання та колективною працею. Важливе значення мало те, що вони походять від загальних предків та є родичами. Говорячи сучасною мовою, це були прообрази *територіальних* громад (спільне місце проживання), *економічних* (спільне ведення господарства у вигляді полювання, рибальства, виготовлення простих знарядь праці та ін.), *релігійних* (йдеться не про церкви чи сучасні релігії, а про тісні зв'язки з природою та певні вірування існували точно).

Поміркуймо!

Розгляньте й обговоріть у групах репродукції картин українського художника Івана Іжакевича та чеського митця Зденека Буріана. Назвіть ознаки, за якими групу найдавніших людей можна розглядати як колектив. Чи було це, на вашу думку, громадою у широкому сенсі?

Іван Іжакевич.
Кирилівська стоянка

Зденек Буріан.
Полювання на мамонтів

Поступово родова община розпалася на окремі сім'ї, і виникло поняття **сусідської общини**. Люди у такій общині проживали спільно, були зацікавлені у розвитку своєї місцевості, але не були родичами.

Господарські та оборонні питання зумовили виникнення міст. Хоча міста й функціонували/функціонують досить неоднорідно, з'явилося поняття **міської громади, міського самоврядування**. Міста стали окремим організмом, вирішуючи важливі питання у сфері *економіки, торгівлі, освіти, культури, церкви* тощо.

Згадайте, які привілеї надавалися містам із магдебурзьким правом. Порівняйте особливості магдебурзького права і сучасного міського самоврядування.

З розвитком науки й освіти, яка в різні часи була пов'язана з церковним життям чи, навпаки, відірвана від нього, ми можемо вести мову про **шкільну, університетську та церковну громади**. Це вже не просто вимушене, продиктоване природою об'єднання людей за територією чи колективною працею. Натомість спільні інтереси й завдання, які реалізуються представниками названих громад, вийшли на перший план.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Поясніть значення поняття «громада».
2. Прочитайте українську народну казку «Сім лозин» або прослухайте її в аудіозаписі.

Що мав на увазі головний герой, спілкуючись із синами? Чи можна вважати його пораду містком до створення міцної родинної громади, об'єднаної духовно, побутово, економічно та ін.? Відповідь обґрунтуйте. Поясніть, чому казка з подібною назвою і змістом є в азербайджанського народу.

3. Чи можна вважати, на вашу думку, соціальні мережі теж своєрідною віртуальною громадою? Складіть таблицю з аргументами «за» і «проти».

«Сім лозин»

Українська народна казка
<https://cutt.ly/eww1bh4C>

§ 21 ІСТОРИЧНІ ТИПИ ГРОМАД

Розгляньте хмаринку слів. З поданими у ній словами складіть історичну довідку про громаду.

Внесок кожної людини у творення громадянського суспільства (цей процес відбувається шляхом об'єднання різних людських громад) дуже важливий. Часто дії яскравої особистості суттєво впливають на життя школи/міста/країни тощо. У свою ж чергу, мешканці територіальної громади/міста/країни допомагають кожному реалізувати різноманітні проекти.

Найдавніші спільноти людей вчені називають **родовими громадами** (звичайно, після «людського стада», яке взагалі не мало форм організації суспільства).

Варто запам'ятати!

Основні риси родової громади:

- люди проживали на спільній території, основна маса людей — кровні родичі;
- всі знаряддя праці та здобута людьми здобич (від ягід до впольованих тварин) ділилися порівну, оскільки все це — результати спільної, колективної праці.

Спочатку гуртувати колектив було зручніше навколо найстаршої жінки. Цей феномен отримав назву **матріархат**. Учені знаходили/знаходять десятки жіночих статуєток у різних куточках світу, що свідчить про надзвичайну прихильність мешканців давнього суспільства до жінки та її життєдайних функцій. Пізніше цей порядок замінив **патріархат**, коли визнаним лідером громади став чоловік — сильний, сміливий, той, хто міг впоратися з непростими умовами виживання. Поступово формувалося сприйняття жінки як символу материнства, берегині, а чоловіка — як мисливця, воїна, будівничого.

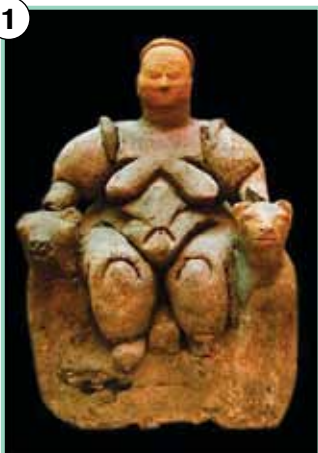

Важливо розуміти, що в сучасному суспільстві існує набагато менше подібних стереотипів. Чоловіки і жінки можуть займатися будь-якими справами, обіймати публічні посади, обирати найрізноманітніші професії та способи життя. Традиція гуртування суспільства за статевою ознакою залишилася в далекому минулому.

Уважно розгляньте зображення. Про що вони свідчать? Поміркуйте, як змінювалася роль жінок протягом історії.

1

Богиня-мати на троні.
Знахідка з поселення
Чатал-Гуюк
(біля 6 тис. років до н. е.
Музей Анатолійської
цивілізації, Туреччина)

2

Султан Османської імперії, XVIII ст.

3

Американські астронавти
(світлина 1984 року)

Людина практично у всі часи окрім суто побутових потреб мала духовні. Так зароджувалися мистецтво та віра.

Родові громади, мешканці яких жили і працювали пліч-о-пліч, об'єднувалися у **роди**. З родів утворювалися великі племена. З часом формувалися власна мова, традиції, бажання захистити свою територію від чужинців. Оскільки кожне плем'я мало свого сильного й мудрого вождя, він був основним гарантом стабільності та користувався величезним авторитетом. Так поступово формується **інститут влади**, який змінювався протягом часу, але навіть сьогодні так чи інакше існує.

Чисельність населення постійно зростала, тому людських громад ставало все більше. І якщо одна родова громада об'єднувала переважно кровних родичів, то сусідська — подібну спільноту, але інші роди. Отже, виникла **сусідська громада**, мешканці якої проживали на певній території, але родинні зв'язки були вторинними, бо об'єднувалися окремі сім'ї.

Варто запам'ятати!

Основні риси сусідської громади:

- основу громади складали окремі родини, не пов'язані між собою родинними зв'язками;
- жителі сусідської громади мешкали спільно на певній території, проте мали вже дещо своє (житло, деякі засоби праці тощо).

Поступово мешканці окремих племен, які облаштовували та захищали певну територію, розмовляли своєю мовою, мали власний соціальний розподіл суспільства та управлінський апарат, усе чіткіше усвідомлювали свою несхожість та окремішність від інших людських громад. Так поступово формувався **етнос**.

Варто запам'ятати!

Етнос — це стійке соціальне угруповання людей, що виникло упродовж тривалого історичного розвитку на певній території, де люди мають спільні походження, мову, культуру, усвідомлення власної єдності та відмінності від інших етносів.

На межі IV–III тис. до н. е. виникли перші **держави** — порівняно невеликі за розміром, але вкрай важливі для прогресивного розвитку людства та формування людських громад.

«Історичні подробиці»
<https://cutt.ly/GwelyFCB>

Перейдіть за QR-кодом або посиланням і прочитайте матеріали рубрики «Історичні подробиці». За допомогою пропонуваного зображення і тексту рубрики проведіть уявну екскурсію музеєм історії шумерської цивілізації.

Господарство шумерів

Реконструкція жіночих прикрас шумерів, Британський музей

Шумер з Ешнунни на молитві, 2750–2600 до н. е.

Клинопис

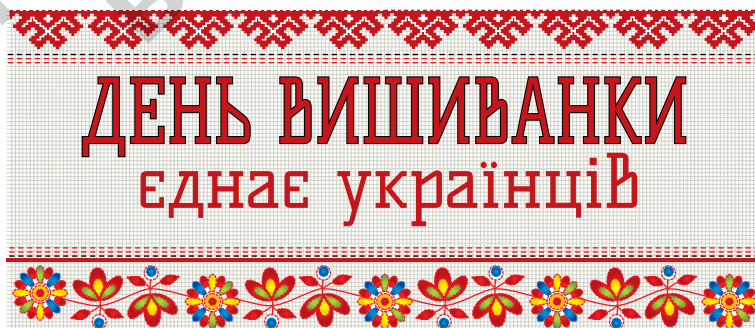
Різні держави світу у своєму розвитку спиралися на **міс-та** — центри господарства, освіти й науки. Саме у містах зосереджувалися *основні державні кошти та управлінський апарат*.

Варто запам'ятати!

Держава — це форма організації людського суспільства на певній території за допомогою органів влади (управлінського апарату) та за підтримки законів, що є основними регуляторами суспільного життя.

Важливо також згадати про порівняно молоде поняття у сфері розвитку людських громад — **націю**. На перший погляд, це поняття тотожне з термінами «плем'я», «народ», «етнос». Але насправді воно має свої відмінності, про які ми дізнаємось пізніше.

Поясніть слоган, використаний на плакаті. Чи згодні ви з ним?

Поміркуймо!

Перейдіть за QR-кодами або посиланнями. Прочитайте коротку історію створення фільму «Спадок нації» та перегляньте трейлер до нього.

<https://cutt.ly/GweluakT>

<https://cutt.ly/1ww9Ky6k>

Як ви гадаєте, чи може одна людина змінити світ навколо?

Чи вдалося Лесі привернути увагу світової спільноти до духовної спадщини українців? Чи святкується День вишиванки у вашому селі/селищі/місті?

Як студентська громада допомогла реалізувати цю яскраву, проте, здавалось би, дуже особистісну ідею?

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Поміркуйте над різницею термінів «країна» і «держава». Обговоріть ці поняття із дорослими, думці яких ви довіряєте. Скористайтеся інформацією з інтернет-джерел.
2. Складіть словничок згаданих на уроці понять і термінів.
3. Користуючись інтернет-ресурсами, спробуйте дати власне визначення поняття «нація». Розгляньте малюнки. Як ви розумієте закладений у них зміст?

1

2

3

4

§ 22–23 САМОВРЯДУВАННЯ ГРОМАД. СУЧАСНА МІСЬКА (СІЛЬСЬКА) ГРОМАДА

Що таке магдебурзьке право? Як саме воно впливало на розвиток міст? Чи необхідно сучасним громадам мати самоврядування?

Діємо: практичні завдання

Розгляньте разом з однокласниками/однокласницями світлини і логотип. Під керівництвом учителя/вчительки обговоріть у класі, як розвиток громади впливає на рівень комфорту місцевого населення.

Відкриття амбулаторії
на Київщині

Програма «Шкільний автобус»

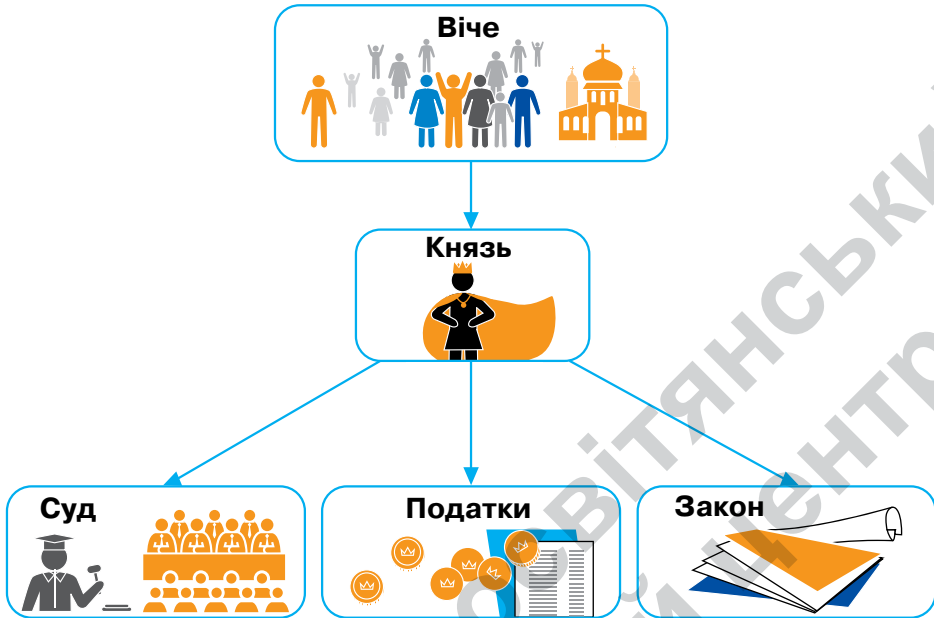
Реконструкція дитячих майданчиків
у Мукачівській ОТГ

Місцеве самоврядування в Україні має давню історію. У заснованих давніми греками античних містах **Ольвії, Херсонесі, Пантікапейі** вже існувало місцеве самоврядування. На народних зборах люди *обирали чиновників, вирішували питання війни та миру, ухвалювали рішення про збирання податків та організацію торгівлі*. Органом місцевого самоврядування у часи Русі-України було **віче** — загальні збори місцевого населення громад.

Поміркуймо!

Розгляньте представлену схему. Поміркуйте, як розподілялися обов'язки між князем і віче.

Згодом місцеве самоврядування зазнало суттєвих змін. У XIII–XV ст. значна частка українських міст і містечок перебувала *у володіннях землевласників*. Право на володіння містами підтверджувалося спеціальними документами — *грамотами*. У містах співіснували органи громадського самоврядування та органи, що представляли короля або власника міста.

Дещо інакшою була система самоврядування в українських селах. Сільська громада об'єднувала мешканців кількох сіл, що знаходилися недалеко одне від одного. На зборах селян обиралися *члени громади* (органу самоврядування), які представляли *інтереси усіх об'єднаних сіл*.

У часи козацтва існувала самобутня система самоврядування на Січі (XVI–XVIII ст.). Верховна влада належала *козацькій раді*. Січовики мали право обирати *старшину*: *кошового отамана, писаря, суддю*, а також мали право у будь-який час позбавити їх займаних посад, якщо ті не впоралися з покладеними на них повноваженнями.

Важливою формою самоврядування громад в Україні у середині XIX ст. стали *земства*. Вони перебрали відповідальність за облаштування лікувальних закладів, утримання шляхів сполучень, постачання продовольства, розвиток освіти тощо.

У 2014 році Україна розпочала масштабну *реформу з децентралізації*, яка передбачала утворення об'єднаних територіальних громад, що зберігають за собою право на самоврядування.

Варто запам'ятати!

Об'єднані територіальні громади (ОТГ) — вид територіальних громад, що утворилися внаслідок реформи децентралізації у 2015–2020 роках шляхом добровільного об'єднання населених пунктів. Головне їх призначення — самостійне врегулювання питань, які стосуються життя місцевого населення.

Самоврядування — це право місцевих органів самостійно вирішувати питання, які стосуються територіальних громад.

Децентралізація — це передача значної частини повноважень і коштів від держави органам місцевого самоврядування.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте схему ознак сучасної територіальної громади. Доберіть до кожної ознаки відповідне зображення.

Ознаки територіальної громади

Територія

Взаємодія
місцевого населення

Ресурси

Місцева культура
і традиції

1 Осіння толока
в Гайсинській ОТГ

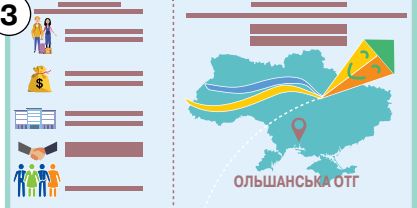
Кіровоградська область

2

- Голованівський район
- Кропивницький район
- Новоукраїнський район
- Олександрійський район

3 ФЕСТИВАЛІ В ОБ'ЄДНАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ

4

Діємо: практичні завдання

Ознайомтеся зі змінами, які передбачає реформа децентралізації. Визначте їх наслідки та ризики. Дослідіть, як ця реформа проходить у вашій територіальній громаді. Чи хотіли б ви брати участь у розвитку своєї громади?

1

Створення умов для розвитку громад

2

Створення посади старости — голів населених пунктів (сіл)

3

Формування потужних районів, утворених шляхом об'єднання населених пунктів

4

Використання коштів для розвитку закладів освіти, культури, центрів адміністративних послуг, спортивних закладів тощо

5

Забезпечення побутових послуг

6

Громади отримали можливість розпоряджатися земельними ділянками

Історичні подробиці

25 вересня 2015 року Генеральна Асамблея ООН ухвалила Порядок денний у сфері розвитку на період після 2015 року: «Перетворення нашого світу: порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року».

У документі міститься 17 цілей, що спрямовані на покращення рівня життя населення та розширення можливостей усіх громадян.

Діємо: практичні завдання

Ознайомтеся із цілями сталого розвитку. Визначте, які з них стосуються:

а) економічного розвитку; **б)** соціального розвитку; **в)** екологічного розвитку.

- Об'єднайтеся у дослідницькі групи та визначте, які із цілей можна досягти у громадах. У який спосіб це можливо?

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

- Поясніть значення термінів: «об'єднана територіальна громада», «самоврядування громад», «децентралізація».
- Складіть стислу розповідь про розвиток системи самоврядування громад в Україні.
- Охарактеризуйте, що собою являє реформа децентралізації. Визначте її переваги та недоліки.
- Перейдіть за QR-кодом або посиланням і ознайомтеся з деякими ідеями щодо розвитку громад, опублікованими на сторінці Вінницької обласної Асоціації органів місцевого самоврядування. Визначте із них ті, які, на ваш погляд, є перспективними й можуть отримати підтримку серед населення. Запропонуйте свій варіант їх реалізації.

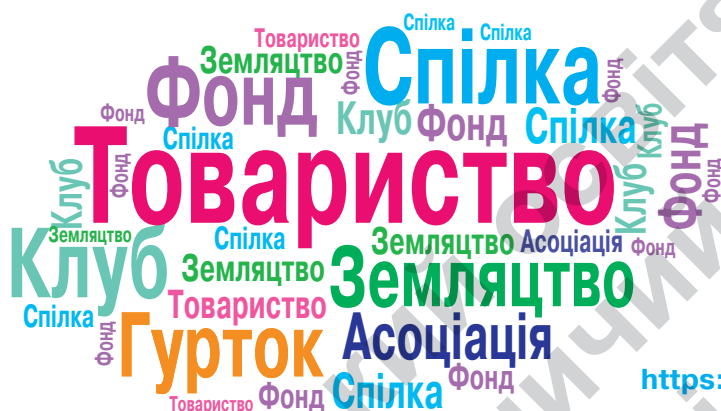
<https://cutt.ly/Mwi8xtii>

§ 24 ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ

Чому виникають об'єднання людей за інтересами? Якою є мета їх створення?

Діємо: практичні завдання

Розгляньте хмаринку слів і поміркуйте, чи є щось спільне між зашифрованими поняттями. Перейдіть за QR-кодом або посиланням і перегляньте онлайн-сторінку Фонду Сергія Притули. За допомогою інформації сторінки дізнайтеся, коли був створений і як працює фонд. У чому, на вашу думку, його головне призначення?

<https://cutt.ly/Tww9K5yb>

У кожній країні нараховуються десятки громадських організацій, діяльність яких охоплює найрізноманітніші сфери життя. Це можуть бути жіночі спілки та дитячі гуртки, наукові, технічні, професійні, спортивні, мистецькі та інші об'єднання громадян.

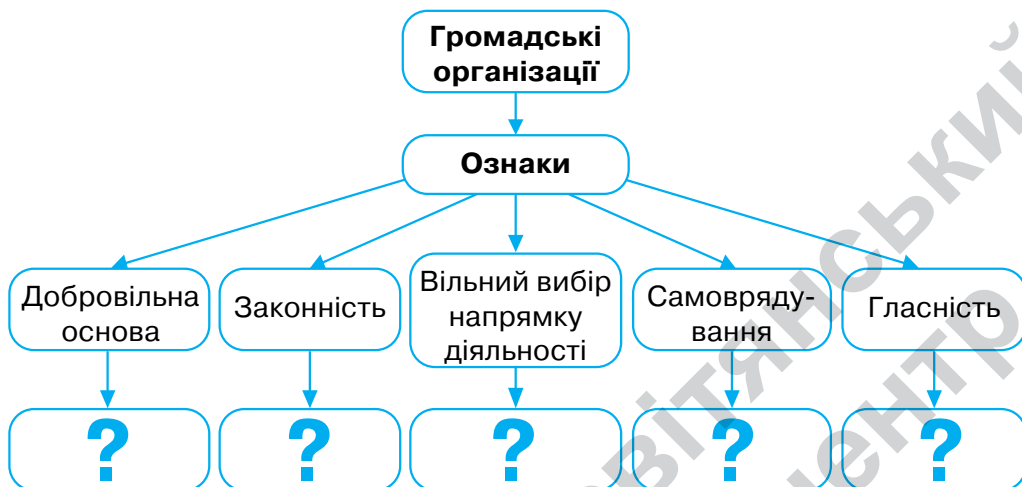
Варто запам'ятати!

Громадська організація — добровільне та організаційно оформлене об'єднання громадян, яке створюється для реалізації спільних інтересів.

Стати засновником або частиною громадської організації — право кожного громадянина. Головне, щоб запропонована ініціатива не шкодила розвитку і територіальній цілісності держави.

Розгляньте інфографіку та доповніть її: поясніть, як ви розумієте кожну з ознак, що притаманні громадським організаціям. Знайдіть в Інтернеті сайт будь-якої громадської організації. Чи відповідає вона визначеним в інфографіці ознакам?

За територією діяльності громадські організації поділяють на *місцеві, загальноукраїнські (чи в межах іншої певної держави)* та *міжнародні*. Їх об'єднують єдина важлива мета та спільні цілі. Громадські організації можуть називатися *об'єднаннями, спілками, асоціаціями, клубами, земляцтвами, гуртками, товариствами, фондами* тощо. Ця особливість відбивається в оформленні логотипів — емблем відповідної ГО.

Існує ряд надважливих проблем, які об'єднують представників усього цивілізованого світу. Саме тому створено десятки потужних міжнародних громадських організацій, які регулюють питання охорони здоров'я, миру і безпеки, збереження навколишнього середовища тощо. Українські ж ГО є частиною цього світового/європейського громадського простору. Так, в Україні налічується близько 500 громадських екологічних організацій. Частина з них об'єднані партнерськими зв'язками зі *Світовим союзом охорони природи*, різноманітними програмами розвитку *Організації Об'єднаних Націй (ООН)* тощо. Таким є український внесок у вирішення глобальної, світової екологічної проблеми.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте логотипи деяких громадських організацій України. Подумайте, з якою метою ці організації могли створюватися. Яка громадська організація, на вашу думку, могла б бути корисною у населеному пункті, де ви живете? Запропонуйте логотип такої ГО.

Часто важко розрізнити, де закінчується діяльність громадської організації, яка може охоплювати практично будь-які сфери, і починається благодійництво й волонтерський рух. Останній став надпотужним чинником для розвитку демократичного, прогресивного суспільства України.

Поміркуймо!

Поміркуйте над висловлюванням: «Волонтер — це можливість зробити світ кращим». Перейдіть за QR-кодом або посиланням і дізнайтеся більше про те, хто такі волонтери/волонтерки.

<https://cutt.ly/Bww9ZJu1>

Свідчать документи

Перед вами уривок із Закону України «Про волонтерську діяльність».

Розділ I

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Стаття 1. Волонтерська діяльність та основні засади її провадження.

1. Волонтерська діяльність — добровільна, соціально спрямована, неприбуткова діяльність, що здійснюється волонтерами шляхом надання волонтерської допомоги.

Волонтерська допомога — роботи та послуги, що безоплатно виконуються і надаються волонтерами.

Волонтерська діяльність є формою благодійної діяльності.

2. Волонтерська діяльність ґрунтується на принципах законності, гуманності, рівності, добровільності, безоплатності, неприбутковості.

Прочитайте представлений уривок закону. Визначте основні принципи волонтерської діяльності. Яку роль відіграє волонтерська допомога в сучасних умовах? Які її види вам відомі?

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Поміркуйте, якби ви стали творцем власної громадської організації, який би обрали напрям діяльності. Які назва та слоган найкраще розкриють сутність вашої ГО?
2. Дізнайтеся, як виникло міжнародне свято — День волонтера, коли його відзначають. Зберіть інформацію про ще одне свято — День вдячності волонтерам. Чи виникало у вас бажання доєднатися до волонтерського руху у вашій школі/населеному пункті проживання?

3. Перейдіть за QR-кодом або посиланням і перегляньте сайт Української Волонтерської Служби. За матеріалами сайту створіть і реалізуйте проєкт «Як долучитися до волонтерського руху?».

<https://cutt.ly/Hww9Z6OQ>

§ 25 ШКІЛЬНА ГРОМАДА

Пригадайте, що означає вислів «Людина — істота соціальна». Поміркуйте, чому формування громад має таку тривалу історичну традицію.

Школа — людська громада у мініатюрі, адже в її стінах теж вирує спільне колективне життя, формуються і виконуються певні правила поведінки. Вчителі об'єднані спільним завданням *навчити*, учні — спільним завданням *навчитися* й отримати корисні знання і навички. Повноправною частиною шкільної громади є батьки, які об'єднані бажанням *створити найкращі умови для розвитку та навчання* своїх дітей.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте ілюстрації та поміркуйте, чому ланцюжок партнерства «вчительство — учнівство — батьки й опікуни» настільки важливий для розвитку шкільної громади. Як ви розумієте вислів «Сучасна школа — це партнерство учнів, батьків і вчителів»?

Перша згадка про школу зафіксована у *шумерських джерелах*, датованих 3500 року до н. е. Навчальний заклад називали «*будинком табличок*», а вчителя — «*батьком будинку табличок*» (це пов'язано з писемністю шумерів, які писали на вологих глиняних табличках). Звичайно, вчителями при школах були жерці (служителі культів), учнями — лише хлопчики з найзаможніших родин.

Дещо схожа ситуація була у *Стародавньому Єгипті*, де обмежену кількість хлопчиків навчали жерці. У *Стародавній Греції*, де вчителями були вільні громадяни, вперше було використане слово «школа». Учителів же називали по-різному — граматистами, дидасками тощо. У Давній Греції виник і термін «педагог», хоча і в іншому, аніж сьогодні, значенні.

У *Середньовіччі* вчителями були здебільшого духовні особи (монахи та священники). На перший план виходить духовність, мораль, тож і обов'язки вчителя диктувалися релігійними канонами.

* Хвилинка на цікавинку

Перша школа для дівчат у Русі-Україні відкривається при Андріївському монастирі в Києві. Це сталося у 1086 році за сприяння онуки Ярослава Мудрого — Анни Всеволодівни, яка опікувалася освітою в цілому й, зокрема, освіченістю жінок. Звичайно, мова йшла про освіту дівчат із заможних родин, але для середньовічного суспільства це було суттєвим досягненням.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте колаж. Поміркуйте, у які періоди і де могли виникати зображені на ілюстраціях школи. Складіть коротку розповідь на тему: «Якою може стати школа майбутнього».

З розвитком промисловості, виникненням і функціонуванням міст підвищувався і рівень освіченості населення.

Сьогодні всі мають право на освіту, незалежно від статі, матеріального рівня чи місця проживання. У нашій державі діє закон «Про загальну середню освіту», який базується на Конституції України. Це означає, що в Україні працюють тисячі шкіл (станом на 13 жовтня 2022 року нараховувалося 12 923 шкіл), які надають освітні послуги всім дітям, готуючи їх до дорослого життя, а також подальшого навчання у технікумах, інститутах, університетах тощо. А якщо функціонує школа, розвивається й шкільна громада.

Варто запам'ятати!

Шкільна громада — об'єднання педагогів, учнів та батьків, характерною рисою якого є взаємодія всіх учасників заради досягнення спільної мети.

У просторі сучасної школи діє **учнівське самоврядування**, яке об'єднує найініціативніших, найактивніших учнів. Кожен може стати частиною освітнього процесу і заявити про себе у різних сферах — навчанні, мистецтві, спорті, екології та ін.

Варто запам'ятати!

Учнівське самоврядування — це спосіб залучення учнів до систематичної участі в організації життя шкільної громади.

Важливо, що творять шкільне життя яскраві **особистості** — учні, вчителі, батьки, але рішення приймаються разом, у **колективі**. Тут вкрай важливо пропонувати й реалізовувати власні проєкти, але не менш важливо чути думку партнерів.

Діємо: практичні завдання

Уже багато років однією з найулюблениших розповідей для людей будь-якого віку є твори Дж. Роулінг про Гаррі Поттера. Пропонуємо виконати «поттерівські завдання» і трошки поміркувати. Для цього перейдіть за QR-кодом або посиланням і складіть довідку, використовуючи слова-підказки.

<https://cutt.ly/Cww9X6qA>

- Як ви гадаєте, спираючись на текст книги чи фільм, окремі факультети (Ґрифіндор, Слизерин, Гафелпаф і Рейвенклов) були повноцінними шкільними громадами чи все ж таки частинами єдиної шкільної громади Ґогвортсу? Відповідь обґрунтуйте.
- Поміркуйте, чи стала шкільна громада Ґогвортсу (учнівська, викладацька і батьківська) важливим чинником на шляху до перемоги над злом, утіленим в образі Волан-де-Морта та його армії мороку.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Поясніть значення понять: «шкільна громада», «учнівське самоврядування».
2. Складіть запитання до тексту параграфа, починаючи кожне словами «ХТО», «ЩО», «ЯК» та ін.
3. Сьогодні у світі існує чимало незвичних для нас шкіл. Наприклад, Підземна школа (*Terraset Elementary School PTA*) у США або Школа на плаву (*Компонг Луонг*) у Камбоджі. Однією з таких незвичайних шкіл є канадська школа без дисципліни (*ALPHA Alternative School*), що знаходиться у Торонто. Школа була створена у 1972 році та дозволяє дітям повну свободу дій, у ній відсутні правила і домашні завдання. Поміркуйте, чому створюють такі незвичні школи. За допомогою інтернет-мережі складіть топ-10 незвичних шкіл світу та представте їх у класі.

Школа без дисципліни.
ALPHA Alternative School (Канада)

Школа пізнання всього через музику.
Choir Academy of Harlem (США)

Школа на плаву Компонг
Луонг (*Камбоджа*)

Школа пригод. *Watershed School (США)*

4. Уявіть себе президентом/президенткою учнівського самоврядування. Складіть програму своїх ідей і запропонуйте її шкільній громаді. Схематично відобразіть, яким буде шкільне самоуправління (*посади й обов'язки учнів*) за вашою програмою.

§ 26 ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ: «Я У ГРОМАДІ»

I. ПРАЦЮЄМО ТВОРЧО

Ви вже знаєте, що зародження та розвиток людських громад відбувалося під впливом різних чинників.

Від кожної людини, яка є частиною громади, залежить її майбутнє. За допомогою зображень складіть розповідь про роль людини у кожній із представлених типів громад. Назвіть ці громади.

II. ВПРАВА «СУСІДИ»

- Розгляньте ілюстрацію. Що є підставою вважати, що на ній зображені сусіди? Якими є взаємини між ними?
- Ознайомтеся із висловами про сусідство. Поясніть, як ви зрозуміли їх зміст. Спробуйте сформулювати своє визначення сусідства.

Близький сусід краще далекої рідні (українське прислів'я).

Важко бути хорошим сусідом у поганому сусідстві (Вільям Касл, американський кінорежисер).

Той, хто по-справжньому знає себе, — мудрець; той, хто по-справжньому знає свого сусіда, — геній (Мінна Антрім, американська письменниця).

Можна жити без друзів, але не можна — без сусідів (Томас Фуллер, англійський історик і проповідник).

У вимиті вікна і вікна сусідів здаються чистими (Рената Шуман-Фікус, польська письменниця).

III. ЛІТЕРАТУРНА СКАРБНИЧКА

Перейдіть за QR-кодами або посиланнями. Прочитайте уривки з художніх творів. Визначте основний зміст текстів. У чому їх зв'язок із місцевою громадою? Які проблеми місцевих громад у них окреслено?

<https://cutt.ly/yww9MOzI>

<https://cutt.ly/kww9Vpcu>

IV. ШКІЛЬНЕ САМОВРЯДУВАННЯ

Керівництво закладом загальної середньої освіти здійснює директор або директорка, однак чимало питань щодо організації навчального процесу, поточних проблем вирішує *педагогічна рада* — колектив учителів, які працюють у школі.

У кожній школі існує шкільне самоврядування. Кожен, хто долучається до самоврядування, має реальну нагоду покращувати умови навчання, висувати власні пропозиції, працювати над створенням проєктів, бізнес-планів, створюючи позитивний імідж навчального закладу.

- Заповніть у робочому зошиті чи нотатнику таблицю, вказуючи, які проблеми може вирішувати кожен із названих дійових осіб чи органів шкільного самоврядування.

Директор школи	
Педагогічна рада школи	
Загальні збори школи	
Шкільний парламент	
Батьківські збори	

Творча майстерня

Розгляньте малюнки українських дітей на тему «Я у громаді». Обговоріть, як саме зрозуміли поняття *громади* автори й авторки малюнків. Створіть власний малюнок на цю тему, скориставшись інформацією, отриманою з підручника і додаткових джерел.

V. СТВОРЮЄМО ЕЛЕКТРОННІ ПЕТИЦІЇ

На сайтах територіальних громад існують розділи, присвячені електронним петиціям, де кожен мешканець може висловлювати свої пропозиції з питань облаштування території, врегулювання транспортних проблем, культурної чи освітньої діяльності.

Перейдіть за QR-кодом або посиланням і відвідайте сайт «Взаємодія. Місцеві петиції онлайн». Ознайомтеся з петиціями та порядком їх подання. Яку електронну петицію могли б запропонувати ви?

<https://cutt.ly/Sww9M8AE>

VI. ГЕНЕРАТОР ІДЕЙ

Розгляньте зображення. Подумайте, як громада може впливати на покращення свого життя. Які питання, на вашу думку, може вирішувати громада на рівні району/села/селища/міста?

§ 27 УРОК-УЗАГАЛЬНЕННЯ ТА КОНТРОЛЮ

Пригадайте, як формувалися громади. Поміркуйте, що зумовлювало появу нових громад. Яке коло питань могли вирішувати громади в різні періоди свого існування?

I. ВПРАВА «ВСТАНОВЛЕННЯ ВІДПОВІДНОСТЕЙ»

Розгляньте світлини. Увідповідніть ілюстрації і типи громад.

1

2

3

- A Шкільна громада**
- Б Релігійна громада**
- В Територіальна громада**
- Г Дитяча громада**

4

II. ШКІЛЬНА СИМВОЛІКА

Запропонуйте ескіз герба вашої школи. Підготуйте коротку історичну довідку про історію вашого навчального закладу.

III. ПРАЦЮЄМО З ХМАРИНКОЮ СЛІВ

Розгляньте хмаринку слів, подану на наступній сторінці. Поясніть значення слів, зашифрованих у ній. Складіть розповідь про громади. Перейдіть за QR-кодом або посиланням (с. 93) і розгляньте схему з посібника «Інструмент демократичного розвитку школи» (Європейський центр імені Вергеланда, 2019). Які цінності закладені у поняття «демократична школа»? Як розвиток цих цінностей пов'язаний із формуванням ефективних шкільних громад?

Герб Наукового ліцею міжнародних відносин УМСФ (авторка випускниця ліцею Катерина Мазур)

<https://cutt.ly/Jww8ashl>

IV. ВИРІШУЄМО ГРОМАДСЬКІ ПРОБЛЕМИ РАЗОМ

Подумайте, що може об'єднувати мешканців вулиці/житлового масиву/міста.

- Запропонуйте шляхи розв'язання таких проблем:
 1. Стихійні звалища.
 2. Майданчики для вихулу собак.
 3. Сортивання сміття.
 4. «Зелена» електроенергія.
 5. Облаштування укриттів.
 6. Тепло та енергозбереження.

V. СТВОРЮЄМО ПЛАН ПРОЄКТУ

Перейдіть за QR-кодом або посиланням і перегляньте відео «20 ідей для бізнесу та проєктів». Поміркуйте, що необхідно для реалізації одного з них. Складіть власний короткий план проєкту.

<https://cutt.ly/iww8dPKU>

РОЗДІЛ V. РОЗВИТОК ЛЮДСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

§ 28 ПРАЦЯ І ГОСПОДАРСТВО. ЕКОНОМІКА

Як ви розумієте українське прислів'я: «Звикай до господарства змолоду, то не будеш знати на старість голоду»?

Найдавнішою формою господарювання людини стало **привласнювальне господарство**, коли нічого не вироблялося, а ресурси природи лише привласнювалися. Основними заняттями первісних людей були *полювання* (мисливство), *рибальство* та *збиральництво*. Вже у новому кам'яному віці люди прийшли до важливих спроб виробляти, вирощувати, залишаючись на одному місці. Так формувалося **відтворювальне господарство** — *землеробство*, *скотарство* та *ремесло*.

Українцями стали важливими психологічні зміни у свідомості людей. Людина почала менше залежати від природи — мала надійніше житло, знаряддя праці, вирощувала для себе їжу. Поява землеробства, скотарства і різних ремесел — справа тривала, тож традиційні заняття існували паралельно з новими видами господарювання.

Діємо: практичні завдання

Перейдіть за QR-кодом або посиланням і перегляньте відео «Перші землероби та скотарі».

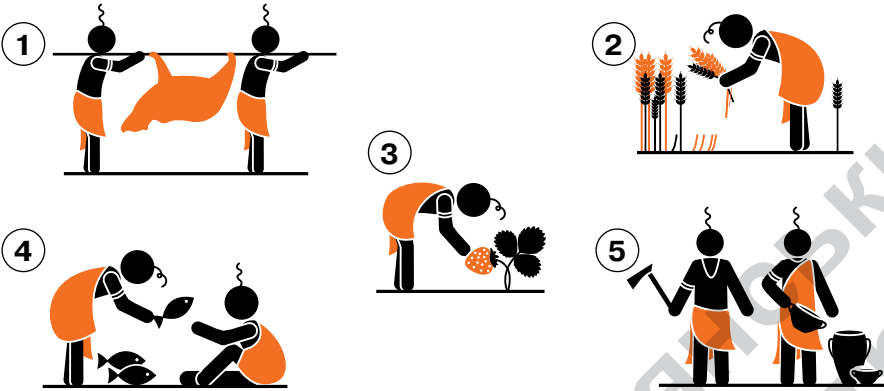
Як, на думку авторів відео, відбувався перехід від привласнювального господарства до відтворювального? Які особливості цього переходу означені у відеороліку? Як природні зміни вплинули на появу та розвиток цивілізацій?

<https://cutt.ly/lww8fczQ>

Діємо: практичні завдання

Розгляньте зображення. Встановіть, які з них ілюструють привласнювальне господарство, а які — відтворювальне.

Основним компонентом людського господарювання була і є **праця**. У процесі роботи (чи то первісне полювання на мамонта, чи будівництво мурів середньовічного міста, чи створення комп'ютерних програм) люди взаємодіяли і взаємодіють між собою. Систему відносин під час використання ресурсів у господарській діяльності називають **економікою**. Праця людей, яка рухає світову економіку до нових обріїв, поділяється на **фізичну** та **розумову**.

Спочатку люди (зокрема, окрема родина) намагалися забезпечити власні потреби всім необхідним, нічого не обмінюючи та не купуючи. Мова йшла про їжу, одяг, житло та його облаштування, необхідні предмети побуту та ін. Таке самодостатнє господарювання отримало назву **натурального господарства**. Але людина не могла навчитися добре виготовляти все необхідне для життя і господарювання. У когось краще виходило обробляти землю, а в когось — виготовляти посуд.

* Хвилинка на цікавинку

Колись це не називалося так, як сьогодні, — професією, але, по суті, люди мали її здавна. Кожен щось умів робити краще від інших, перетворюючи надлишки на товар.

Від назв різних ремесел, зокрема, походить чимало людських прізвищ. Так, гончарі, які ліпили горщики та інший посуд, дали основу прізвищам Гончаренко, Гончар та інші; ковалі — Коваленко, склярі — Скляренко тощо.

З плином часу ефективнішою формою організації суспільного виробництва ставало **товарне виробництво**. З'явився надлишок, який можна залишити собі, подарувати, обміняти чи продати. Взамін можна було придбати потрібні собі речі чи продукти харчування.

Варто запам'ятати!

Товарне виробництво — це виробництво, у якому продукти праці призначаються не для власного споживання, а для обміну через ринок шляхом купівлі-продажу.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

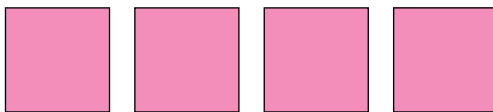
1. Поміркуйте, чому питання праці та господарства широко представлені у народній творчості різних народів світу. Знайдіть українські прислів'я та приказки, що найкраще ілюструють важливість таких рис, як *працелюбство, терпіння, заощадливість, винахідливість* тощо.
2. Які професії, на вашу думку, зображені на ілюстраціях? Які професії можуть із часом «роботизуватися» і замінити живу людську працю?

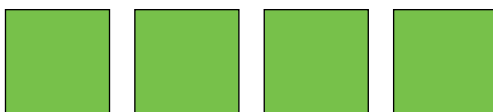
4. Зіграйте в історичне лото. Подумайте, які картки відповідають привласнювальному господарству, а які — відтворювальному.

Привласнювальне господарство

Відтворювальне господарство

§ 29 ПРИВЛАСНЮВАЛЬНЕ ГОСПОДАРСТВО

Як людина ставилася до навколишнього світу в минулому? Наскільки життя первісної людини залежало від природних умов?

Колись людина та її спосіб життя вкрай відрізнялися від того, що ми бачимо сьогодні. Коли первісна людина лише заселяла земні простори, вона бачила й пояснювала світ по-своєму: так, як розуміла навколишнє середовище. А ще мусила виживати в надскладних природних умовах.

Процес виживання, що містив у собі необхідність десь жити, щось їсти й одягати, використовувати знаряддя праці, і створив те саме первісне господарство, яке ми сьогодні називаємо *привласнювальним*.

Природа щедро забезпечила людей ресурсами, але повністю залежати від її милості вкрай непросто. Найдовший період людства — *кам'яний вік* — значною мірою був пов'язаний з енергійною працею наших предків, які виживали, пристосовуючись до складних умов навколишнього середовища. Звичайно, саме поняття праці суттєво відрізнялося на різних етапах розвитку людини та людського суспільства в цілому. Тим більше, відрізняється воно від сучасних, звичних для нас норм. Найпершою формою господарювання давніх людей стало *привласнювальне господарство* — спроба використати природні блага для життя.

Варто запам'ятати!

Привласнювальне господарство — перша в історії форма господарювання, коли люди споживали готові продукти природи: збирали рослини (трави, ягоди), полювали на дикого звіра та рибалили.

За часів *палеоліту* та *мезоліту* (ранній і середній кам'яний вік) люди жили невеликими громадами, залежали як від природи, так і одне від одного. Чоловіки полювали на диких тварин, жінки і діти займалися збиральництвом. М'ясо, кістки і шкіри впольованих тварин були джерелом

харчування для давніх людей, матеріалом для будівництва примітивного житла та виготовлення одягу і знарядь праці. Природа також постачала матеріали для вироблення знарядь праці — перш за все камінь, що й дало підстави вченим назвати цю тривалу добу розвитку людства *кам'яним віком*.

Значно пізніше, за *неоліту* (нового кам'яного віку), людина замислилася над можливістю не лише привласнювати, а й відтворювати. І це стало стимулом для виникнення нової, прогресивнішої форми господарювання — *відтворювального господарства*.

Діємо: практичні завдання

Роздивіться ілюстрації та поміркуйте, чому людям так важливо було жити громадою, а не наодинці з природою. За ілюстраціями складіть коротку розповідь про життя людини у первісні часи.

Отже, до *основних ознак привласнювального господарства* можна віднести:

- високу залежність людини від природи;
- колективний характер праці (полювання, рибальства, збиранництва) при низькій густоті населення в цілому;
- зрівняльний принцип розподілу впольованого/зібраного;
- використання переважно кам'яних знарядь праці для виживання.

* Хвилинка на цікавинку

Сьогодні, в різних частинах планети, трапляються окремі племена, які за рівнем розвитку перебувають на етапі первісного життя та господарювання. Ці племена частіше за все невеликі, переховуються в лісових хащах, є ізольованими від світу. Їхні побут і знаряддя праці прості, оскільки для занять, властивих привласнювальному господарству, щось особливе не потрібне. Здебільшого вони перебувають під постійною увагою вчених-етнографів, істориків та антропологів, оскільки у сучасному суспільстві знайти подібні явища вкрай непросто.

Плем'я ваорані
у сучасній Амазонії
(фотоматеріали
з каналу
«Світ навиворіт
Дмитра Комарова»)

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Користуючись інтернет-мережею, знайдіть світлини музеїв світу й України, в експозиціях яких представлені багато предметів доби кам'яного віку. Що для вас було найцікавішим в експозиціях музеїв з цієї теми? Складіть і презентуйте колаж зі світлин.
2. Перейдіть за QR-кодом або посиланням і помандруйте залюю Вінницького краєзнавчого музею, присвяченою пам'яткам кам'яної доби. Які експонати музею вразили вас найбільше?

<https://cutt.ly/NwettYgJ>

3. Поміркуйте, як зміни клімату та природних умов вплинули на вдосконалення знарядь праці й побуту первісної людини. Складіть свій історичний коментар до карикатури.

§ 30 ВІДТВОРЮВАЛЬНЕ ГОСПОДАРСТВО

Пригадайте, що таке привласнювальне господарство. Якими були його ознаки. Поміркуйте, чи була ефективною подібна форма господарювання.

Первісна людина повністю залежала від природи. Різноманіття чи, навпаки, бідність місцевої флори та фауни, кліматичні особливості впливали на наших далеких предків більше, ніж сьогодні ми можемо це собі уявити.

Найдавніша, привласнювальна форма господарювання була вкрай ризикованою та важкою для виживання людей, а водночас ще й спустошливою для самої природи. Люди були вимушені постійно змінювати місце свого проживання, оскільки знаходити необхідну їжу та матеріали для житла/знарядь праці ставало дедалі важче. Саме тому подібне господарювання не могло тривати вічно. Час минав, і досвід, накопичений тисячоліттями подібного виживання, допоміг нашим предкам адаптуватися до нових реалій, створити іншу форму господарства — *відтворювальну*.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте малюнки. Визначте, які форми відтворювального господарювання та види ремесел зображено.

Важливо розуміти, що первісні люди, тисячоліттями споживаючи та привласнюючи природні багатства, не могли не дійти думки, що навколишня ситуація змінюється. Достеменно відомо про *глобальні кліматичні зміни* на межі середнього (мезоліту) і нового (неоліту) кам'яного віку, коли льодовики відступили, холодостійкі тварини вимерли чи дуже суттєво знизилась їх популяція, виникли нові лісові/річкові зони. Подібні різкі зміни змусили людей пристосовуватися до нових економічних і господарських перетворень. Це стало передумовою однієї з найсерйозніших змін у людському суспільстві — *переходу від привласнення до відтворення*.

Варто запам'ятати!

Відтворювальне господарство — форма господарювання, заснована на штучному відтворенні одомашнених людиною рослин і тварин. Тобто людина почала виробляти продукти, а не лише знаходити їх у дикій природі та привласнювати.

Для кращого розуміння важливих процесів переходу від привласнення до відтворення вчені використовували, а подекуди використовують і зараз поняття «*неолітична революція*». Звичайно, цей процес був складним і тривалим, адже формування чогось принципово нового, відмінного від звичних речей, рідко буває швидким і безболісним. У неоліті ж мова йшла про суттєву зміну способу життя людської громади.

«Хвилинка на цікавинку»
<https://cutt.ly/ZwezYRMa>

Діємо: практичні завдання

- Поміркуйте, чому перехід до відтворення був тривалим процесом. Чому, на вашу думку, людині було непросто, попри всі ризики виживання в дикій природі, сформувавши іншу господарську модель?
- До кожної з ознак «неолітичної революції», поданих на наступній сторінці, самостійно доберіть світлини, що розкривають їх зміст.
- Об'єднавшись у команди, організуйте гру: запропонуйте командам-учасникам відгадати за ілюстраціями певну ознаку господарської революції (неолітичної революції). Виграє та команда, чії світлини швидше й правильніше відгадають команди-суперники.

Отже, *серед важливих ознак «першої господарської революції»* (неолітичної революції) варто виокремити такі:

1. Поява землеробства — вирощування рослин для харчових потреб.

Історичні подробиці

Землеробство виникло і поширилося насамперед на землях із найкращими кліматичними умовами. Так, відомо про «родючий півмісяць» — землі Близького Сходу, де вперше почали вирощувати зернові та бобові культури.

2. Виникнення скотарства — одомашнення тварин. Здавна полюючи, людина почала розуміти важливу річ: тварин можна брати до себе, приручати їх, розводити й одомашнювати.

Історичні подробиці

Ще у період мезоліту (середній кам'яний вік) людина приручила дику собаку, яка стала її надійним помічником на полюванні. Дещо пізніше в різних регіонах світу залежно від місцевої фауни одомашнювали тварин і птахів. Так з'явилися свійські тварини, які стали для людей джерелом харчування, хутра, вовни та інших необхідних речей, а також охоронцями помешкань.

3. Удосконалення знарядь праці, поява різноманітних технік обробки каменю (шліфування, свердління), потреба в надійному посуді для зберігання врожаю та продуктів харчування. Це дало поштовх *появі та розвитку ремесел*, зокрема гончарству.

4. Осілий спосіб життя. Людині не треба було постійно змінювати місце свого проживання, долаючи відстані задля пошуку звіра чи їстівних рослин. Обробка полів, догляд за тваринами, виготовлення кращих, більш ефективних знарядь праці — все це давало людям можливість осісти на землі і почувати себе надійніше.

5. Значне зростання населення Земної кулі. Люди будували собі надійніше житло, контролювали наявність продуктів харчування (рослинного й тваринного походження), мали змогу готуватися до нового посівного сезону, не шукаючи постійно нових ресурсів. Певна стабільність вплинула на зростання чисельності людського населення.

* Хвилинка на цікавинку

Учені довели цікавий факт: щоб прогодувати протягом року одного мисливця і збирача, необхідно було близько 10 км² землі, а одного землероба — 0,5 км². Розвинуте землеробство з поливом в епоху бронзи давало можливість прогодувати одну людину з 0,1 км².

Діємо: практичні завдання

1. Для кожної форми господарювання характерні певні заняття. Розгляньте зашифровані у хмаринці слова і словосполучення й випишіть до зошита або нотатника:

- які заняття були властиві привласнювальному господарству;
- які заняття виникли як відтворювальні;
- що стало важливим для господарства вже пізніше.

Перевірте свої знання.

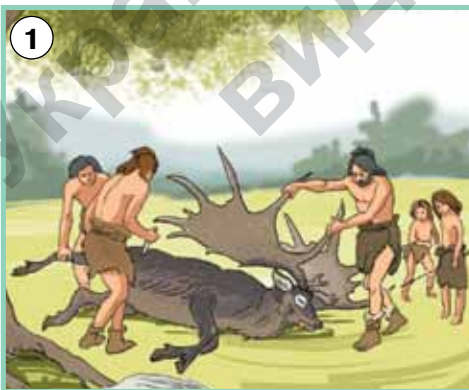
Перейдіть за QR-кодом або посиланням і виконайте онлайн-вправу.

<https://cutt.ly/hwettDFB>

Який чинник, на вашу думку, був об'єднуювальним для функціонування будь-якої форми господарства — від давнини до сьогодення?

2. Розгляньте ілюстрації і дайте їм назви. Розташуйте види занять, представлені на малюнках, у хронологічному порядку.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Користуючись інтернет-ресурсами та власними знаннями, спробуйте визначити, чи існує привласнювальне господарство у сучасному житті. Якщо так, то в якій формі? Поміркуйте, чи можна назвати сучасне фермерство відтворювальним господарством. У чому полягає різниця між первісним відтворювальним господарством і сучасними землеробством і тваринництвом? Відповідь обґрунтуйте.
2. Прочитайте казку Редьярда Кіплінга «Кішка, яка гуляла, як сама собі знала» або прослухайте її аудіоверсію. На основі казки створіть розповідь про розвиток скотарства в історії людства. Чи можна вважати цю казку історичним джерелом?
3. Заповніть у робочому зошиті чи нотатнику порівняльну таблицю. Визначте особливості привласнювального та відтворювального господарства.

Редьярд Кіплінг.

«Кішка, яка гуляла
як сама собі знала»

<https://cutt.ly/uwriAAp9>

Привласнювальне господарство	Відтворювальне господарство

4. Сучасні технології дозволяють відчути себе справжніми майстрами доби первісного суспільства. Одним із поширених видів ремесла цього часу вважається гончарство. Перейдіть за QR-кодом або посиланням і за допомогою застосунку *3D Pottery від Google Arts&Culture* випробуйте свої сили у створенні керамічного глечика.

<https://cutt.ly/zwetyB9K>

§ 31 СУСПІЛЬНІ ПОДІЛИ ПРАЦІ

Що таке господарство? Які форми господарської діяльності були притаманними первісному суспільству?

Здавна перед людиною поставала проблема виживання. Треба було дати раду собі й людській громаді в цілому. Зробити це без господарства неможливо, тому тисячоліттями людство створювало нові, ефективніші й зручніші механізми для взаємодії з навколишнім середовищем та між собою. Виникало питання: як забезпечити всю громаду, родину й себе особисто продуктами харчування, житлом тощо? Як і де знайти необхідні ресурси для цього? Відповідаючи на ці виклики, людина фактично відразу, несвідомо зрозуміла *необхідність розподілу праці*, адже самотужки вирішити всі проблеми неможливо.

Людська громада розподіляла власні сили ще від початку свого існування. Найдавніші заняття людей — мисливство, рибальство і збиральництво — також потребували розподілу. Відомо, що мисливством та рибальством переважно займалися чоловіки, а збиральництвом — жінки й діти. Безумовно, що господарський світ первісних людей був надзвичайно складним. Лише із часом і досвідом удосконалювалися знаряддя праці та технології господарства.

* Хвилинка на цікавинку

Варто пам'ятати, що сьогоденне суспільство дедалі більше відходить від існуючих стандартів. Так, доглядом за дітьми, їх утриманням і вихованням можуть займатися і жінки, і чоловіки. Люди обох статей мають рівні можливості на ринку праці, у дозвіллі тощо.

Також дедалі частіше лунають голоси про загальне поняття «професія» — без чітких поділів на «чоловічу» та «жіночу» роботу. Це той стандарт рівності, до якого рухається цивілізоване суспільство.

Минали тисячоліття, і поділ праці поступово набував інших рис. Вже не природні властивості людей, які ділили працю за статтю, виступали основним фактором.

Удосконалювалися знаряддя праці, з'явилися нові заняття — землеробство, скотарство, ремесла. Це заклало основу для *першого суспільного поділу праці* — *відокремлення скотарства від землеробства*.

У свою чергу цей процес став основою для зростання продуктивності праці і появи регулярного обміну.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте світлини виробів народного мистецтва з різних регіонів України та поміркуйте над висловом: «Ремісники — це хранителі часу». Співставте вироби з відповідними назвами та регіонами (за необхідністю скористайтесь довідкою).

Довідка: петриківський розпис (Дніпропетровщина); різьблення по дереву (Закарпаття); жіночі коралі (Івано-Франківщина); опішнянський посуд (Полтавщина).

За нового кам'яного віку (неоліту) важливе місце стали займати ремесла. Саме вони потребували особливих умінь

і навичок, яких не було у всіх членів людської громади. Не кожен був здатен зробити більш ефективні знаряддя праці, посуд, зброю або інший необхідний людям виріб. Тож це спричинило **другий суспільний поділ праці** — **відокремлення ремесла від землеробства**.

Люди почали активно вирощувати рослини (землеробство), розводити свійських тварин (скотарство), розвивати ремесла — все це привело до появи надлишків. *Надлишки* — це те, що не потрібно людині, але ці речі можна обміняти чи, дещо пізніше, продати. Так поступово виникають *важливі процеси обміну*, а згодом — **торгівлі**. Де є торгівля, там мають бути товари (вони й формувалися спочатку з надлишків — у гончарів це посуд, у скотарів — вовна, м'ясо чи молочні продукти тощо). А де є товари, там має бути розуміння їх вартості. Так виникають гроші. Відбувається **третій, надзвичайно важливий суспільний поділ праці** — **відокремлення торгівлі від виробництва**. Простіше кажучи, виникає професія «купця», який вміє вигідно купити і продати, мандрує небезпечними торговельними шляхами у пошуках товарів, але не є виробником. Виробники — це ремісники, землероби, скотарі тощо.

* **Хвилинка на цікавинку**

Відвідуючи магазин, ми зустрічаємо продавця чи менеджера з продажу. Але не виробника. Суспільні поділи праці, які відбувалися поступово, разом з еволюціонуванням людської громади, працюють і в сучасному світі.

Винятком можуть бути невеличкі майстерні з крамничками при них. Досить часто там виробник і продавець — одна й та сама людина.

Водночас із бурхливим розвитком міст, формуванням торговельних шляхів і союзів, відбувається **поділ праці на фізичну та розумову**. Фізична праця потребує неабиякої сили, витривалості людини, розумова ж пов'язана з продукуванням нових ідей, контролюванням і розподілом наявних ресурсів.

Серйозно вплинула на суспільний поділ праці **науково-технічна революція**, коли машини замінили частину

виробничих функцій людини. Іншими словами — значну частину того, що раніше робила виключно людина, почали виготовляти машини. З одного боку, наявність техніки позитивно впливала і впливає на розвиток економіки. З іншого — багато людей втрачають робочі місця — їх замінюють машини. Бурхливий розвиток техніки знову змушує людину пристосовуватися до нового життя.

Варто запам'ятати!

Суспільний поділ праці — процес розподілу окремих видів праці, їх одночасне існування в суспільному виробництві.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Поясніть значення понять: «поділ праці», «господарство», «науково-технічна революція».
2. Заповніть у робочому зошиті або нотатнику порівняльну таблицю суспільних поділів праці.

Перший поділ праці	Другий поділ праці	Третій поділ праці

3. Доберіть по 5 прикладів професій, які пов'язані переважно із фізичною або розумовою працею.
4. Поміркуйте, які переваги та ризики для суспільства може мати науково-технічний прогрес. Доберіть аргументи, що підтверджують вашу думку.

Перейдіть за QR-кодом або посиланням і перегляньте відеоролик від Asap Science «Люди через 1000 років». Що нового ви дізналися? Якими автори відео уявляють людей через 1000 років? Чи згодні ви з таким баченням?

<https://cutt.ly/kwetuMHb>

5. Видатний економіст Адам Сміт вважав, що причиною багатства окремого народу може бути поширення поділу праці. Лише тоді, коли кожен фахівець зосереджується на конкретній справі, можна спостерігати економічне зростання. Чи погоджуєтеся ви із думкою вченого? Як ви розумієте його вислів?

Портрет Адама Сміта
на 20-фунтовій банкноті, 2007

§ 32 НАТУРАЛЬНЕ І ТОВАРНЕ ГОСПОДАРСТВА

Що таке привласнювальне і відтворювальне господарства? Як поділ праці та розвиток господарства можуть впливати на економіку?

Праця і господарство істотно впливають на розвиток економіки. Від початку люди займалися збиральництвом, полюванням, рибальством (привласненням природних ресурсів). Згодом почало переважати відтворювальне господарство, що сприяло вирощуванню рослин, розведенню тварин, обробці землі.

Поміркуймо!

Подумайте, з якою метою люди виробляли знаряддя праці, предмети побуту, вирощували рослини та розводили тварин. Чи міг у них з'явитися надлишок продуктів або предметів ужитку? Як можна було б використати такий надлишок?

Як ви знаєте, на першому етапі розвитку людства господарство мало *натуральний характер*. Люди працювали з метою задоволення власних потреб — забезпечення себе їжею, необхідними матеріалами, предметами побуту, знаряддями праці тощо. У сучасному світі деякі племена Океанії та Африки досі стоять на низькому рівні суспільного розвитку й основою їхнього життя є натуральне господарство.

Поміркуймо!

Чим зумовлюються потреби людини? Чому одні спільноти обмежуються базовими потребами (їжа, сон, одяг, житло), а інші відчують потребу у саморозвитку, самореалізації, дозвіллі тощо?

Натуральне господарство

- Замкнутість, закритість; господарство є таким, що забезпечує всі потреби людей
- Ручна праця, примітивні засоби виробництва
- Відсутність обміну або продажу
- Характерне для первісного і феодального суспільства

Діємо: практичні завдання

Розгляньте ілюстрації. Поміркуйте, чому деякі африканські племена досі живуть в умовах натурального господарства. Які умови, на вашу думку, можуть забезпечити перехід від *натурального* (забезпечення власних потреб) до *товарного* (виготовлення товарів на продаж) виробництва? Які висновки щодо сучасного стану господарства народів Центральної Африки можна зробити на основі ілюстрацій? Оформіть відповідь у вигляді таблиці в робочому зошиті або нотатнику.

Умови переходу	Особливості сучасного стану господарства

- Відсталі знаряддя праці
- Дитяча праця
- Ізольованість деяких племен
- Низький рівень життя
- Бідність

Варто запам'ятати!

Натуральне господарство — тип господарства, за якого людина використовує результати своєї праці та виготовляє продукти з метою забезпечення власних потреб.

Товарне господарство — тип господарства, за якого результати праці і виготовлені продукти людина використовує для продажу (на ринку) з метою одержання прибутку (грошей).

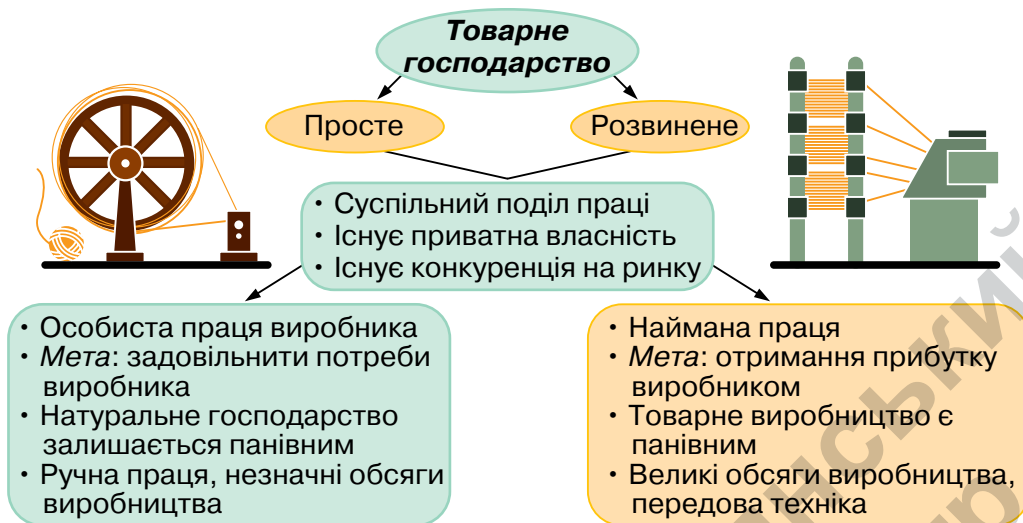
Ще в період первіснообщинного ладу, з появою поділу праці, люди починають виготовляти товари з метою їхнього обміну або продажу.

Англійський економіст А. Сміт писав: *«Як тільки повсюдно встановлюється поділ праці, лише дуже мала частка потреб кожної людини може бути задоволена продуктом своєї власної праці. Значно більшу частину їх вона задовольняє обміном того надлишку продуктів своєї праці на надлишки продукту праці інших людей»*. Іншими словами, людина не може самотійно забезпечити себе всім необхідним, оскільки коваль виготовляє зброю, гончар — посуд, ткач — тканини. А забезпечити себе всім іншим можна шляхом обміну або продажу надлишку свого товару.

Таким чином, **виробництво товарів безпосередньо залежить від суспільного поділу праці**. З розвитком суспільства поділ праці поглиблювався, відбувався економічний прогрес. З'являлися виробники конкретного виду товарів, які створювали ці товари на продаж, розвивалися товарно-грошові відносини.

Звідси можемо зробити висновки, чим **натуральне господарство відрізняється від товарного**:

- товарне господарство виникає пізніше натурального, тільки з появою соціального поділу праці та спеціалізацією виробництва;
- товарне господарство супроводжується постійним розвитком (прогресом);
- товарне господарство націлене на ринок і попит споживачів;
- товарне господарство передбачає широкий асортимент продукції, яку виробник пропонує покупцям.

Діємо: практичні завдання

1. Розгляньте зображення. Подумайте, як розвивалися гроші. Що могли використовувати замість грошей різні народи? Поміркуйте, що із запропонованого на малюнках можна використовувати як гроші в сучасному світі.

2. Користуючись інтернет-мережею, визначте, які види грошей існують у різних народів світу сьогодні. Перейдіть за QR-кодом або посиланням і ознайомтеся з історією української гривні. Напишіть коротке есе на тему: «Як виникла українська сучасна валюта».

<https://cutt.ly/6wrlS6rF>

Основою товарного виробництва є *товар*. Але історично цьому поняттю передувало поняття *суспільного блага*. **Благо** — те, що задовольняє будь-які потреби людини. **Товар** — це економічне благо, тобто благо трудової діяльності людини, результат її праці. Товар не лише задовольняє потреби людини, а й використовується для обміну (купівлі та продажу).

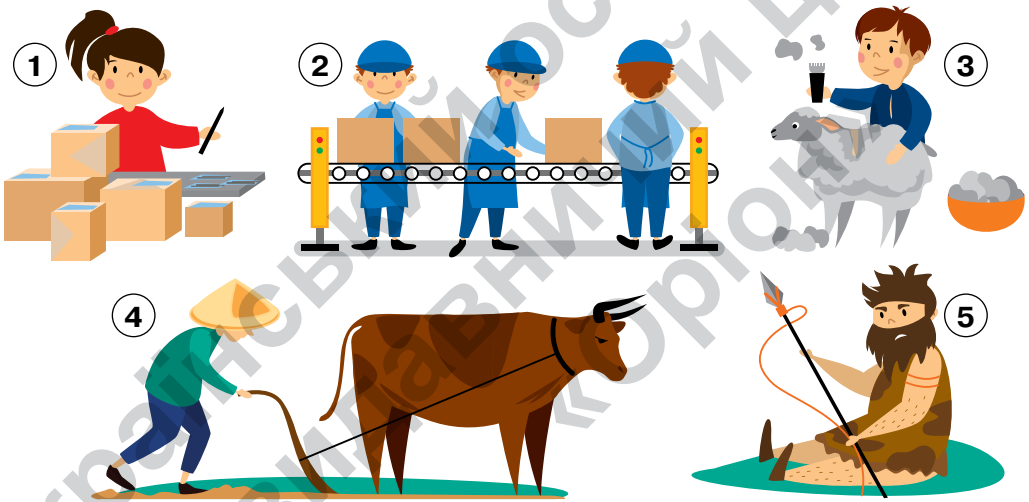
Варто запам'ятати!

Благо — те, що здатне задовольняти будь-які потреби людини (наприклад, дари природи, послуги, продукти виробництва тощо).

Товар — економічне благо, яке задовольняє певні потреби людини і використовується для обміну з метою отримання прибутку.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте ілюстрації і спробуйте визначити, на яких із них зображено натуральне, а на яких — товарне господарство. Чи є ілюстрації, які можна віднести і до натурального, і до товарного господарства водночас? Відповідь аргументуйте.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

- Поясніть значення понять: «натуральне господарство», «товарне господарство», «благо», «товар».
- Визначте спільні та відмінні риси у натуральному й товарному господарствах.
- Перейдіть за QR-кодом або посиланням і виконайте онлайн-вправу «Натуральне і товарне господарство».
- Підготуйте презентацію на тему: «Виникнення грошей».

<https://cutt.ly/fwetihvL>

§ 33 СТАНОВЛЕННЯ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Як ви розумієте цитату канадського педагога Пітера Лоуренса: «Економіка — це мистецтво задовольняти безмежні потреби за допомогою обмежених ресурсів»?

Ви вже знаєте, що таке економіка та наскільки важливим є її високий рівень розвитку для будь-якого суспільства. Основою ринкової економіки є **ринок**. Коли ми ходимо в магазини, ми бачимо, що товари на полицях постійно оновлюються, а асортимент цих товарів змінюється. Так, перед початком навчального року в продаж з'являється багато канцелярських товарів, портфелів, шкільного одягу, а перед Новим роком полиці переповнені ялинковими прикрасами, вогниками та новорічними солодощами. У потрібний час на полицях магазинів є все необхідне споживачам. Що саме, в якій кількості і коли його виробляти — *визначає ринкова економіка*. Ми отримуємо послуги, купуємо товари і таким чином взаємодіємо в суспільстві, в економічній сфері людського життя.

Отже, **ринкова економіка** — це економічна система, яка визначається і контролюється ринком, тобто такими умовами, коли відносини між виробниками і споживачами визначаються *пропозицією* (тим, що готовий запропонувати виробник) і *попитом* (тим, що потрібно покупцеві) і держава майже не втручається у ці відносини. **Ринок** — це економічні відносини між виробниками товарів і споживачами (покупцями), які виникають у процесі товарообміну.

Варто запам'ятати!

Ринкова економіка — економічна система, яка базується на вільному підприємництві, конкуренції та контролюється ринком.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте схему, подану на наступній сторінці. На яких принципах базується ринкова економіка? Які переваги надає людині право приватної власності? Як ви розумієте поняття «підприємець»?

Ринкова економіка

Також на ринку панує постійна **конкуренція** — суперництво між виробниками. *Конкуренція корисна для розвитку ринкової економіки і для суспільства в цілому.* Для того, щоб витримати конкуренцію, виробникам доводиться покращувати якість своїх товарів і послуг, які вони надають споживачам.

Варто запам'ятати!

Ринкова конкуренція — економічний процес взаємодії і боротьби товаровиробників за вигідні умови виробництва і збуту товарів або послуг.

Ринкова економіка була б неможливою без **економічної свободи**. Кожна людина має право розпочати власну справу, стати підприємцем. Так само виробники товарів і послуг можуть самостійно встановлювати їхню вартість (ціну). Але споживачі теж мають економічну свободу, тобто можуть вільно обирати, що саме і на яких умовах купувати.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте історично-гумористичний комікс і поміркуйте, що лежить в основі вільної ринкової економіки. Створіть власну візуалізацію того питання теми, яке вас зацікавило найбільше.

Таким чином, *ринкова економіка виникає, коли суспільство досягає певного рівня економічного розвитку*. На початок XVII ст. ремісники вже були не здатні забезпечити попит на товари, і починають з'являтися та розвиватися **мануфактури** — підприємства, засновані на розподілі праці між працівниками. Також з'являється **регіональна спеціалізація** — виділяються регіони, що спеціалізуються на виготовленні певної продукції. Наприклад, в Україні Донеччина спеціалізується на видобутку вугілля, а в Італії, південні регіони — на вирощуванні олив і цитрусових.

Звісно, в сучасних умовах країни вживають заходи для зміцнення та розвитку ринкової економіки. Адже для досягнення процвітання та підвищення рівня життя населення необхідно сформулювати підхід і модель економічного розвитку певної країни. Наприклад, підходи до розвитку ринкової економіки, у Німеччині, США, Канаді, Японії або Україні будуть відрізнятися.

* **Хвилинка на цікавинку**

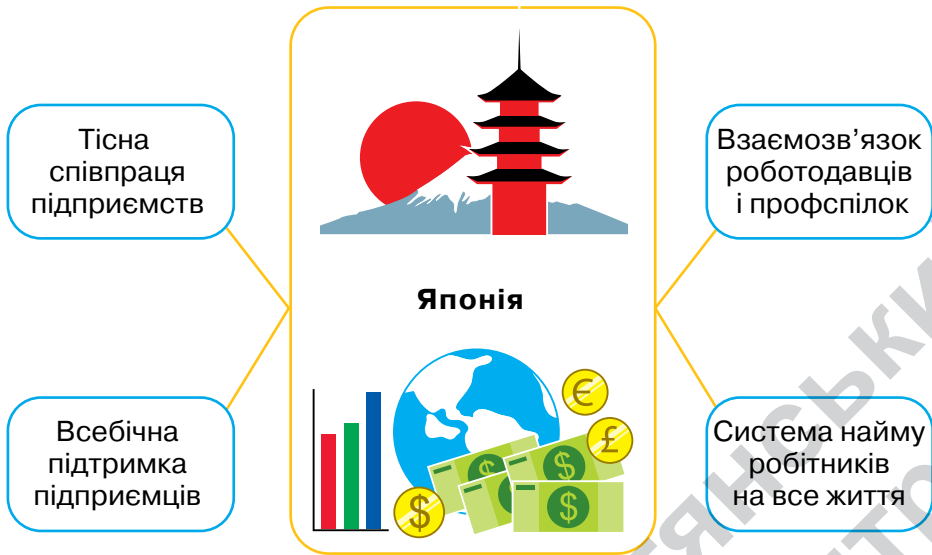
У світі часто запитують: «У чому феномен японського дива? Як замкнена та дуже традиційна країна перетворилася на одну із найрозвиненіших країн світу?» Японська економіка поєднує передовий (американський) досвід і власні національні особливості. Природні ресурси Японії не надто багаті, але вміння накопичувати і переймати кращий досвід інших країн дали Японії змогу вивести економіку на дуже високий рівень.

Японська економіка є найбільшою в Азії. Вона дуже залежить від поставок сировинних матеріалів з інших країн через нестачу природних ресурсів.

Токійська біржа є другою у світі за розміром біржею з ринковою капіталізацією у 4 трильйони доларів США. Експорт (продаж своїх товарів за кордон) — невід'ємна частина японської економіки. Головними експортними партнерами є США (22,7 %), КНР (13,1 %), Південна Корея (7,8 %) і Гонконг (6,3 %). Японці здебільшого експортують транспортне обладнання, двигуни, електротовари, електронні прилади і хімікати.

? **Поміркуймо!**

На основі наведеного тексту визначте, які проблеми існують в ринковій економіці Японії. Якими засобами/шляхами країна долає наявні проблеми? Розгляньте інфографіку на сторінці 117. Спробуйте доповнити її, спираючись на інформацію рубрики. Складіть у робочому зошиті короткий опорний конспект «Японське економічне диво».

Японська модель розвитку економіки

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Розгляньте інфографіку. Подумайте, як конкуренція впливає на ринкову економіку. Чи існує конкуренція у міжнародній економіці?

2. Користуючись інтернет-мережею, знайдіть інформацію про різні моделі розвитку економіки (німецьку, канадську, японську, американську та ін.). Створіть інфографіку або схему обраної економічної моделі. Скористайтесь запропонованим прикладом. Озвучте ваші результати в класі й обговоріть особливості кожної економічної моделі.
3. Об'єднайтеся в групи. Визначте ролі — «продавець», «покупець» і «виробник». Придумайте ситуацію на тему ринкової конкуренції і обіграйте її.

§ 34 ФІЗИЧНА Й РОЗУМОВА ПРАЦЯ

Порівняйте пропоновані прислів'я. Як ви їх розумієте? Про які види праці в них ідеться?

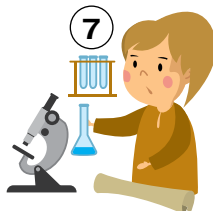
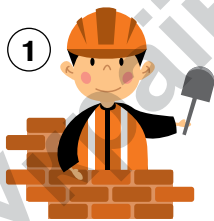
- *Без діла слабшає сила.*
- *Хто багато робив, той і багато знає.*
- *Діло майстра величає.*

Як вам уже відомо, **праця** — це діяльність людини, яка має на меті виробництво певних товарів або послуг. Кожного дня у повсякденному житті ми стикаємося з людською працею. Ваші рідні та близькі також працюють — ходять на роботу й отримують заробітну плату. Коли ви їдете у громадському транспорті до школи, водій трамвая, тролейбуса або маршрутного таксі в цей час виконує свою роботу. Так само працюють ваші вчителі, продавці у магазинах, перукар, до якого ви прийшли зробити нову зачіску. В чому різниця між усіма цими працівниками? Чи однаковою є сутність їхньої праці і чи однакові навички або вміння потрібні для їхньої діяльності?

?

Поміркуймо!

Подумайте, які види праці, зображені на ілюстраціях, ви б віднесли переважно до фізичної, а які — до розумової. Чи можна чітко розділити розумову та фізичну працю?

Отже, праця спрямована на покращення життя людини. Але праця є різною. Всі ми розуміємо різницю між працею письменника і муляра. Письменнику, щоб створити книгу, потрібно працювати розумово, мати талант і хист до створення літературних текстів. Будівельник-муляр має бути сильним фізично, бо він кладе важкі цеглини, а для цього потрібна певна загартованість. Хоча ясно, що муляр має бути майстром своєї справи й розуміти її секрети. Таким чином, праця поділяється на два основних види: *фізична* і *розумова*.

Варто запам'ятати!

Фізична праця — вид трудової діяльності людини, що вимагає значних фізичних навантажень на організм.

Розумова праця — вид трудової діяльності людини, що вимагає значного напруження мозку, концентрації уваги, пам'яті та мислення.

Поширеним є уявлення про розумову працю як легку, але насправді це зовсім не так. Глибинні механізми — як саме працює мозок людини — досі досконало не вивчені. Але відомо, що будь-яка розумова праця супроводжується емоційним напруженням, збільшенням енерговитрат і кровообігу, підвищенням серцебиття і тиску. Від розумової праці також настає втома, адже емоційні, нервові та сенсорні центри людини не можуть працювати довго і вимагають відпочинку. Саме тому для учнів у школі запроваджені обов'язкові перерви між уроками, щоб мозок «відпочив» від розумової діяльності, необхідної під час навчання.

«Хвилинка на цікавинку»
<https://cutt.ly/twezYD5t>

Поміркуймо!

Як ви розумієте вислів «думку не можна скласти, як руки»?

Будь-яка праця позитивно впливає на добробут і розвиток суспільства. Наприклад, завдяки розумовій праці винахідників з'являються нові технології, важливі винаходи, доленосні відкриття. А через фізичну працю людина стає частиною технологічного процесу та виконавцем тих чи інших корисних функцій.

Діємо: практичні завдання

Роздивіться схему. Подумайте, як взаємопов'язані наведені поняття. Перейдіть за QR-кодом або посиланням і послухайте притчу про працю. Чому праця важлива для кожної людини і для суспільства?

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Користуючись матеріалами параграфа та додатковими джерелами інформації, заповніть у зошиті таблицю. Визначте професії, які можна віднести до фізичної та розумової праці. Чи є професії, які важко віднести до певної категорії?

Розумова праця	Фізична праця
----------------	---------------

Довідка: лікар, механік, вчителька, інженер, електрик, вантажник, водій, письменниця, науковець, архітекторка, боксер, тренер, музикант, танцівник, кібернетик, поліцейський, продавець.

2. Напишіть невеличке есе «Професії майбутнього: розумова чи фізична праця». Прочитайте та обговоріть свою роботу в класі. Перейдіть за QR-кодом або посиланням і ознайомтеся з відеороликом від *Dar School* «7 професій майбутнього». Поміркуйте, яка праця буде пріоритетною у майбутньому.
3. Об'єднайтеся у групи та розподіліть ролі: підприємець, який проводить співбесіду та найманий працівник, який претендує на зайняття посади. Складіть перелік вимог для найманого працівника або працівниці.

<https://cutt.ly/hweiWAYh>

§ 35 ПРОМИСЛОВИЙ ПЕРЕВОРОТ. ІНДУСТРІАЛІЗАЦІЯ

«Залишіть мені мої фабрики, але заберіть моїх людей — і швидко підлоги заводів заростуть травой. Заберіть мої фабрики, але залишіть мені моїх людей — швидко у нас будуть нові заводи, набагато кращі від попередніх» (Ендрю Карнегі).

Як ви розумієте вислів американського мультимільйонера і підприємця Е. Карнегі? Чому розвиток і прогрес промисловості напряму пов'язаний із працею людини?

Промисловість зародилася як галузь натурального господарства, коли відбулося відокремлення ремесла від сільсько-го господарства. Від мануфактур, на яких використовувалася ручна праця, починається *перехід до фабрик* — великого машинного виробництва.

Варто запам'ятати!

Промисловість — одна з найважливіших галузей господарства, орієнтована на матеріальне (товарне) виробництво, яка об'єднує підприємства, що виробляють машини та обладнання.

Ще у другій половині XVIII ст. в Англії розпочався перехід від ручного до машинного виробництва. Замість мануфактур почали з'являтися заводи та фабрики, а головні етапи виробництва товарів уже здійснювали не люди, а машини. *Відбувся промисловий переворот.*

Варто запам'ятати!

Промисловий переворот — це перехід від ручної праці до машинної, від мануфактури до появи фабрик і заводів.

Для того, щоб відбувся промисловий переворот, *потрібні*: певний рівень розвитку наукових знань, нові відкриття у галузі фізики, механіки, математики. З появою парового двигуна машини фактично повністю витіснили ручну працю людини.

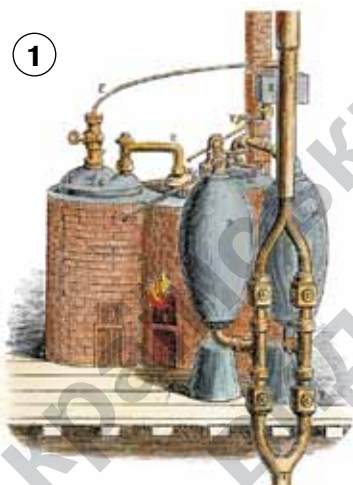
Поміркуймо!

Як винайдення парового двигуна могло вплинути на становище найманих робітників?

Історичні подробиці

Саме в Англії у XVIII ст. було здійснено першу спробу застосування парового двигуна. У 1698 році англієць Томас Савері створив так звану «вогневу машину», яка призначалася для осушення шахт. У тому ж році інший винахідник, француз Дені Папен створив парову машину, яка приводила в дію різні механізми, наприклад насоси. Удосконалив паровий двигун англійський винахідник Томас Ньюкомен, який працював над машиною разом з Дж. Коулі. У 1712 році на одній із шахт Стаффордширу була встановлена їхня парова машина. Ця машина виявилася досить вдалою — її використовували понад півстоліття по всій Європі.

У 1776 році була побудована парова машина Джеймса Ватта, яка була набагато ефективнішою від машини Ньюкомена, адже споживала у три рази менше вугілля. У 1782 році Дж. Ватт створив першу універсальну парову машину подвійної дії. Саме цей винахід поклав початок промисловому перевороту і став ключовим етапом для переходу на машинне виробництво. Парова машина Ватта стала джерелом енергії британської текстильної промисловості. Як основне паливо почали широко застосовувати вугілля. Тепер не було потреби залежати від водних ресурсів (необхідних для водяного двигуна), а широке застосування машин прискорило розвиток металургії та промисловості у цілому.

Двигун Савері,
1698

Парова машина Джеймса Ватта,
1784

Подумайте, чому промисловий переворот розпочався з Англії. Яким має бути рівень розвитку країни, щоб відбувся промисловий переворот? Яку роль у цьому відіграє розвиток науки й техніки?

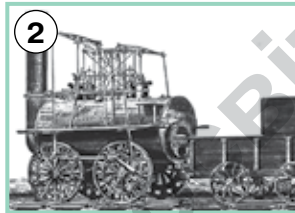
Отже, процес переходу від аграрного до промислового виробництва відбувався поступово й залежав від рівня розвитку науково-технічних досягнень та економічного потенціалу країн. Такий процес називають **індустріалізацією**.

Варто запам'ятати!

Індустріалізація — процес переходу від традиційного аграрного виробництва до господарювання з переважанням промислового виробництва.

Діємо: практичні завдання

Роздивіться зображення. Які з них можна віднести до періоду індустріалізації, а які зображують мануфактурне виробництво? Відповідь аргументуйте.

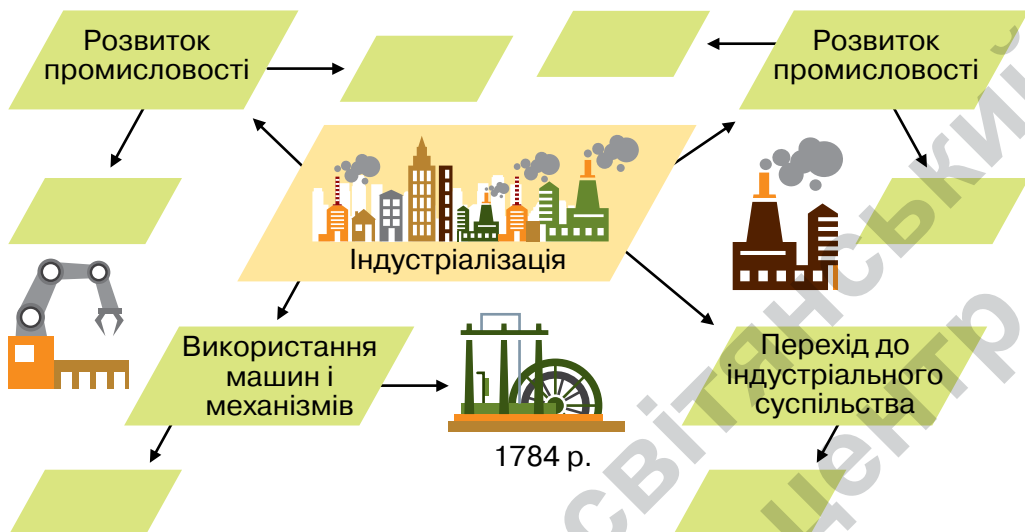
*Індустріалізація тісно пов'язана з розвитком нових технологій. Дослідники вважають, що індустріалізація пройшла два етапи розвитку. **Перший етап** — це перехід від ремісничого виробництва (і застосування ручної праці) до фабрично-заводського (застосування машин). **Другий етап** — це період стрімкого зростання промисловості та перехід від традиційного аграрного суспільства до індустріального.*

Варто запам'ятати!

Індустріальне суспільство — певна стадія розвитку суспільства, яка настає після аграрного суспільства і характеризується інтенсивним розвитком промисловості, розподілом праці, масовим виробництвом товарів широкого вжитку, механізацією та автоматизацією виробництва.

Діємо: практичні завдання

За матеріалами параграфу доповніть інфографіку. Подумайте, як індустріалізація пов'язана з: **а)** наявністю вільної робочої сили (робітників); **б)** капіталістичними відносинами (орієнтованість на отримання прибутку).

Промисловий переворот в Україні розпочався у першій половині XIX ст. Відбувався перехід від мануфактур до фабрик, на яких почалося застосування парових машин. У 1840 р. у м. Млієві (Черкаська область) було засновано фабрику з виробництва сільськогосподарської техніки. Надалі кількість промислових підприємств зростала, а у другій половині XIX ст. мануфактурне виробництво практично повністю було замінено фабриками і заводами.

Видобуток вугілля відкритим способом (сучасне фото)

Перейдіть за QR-кодом або посиланням і перегляньте 3D анімацію на платформі *Mozaik*. Для цього у мобільному додатку *PlayMarket* завантажте онлайн-застосунок *3DViewer*. Поміркуйте, що сприяло розвитку промисловості.

<https://cutt.ly/LwrlFyga>

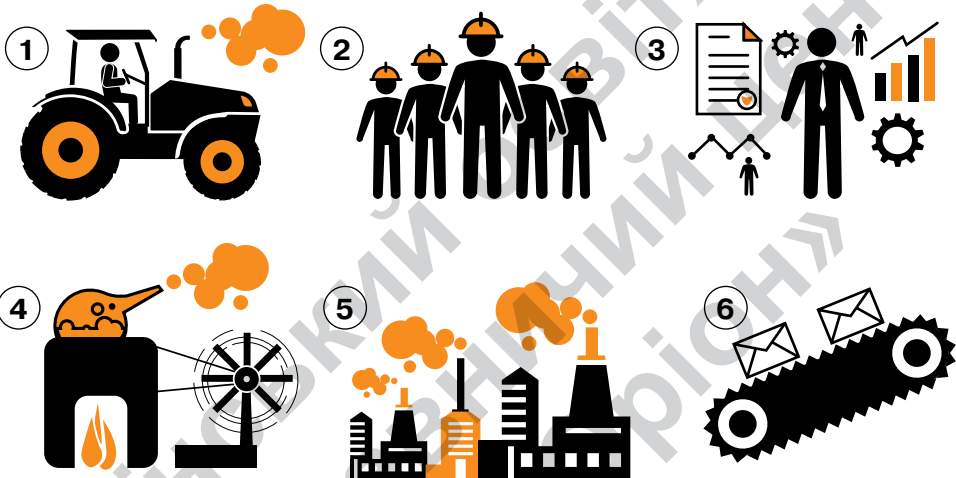

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Поясніть значення понять: «промисловість», «промисловий переворот», «індустріальне суспільство».
2. Розгадайте ребуси. Поясніть терміни. До кожного поняття складіть 3–4 речення для статті української Вікіпедії.

3. Визначте за поданою інфографікою ознаки промислового перевороту. Прокоментуйте їх зміст. Наведіть приклади.

4. Перейдіть за QR-кодом або посиланням і перегляньте відео. Як промисловий переворот вплинув на життя людей?

<https://cutt.ly/YweoWWro>

5. Перегляньте відео з циклу «Книга-мандрівка. Україна», присвячене українським цукрозаводчикам Симиренкам. Визначте їхній внесок до економічного розвитку України.

<https://cutt.ly/pweoEI0d>

§ 36 ПОСТІНДУСТРІАЛЬНА ЕКОНОМІКА

Проаналізуйте твердження Деніела Белла: *«Рушійною силою в доіндустріальному суспільстві були ноги, в індустріальному — руки, а в постіндустріальному — голова...»*

Як ви розумієте вислів американського соціолога і публіциста?

У сучасному світі промисловість і нові технології посідають провідне місце в економіці. Людина має потребу постійно розвиватися, удосконалюючи свої знання та навички. Сучасне суспільство відчуває потребу не лише у забезпеченні товарами, а й послугами, що заощаджують час та покращують життя.

У другій половині XX ст. розвиток технологій та знань набув нових обертів. Це сприяло *зародженню економіки постіндустріального часу*.

Варто запам'ятати!

Постіндустріальна економіка — це економіка, в якій провідне місце посідає виробництво послуг (а не товарів), а основними виробничими ресурсами стають знання та інформація.

Постіндустріальне суспільство — суспільство з високорозвиненою промисловістю, в якому більшість населення зайнята у сфері послуг.

У центрі постіндустріального суспільства опиняється людина. Протягом історії люди визначали три фактори, що суттєво впливали на виробництво: *землю* (природні ресурси); *капітал* (гроші); *працю* (фізичну силу і розум).

Перейдіть за QR-кодом або посиланням і перегляньте відео «Дитячий бюджет».

Визначте, як постіндустріальна економіка пов'язана із потребами та можливостями дітей. Наведіть приклади.

<https://cutt.ly/fweoRm0n>

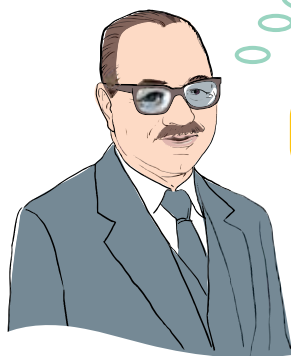
Поміркуйте, який потенціал треба розвивати сучасній Україні, щоб перейти до постіндустріального рівня економічного розвитку. Створіть власний чек-лист із пропозиціями.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте інфографіку. Які перетворення, на думку Д. Белла, супроводжують перехід суспільства на постіндустріальну стадію розвитку? Чи є сьогодні економіка України постіндустріальною?

«Ніхто не голосував за ринкову економіку та промислову революцію, але сьогодні питання напрямку економіки, пріоритетів і цілей стали питаннями свідомої та єдиної можливої соціальної політики».

Деніел Белл

Поява нових галузей і спеціальностей

Зміна ролі жінок у суспільстві (рівноправність)

Перехід до виробництва послуг

Мета — отримання нових знань, удосконалення

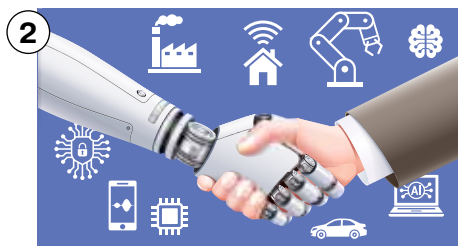
Комп'ютеризація

*** Хвилинка на цікавинку**

Переважає більшість світових країн-лідерів — це країни з постіндустріальною економікою. Наприклад, США або країни Європейського Союзу — це країни, які зробили своїм головним ресурсом саме знання та інформацію. Сьогодні здатність створювати нові знання та використовувати їх є основою процвітання та розвитку будь-яких країн світу. За світовим рейтингом GCI (*The Global Competitiveness Index*), Україна входить до групи ефективних економік країн з індустріальним суспільством із 2012 року.

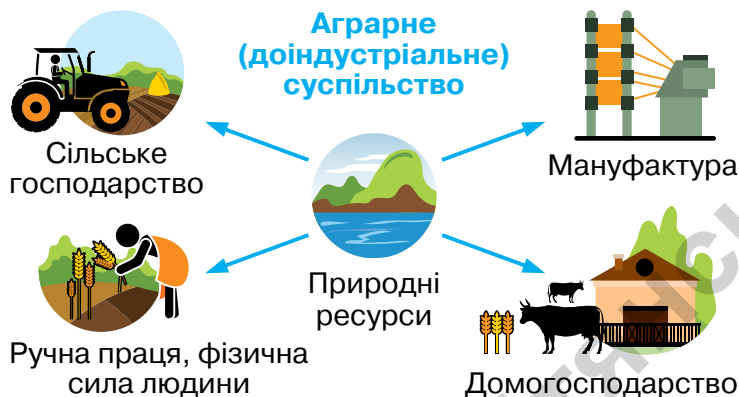
? Поміркуймо!

Роздивіться зображення з інтернет-мережі на тему «Постіндустріальне суспільство». Який зміст у них закладено? Які позитивні/негативні риси ви можете побачити у розвитку постіндустріального суспільства?

Діємо: практичні завдання

Об'єднайтеся в групи й опрацюйте інфографіки. Порівняйте економіку аграрного, індустріального і постіндустріального суспільств. На основі матеріалів інфографіки визначте спільні та відмінні риси.

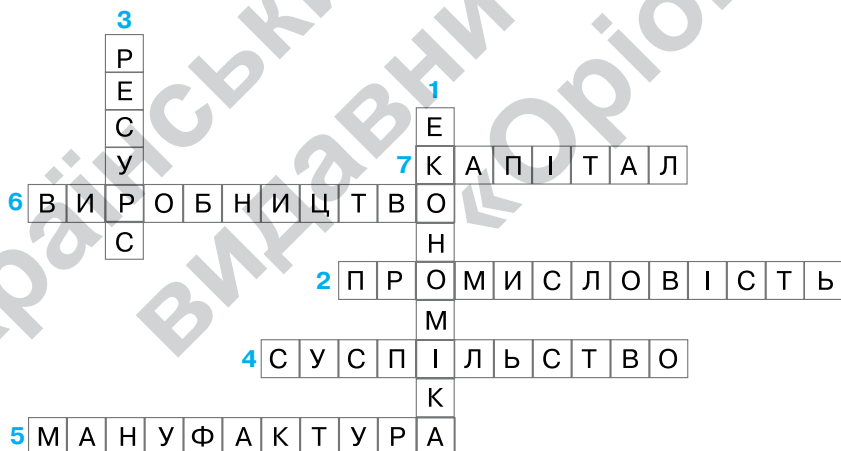

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Поясніть значення понять «*постіндустріальне суспільство*» та «*постіндустріальна економіка*». Чим ці поняття схожі і як взаємопов'язані?
2. Розгляньте зображення. Який тип суспільства воно ілюструє? На які проблеми суспільного розвитку хотів звернути увагу автор зображення?

3. Розгадайте кросворд навпаки. До кожного слова кросворда розробіть запитання.

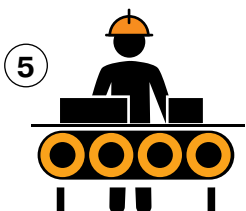
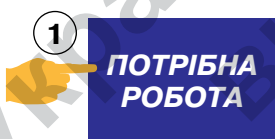
4. Укладіть перелік послуг і товарів, які користуються попитом серед покупців. Визначте категорії споживачів (суспільні групи, які висловлюють інтерес).
5. Підготуйте презентацію за темою: «Еволюція економічного розвитку: аграрне, індустріальне, постіндустріальне суспільства».

§ 37 ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ: «ЕКОНОМІКА В ПОВСЯКДЕННОМУ ЖИТТІ»

I. БЕСІДА З ЕЛЕМЕНТАМИ ОБГОВОРЕННЯ

- Пригадайте, що таке економіка. Розгляньте ілюстрації та поняття, поєднайте їх.
- Як можна визначити ступінь економічного розвитку будь-якої країни? Які показники для цього застосовуються?
- Які сьогодні позитивні й негативні явища спостерігаються в економіці України?

II. ВІЗУАЛЬНА ЗАГАДКА

Розгляньте зображення і складіть коротку розповідь (10–12 речень), використовуючи слова-підказки. Визначте тему (назву) вашої доповіді.

III. ІСТОРИЧНЕ ЛОТО

Пригадайте, що таке праця. Які види праці вам відомі? Якою ви бачите свою майбутню професію? До якого виду праці її можна віднести? Зіграйте в історичне лото, поєднавши картки за змістом.

IV. ЦІКАВІ ВПРАВИ

Перейдіть за QR-кодами або посиланнями і виконайте онлайн-вправи.

<https://cutt.ly/qwrzjP3P>

<https://cutt.ly/qwrzj5Tv>

§ 38 УРОК-УЗАГАЛЬНЕННЯ ТА КОНТРОЛЮ

Пригадайте, у чому відмінність між привласнювальним і відтворювальним господарством. Які стадії проходить суспільство у своєму економічному розвитку? Як розвинулася постіндустріальна економіка?

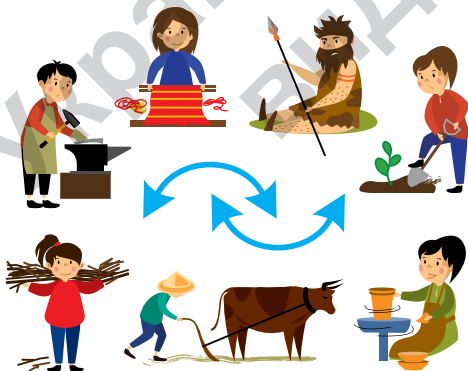
I. ВПРАВА «РОЗВИТОК ЛЮДСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА»

Розгляньте зображення. Поясніть чинники, що сприяли розвитку людського суспільства та господарства.

II. ВПРАВА «СУСПІЛЬНИЙ ПОДІЛ ПРАЦІ»

Пригадайте, що таке суспільний поділ праці. Як і чому він відбувся? Розгляньте зображення та прокоментуйте його. З чим було пов'язане виокремлення певних професій? Як це вплинуло на суспільство та економіку?

Перейдіть за QR-кодом або посиланням і перегляньте відео «Роботи на фабриці Tesla». Спробуйте озвучити відео і провести екскурсію на тему «Професії майбутнього та роботи у виробництві».

<https://cutt.ly/7weoTZrb>

III. ВПРАВА «ТЕРМІНОЛОГІЧНА РОЗМИНКА»

Пригадайте основні поняття за темою: «Розвиток людського господарства». Увідповідніть поняття і визначення.

<https://cutt.ly/5weoYaA6>

IV. У ПОШУКАХ ВІДПОВІДЕЙ

Прочитайте умови задач. Запропонуйте власні варіанти їх вирішення.

А Василь підріс і разом із батьками вирушив до магазину, щоб придбати новий одяг. Деякі товари були за низькою ціною, а інші — дорогі. Спокусившись низькою ціною, батьки придбали для Василя спортивний костюм, а також дорогий костюм для виступів. Чи завжди товари за низькою ціною неякісні, а дорогі — якісні?

Б Поміркуйте, що означає поняття «розумні потреби суспільства». Які потреби, на ваш погляд, є «розумними», а які — ні? Складіть перелік кожної з груп потреб. Доведіть, що ретельний розподіл бюджету дозволяє заощаджувати кошти.

В Широкий спектр товарів і харчових продуктів заповнив полиці магазинів. Натомість, для виготовлення деяких із них використовують природні компоненти або живі організми. Як це впливає на природу? Які варіанти вирішення цієї ситуації ви можете запропонувати?

Г Що таке «заощадження»? Як можна заощаджувати власні кошти у такий спосіб, щоб це не шкодило людині? Запропонуйте власні варіанти

IV. ПРОЄКТ «ЕКОНОМІКА ТА ПРОФЕСІЇ МАЙБУТНЬОГО»

- Поміркуйте, який вигляд матимуть міста через 50 або 100 років. Які потреби матиме місцеве населення? Що представлятиме собою міська інфраструктура (парки, сквери, будинки, магазини, транспорт)?
- Запропонуйте власний макет або план міста майбутнього. Презентуйте проєкт класові. Під час виконання скористайтеся пропозиціями штучного інтелекту (ШІ).
- Для того, щоб згенерувати зображення за допомогою штучного інтелекту, зручно використовувати сервіс DALL-E. Ви можете обирати вже наявні зображення або ж за детальним описом отримати власний унікальний малюнок.

<https://cutt.ly/MweoYCB1>

РОЗДІЛ VI. ІСТОРІЯ ПОВСЯКДЕННЯ. ТРАДИЦІЇ ТА ВИХОВАННЯ ВПРОДОВЖ ІСТОРІЇ

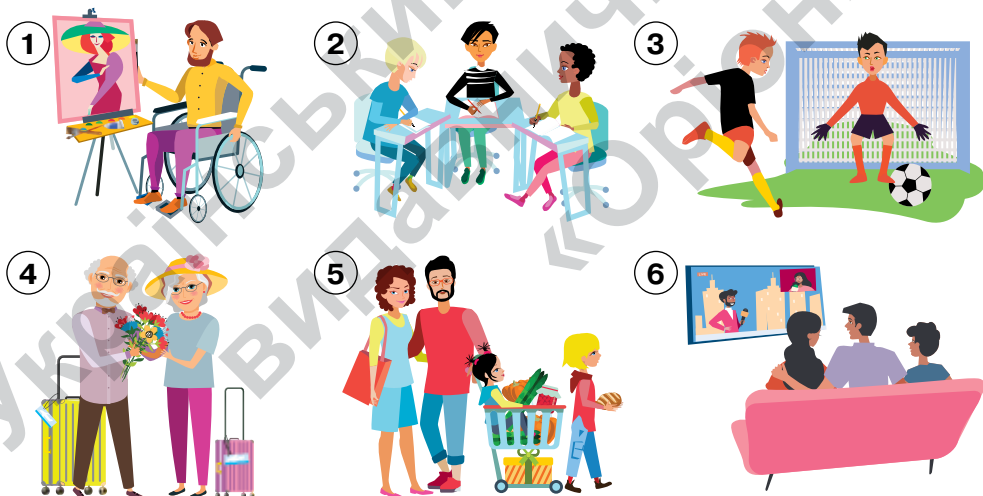
§ 39 ПОВСЯКДЕННЯ ЛЮДИНИ ПРОТЯГОМ ІСТОРІЇ

Подумайте, що включає в себе поняття «повсякдення». Як змінювалися побут і повсякдення людини протягом історії?

Саме слово «повсякдення» наводить нас на думку, що це пов'язано з плином звичайних днів, які ми проживаємо протягом життя. Ці дні бувають буденними (звичайними) та святковими (особливими). Але всі вони пов'язані з місцем, де проживає людина; родиною; певним розпорядком дня, харчовим раціоном, одягом тощо.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте ілюстрації. Які елементи повсякдення вони ілюструють? Які б ілюстрації запропонували ви, щоб відобразити повсякдення вашої родини?

Поняття людського повсякдення змінювалося протягом часу. Щось залишалося «у спадок» наступним поколінням, а щось відмирало, не витримуючи нового часу і нових потреб людей, сформованих залежно від винаходів.

Варто запам'ятати!

Історія повсякдення (повсякденності, щоденності) — один із сучасних напрямів розвитку історичної науки, що базується на дослідженнях умов життя, праці та відпочинку людей (вивчаються побут, харчові раціони, одяг, житло, способи лікування людей тощо), морально-етичних, духовних норм та моделей поведінки у різні історичні епохи.

Поміркуймо!

Розгляньте зображення. Чому, на вашу думку, сформувався такий напрям в історичній науці, як «історія повсякдення»? Чим цікаве життя пересічних людей — не правителів, культурних чи державних діячів? Чи вважаєте ви розвиток цього напрямку дослідження перспективним? Відповідь аргументуйте.

На початку існування людства, у кам'яному віці (палеоліті), щоденність людей повністю залежала від природи, її ресурсів та можливостей ці ресурси здобути. Ще не існувало приватної власності, а господарювання було спільним. Люди не одразу навчилися споруджувати стале житло. Раціон їх харчування повністю залежав від упольованого чи зібраного.

Згодом, у неоліті, люди навчилися створювати постійне житло, споруджувати первісні поселення. З опануванням землеробства та скотарства істотно змінювався раціон харчування людей. Приблизно цієї ж доби зафіксовані перші **епідемії** — масові захворювання людей, від яких ще не могло існувати захисту й імунітету.

Поміркуймо!

Чому, на вашу думку, спалах епідемій був пов'язаний з активним переселенням людей, розвитком торгівлі та виникненням великих міст?

Одним із найважливіших чинників життя людської громади було і є **здоров'я**. Через масові епідемії, які забирали безліч людських життів, учені змогли дійти думки про необхідність щеплень, які давно стали буденним елементом нашого життя. Варто також пам'ятати, що очевидні сьогодні гігієнічні навички ще століття тому такими не вважалися, і людей треба було переконувати у важливості таких дрібниць, як миття рук чи регулярне купання.

За доби палеоліту елементом щоденності був шмат звірячої шкіри. У давніх цивілізаціях одяг із дорогих тканин був недоступний широкому загалу. А в наш час ми маємо можливість обирати зручний та якісний одяг. Ми стежимо за модою та її новинками, відвідуємо перукаря й салон краси. І це стало сучасним повсякденням.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте зображення. Як змінювалося повсякдення людини протягом історії? Як на повсякдення сучасної людини впливає прогрес? Напишіть коротке есе на тему: «Повсякдення моєї родини».

Варто пам'ятати, що за сучасним комфортом нашого щоденного життя стоїть величезна праця попередників — цілих поколінь людей, які теж хотіли жити краще і намагалися це здійснити. *Повсякдення* — це не стало поняття, оскільки у будь-який момент, з розвитком науки та винайденням нових технологій воно може кардинально змінитися. Сучасна воєнна агресія Росії проти України та інші війни не тільки забирають життя людей, а й завдають нищівного удару по повсякденню.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Користуючись інтернет-мережею та власними знаннями, поміркуйте, які особливості має повсякденне життя вашої громади (родини, шкільного класу/школи в цілому тощо).
2. Як ви гадаєте, чи може окрема людина внести власні корективи у формування нового повсякдення, тобто змінити щоденне життя, додавши чи, навпаки, відкинувши якусь звичку? Відповідь обґрунтуйте.
3. Які звички повсякденного життя допомагають заощаджувати час, а які навпаки — є «крадіями часу»? Як раціонально розподіляти власний час із користю для себе?
4. Розгляньте комікс. Складіть до нього коротку історію, яка б ілюструвала повсякдення героїв. Укладіть чек-лист «Мій розпорядок дня».

5. Уявіть, що ви живете у середньовічному місті. Яким могло б бути ваше повсякдення?
6. Підготуйте презентацію про власне повсякдення. Розкажіть, чим ви займаєтеся у повсякденному житті, як вплинула на нього війна.

§ 40 ОДЯГ І МОДА В ІСТОРІЇ ЛЮДСТВА

Існує таке прислів'я: «По одязі зустрічають, по розуму — випроводжають». Поміркуйте, який сенс приховує прислів'я, чи згодні ви з ним.

Одяг не завжди був обов'язковим елементом людського повсякдення. Як і будь-яка значима подія в житті людства, винайдення одягу пройшло певну еволюцію.

Діємо: практичні завдання

Користуючись інтернет-мережею, знайдіть інформацію про ті людські спільноти, які у XXI ст. залишаються «острівцями кам'яного віку», тобто їхні господарські заняття, знаряддя праці та одяг залишаються вкрай примітивними.

Вчені достеменно не знають, коли саме людина почала носити одяг. Але те, що вона намагалася захистити власне тіло від холоду, пронизливих вітрів чи дощукульних комах, не викликає сумніву. Таким захистом стали шкури впольованих тварин. Поступово одяг урізноманітнювався, з'являлися нові деталі, але всі типи одягу мають свої найдавніші прототипи:

- **плечовий одяг** у вигляді накинутої шкури (сьогодні ми знаємо багато форм «верхнього» одягу — светри, пуловери, футболки, плащі, сорочки, піджаки тощо;
- **поясний одяг** — матеріал, хутро або шкіра, пов'язані навколо стегон (від цього надалі і пішли спідниці, пізніше — штани, шорти тощо).

Історичні подробиці

Археологи знаходять примітивні кістяні голки, якими наші далекі предки зшивали шкури тварин чи зв'язували/сплітали різні натуральні матеріали. Це ще не був одяг у сучасному розумінні цього слова, але певний захист для тіла він усе ж давав. Такі знахідки є надзвичайно важливими у роботі учених, адже допомагають відтворювати господарський та матеріальний світ доби первісного суспільства. Із часом знаряддя праці суттєво удосконалювалися.

Наприкінці кам'яного віку з появою ремесел виникає прообраз ткацтва, а відтак — люди навчилися виготовляти тканини. Вчені знаходять

волокна льону і плетені вироби, датування яких відносять до епохи нового кам'яного віку.

Кістяні голки
(6 тис. до н. е.)

Одяг
первісної
людини

<https://cutt.ly/zweolTri>

Перейдіть за QR-кодом або посиланням і перегляньте коротке відео про австралійця, який облаштовує свій побут без жодних благ цивілізації, копіюючи давні способи виробництва. Які висновки про ткацтво давніх людей можна зробити з відео? Наскільки комфортним був їхній побут?

Певний час одяг був ознакою заможності, оскільки дозволити його собі могли далеко не всі люди. Згодом виникло різноманіття тканин, більшість із яких стали доступними для широкого загалу, але частина з них вважалася коштовними тканинами. Яскравим прикладом є знаменитий на увесь світ китайський шовк — дуже дорога і гарна тканина, яку тривалий час могли дозволити собі лише імператорська родина Китаю та наближені до двору люди, згодом — європейська знать.

Історичні подробиці

Китайський шовк був настільки дорогим, що продавався у прямому сенсі на вагу золота. Недарма один із найважливіших середньовічних торговельних шляхів мав назву Великий шовковий шлях. Поступово шовк став більш доступним китайцям, а з розвитком торгівлі той секрет виготовлення, який так довго зберігався у таємниці, було викрито, тож тканина набула більшого поширення.

Перейдіть за QR-кодом або посиланням перегляньте відео-сюжет (Новини 24). Поміркуйте, чому шовк завжди був дуже дорогим. Чому в сучасному світі деякі виробники продовжують застосовувати для виготовлення шовку старовинні технології?

<https://cutt.ly/EwepurzW>

Люди поступово навчилися виготовляти зручні та недорогі тканини (льняну, бавовняну, конопляну та ін.). Коли одяг щільно увійшов у повсякдення людей, виникло поняття «костюма» — народного, національного, знакового. *Одяг кожного народу — це атрибут культури, покликаний показати усьому світові унікальність і неповторність його творців.*

Діємо: практичні завдання

Розгляньте ілюстрації зі зразками святкового та повсякденного одягу з різних куточків світу. У відповідності номер ілюстрації і країну, для якої цей одяг є традиційним.

1	Український національний костюм; один із ключових, упізнаваних символів — вишиванка
2	Японський національний костюм; кімоно
3	Традиційний одяг жителів Об'єднаних Арабських Еміратів
4	Мексиканський традиційний костюм; упізнана деталь — сомбреро.
5	Шотландський національний одяг; всесвітньо відомий кілт
6	Грузинський національний одяг

Без сумніву, у повсякденному житті ми звикли використовувати інший одяг — зручніший, практичніший у догляді тощо. Національні костюми частіше за все використовуються на різних урочистостях і святах. Крім того, історія одягу — важлива частина музейних експозицій у будь-якій країні світу.

Завжди існувала велика різниця між еволюцією народного одягу — простого, масового, часто саморобного (пізніше — фабричного, виробництво якого поставлено на потік) та розвитком костюма еліт і правителів держави. Історія знає чимало модниць, гардероб яких не могли вмістити пишні королівські покої. Так, у другій половині XVIII ст. такою модницею була французька королева *Марія-Антуанетта*. Про її сукні, прикраси та зачіски ходили легенди. Утримання розкішного королівського двору стало тягарем для французького народу, який врешті здійснив революцію. Та в історію моди ця королева увійшла назавжди. Чого варті лише її багатоярусні зачіски та сукні, які задавали тон у «вищому суспільстві» тодішньої Європи.

Діємо: практичні завдання

Перейдіть за QR-кодом або посиланням і ознайомтеся зі статтею журналу Vogue «Як Марія-Антуанетта вплинула на моду». Поміркуйте, що з того, що носила Марія-Антуанетта, є модним і сьогодні. Які чинники, на вашу думку, впливають на зміни у моді?

Елізабет Віже-Лебрен.
Марія-Антуанетта
з дітьми

Черевики
Марії-Антуанетти

<https://cutt.ly/MwrzbVo2>

Елізабет Віже-Лебрен.
Марія-Антуанетта
з трояндою

Одяг, який постійно зазнавав змін, еволюціював у бік більшої зручності й економності. Ці зміни не могли ігнорувати розробники брендів одягу. Так, усьому світу відоме ім'я французької кутюр'є *Коко Шанель*, життя та діяльність якої пов'язані вже з XX ст. Вона здійснила справжній

переворот у світі моди, започаткувала масове виробництво низки популярних речей — одягу, косметики, парфумів і прикрас.

«Історичні подробиці»

<https://cutt.ly/TwezY5w6>

? Поміркуймо!

Існує окремий список речей, які, на думку знавців моди, ніколи не вийдуть з неї. Користуючись інтернет-ресурсами, знайдіть, про які речі йдеться. Чим стиль Коко Шанель настільки вразив людей?

Дізнайтеся, у чому суть знаменитої історії з виникненням парфумів «Шанель № 5».

Цікава також історія еволюції модних показів від невеликих закритих вечірок з демонстрацією нових моделей одягу (як це було ще з середини ХІХ ст.) до суперпопулярних багатотисячних модних показів, які рекламуються заздалегідь і збирають величезні аудиторії.

Варто запам'ятати!

Мода в одязі — це зміна форм і зразків одягу, яка відбувається протягом порівняно коротких проміжків часу та передбачає комбонування різних елементів — одягу, аксесуарів, зачісок тощо.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Користуючись інтернет-мережею, знайдіть фото відомих модниць свого часу: Жаклін Кеннеді, Грейс Келлі, Діани Уельської, Кейт Міддлтон та ін. Чому, на вашу думку, цих жінок називали/називають «іконами стилю»?
2. Якби ви були творцем модного показу, що там було б представлено? Чому в модному образі важлива кожна деталь?
3. Складіть опис одягу одного із героїв художнього твору (на вибір).
4. Перейдіть за QR-кодом або посиланням і перегляньте матеріали проєкту «Спадок». Знайдіть відео про особливості вишиванок вашого регіону. Які характерні риси вони мають? З чим це пов'язано?
5. Під час презентації власної колекції одягу Джанні Версаче озвучив думку: *«Не йдіть за трендами. Не дайте моді керувати вами. Вирішуйте, хто ви є і що ви хочете висловити за допомогою одягу та вашого способу життя»*. Як ви розумієте цей вислів? Чи погоджуєтеся з цією думкою?

<https://cutt.ly/qwtobEVr>

§ 41 СИСТЕМИ ХАРЧУВАННЯ. РАЦІОН

Від початку людського існування харчування було нагальною, завжди актуальною проблемою. *Харчування та його компоненти — важлива частина нашого життя, яка тісно пов'язана зі станом здоров'я та життєвою енергією.* Це фізіологічна, базова потреба людини, тож проблема забезпечення їжею стала однією з перших (якщо не першою) у людській громаді. Питання було лише у способах, формах здобування їжі, а також у можливості розподілити наявні ресурси.

Поміркуймо!

Розгляньте уважно піраміду людських потреб, складену американським психологом Абрахамом Маслоу. На які важливі тематичні групи вчений поділив потреби людини? Чи може, на вашу думку, людина обійтися без якихось потреб, представлених у піраміді? Відповідь обґрунтуйте.

У кожному історико-географічному регіоні зберігаються власні традиційні страви. Підготуйте стисле повідомлення про страви, популярні у вашому населеному пункті. Давньогрецький лікар Гіппократ досить часто вживав під час прийомів хворих фразу: «Скажи мені, що ти їси, і я скажу, чим ти хворієш». Як ви розумієте цей вислів?

Тривалість життя людини дуже тісно пов'язана з харчуванням. Важливі також екологія, стреси, санітарні й житлові умови, в яких людина проживає, умови роботи і ще чимало різних чинників. Але, безумовно, якість нашого життя на пряму залежить від необхідної кількості білків, жирів і вуглеводів, які щоденно надходять до організму.

Варто запам'ятати!

Харчування — це підтримка життя і здоров'я організму за допомогою їжі, зокрема для поповнення запасу енергії та реалізації процесів росту й розвитку.

Раціон харчування означає вживання такої їжі, яка задовольняє основні енергетичні потреби організму, забезпечуючи при цьому нормальний обмін речовин.

Наші далекі предки, для яких основою господарювання було збиральництво, полювання та рибальство, мали й відповідний раціон харчування. Те, що вдавалося зібрати у дикому лісі (ягоди, гриби, корінці рослин, трави, плоди), уполювати чи виловити у воді, вони й споживали — спочатку в сирому вигляді.

Принципово новий етап пов'язаний з першою господарською революцією в неоліті, коли людина почала виробляти, а не лише привласнювати. Рослинна їжа, яка з'являлася дедалі більше з розвитком землеробства, посідала чільне місце в раціоні харчування. З одомашненням же певних тварин розвивалося скотарство, а отже — людина отримала м'ясо й молочні продукти без необхідності постійно полювати на тварин, ризикуючи власним життям і цілковито залежачи від природи.

*** Хвилинка на цікавинку**

Незамінні сьогодні томат і картопля викликали страх у наших предків. Кущами томатів, які гарно виглядали, охоче прикрашали свої садиби, а картопляним цвітом — жіночі головні убори. Однак споживати їх не поспішали. Так, ще на початку XIX ст. у німецьких ботанічних словниках повідомлялося про «отруйні томати», з яких в окремих країнах готували соуси.

З картоплею ситуація була схожою, і лише з другої половини XIX ст. люди почали із задоволенням вживати ці продукти. Сьогодні ж вони ні в кого не викликають сумнівів та стали інгредієнтами сотень страв.

Діємо: практичні завдання

Кожна країна має власні гастрономічні символи, відомі всьому світові. Розгляньте ілюстрації та доберіть відповідну назву до кожної з них.

Довідка: паелья (Іспанія); картопля фрі (США); шашлик (Грузія); люля-кебаб (Туреччина); рóли (Японія); піца (Італія).

Україна також має свої гастрономічні символи. Зокрема, всесвітньо відома страва *борщ*, рецептів приготування якого налічується десятки, 2022 року увійшла до списку об'єктів нематеріальної спадщини ЮНЕСКО. Відтепер український борщ і секрети його приготування перебувають під ретельним наглядом світової спільноти.

Сучасні люди намагаються не тільки харчуватися заради енергії, а й провадити *здоровий спосіб життя*, який потребує руху, фізичних навантажень і якісного, збалансованого харчування. Продуманий, виважений раціон покладено в основу *раціонального харчування*.

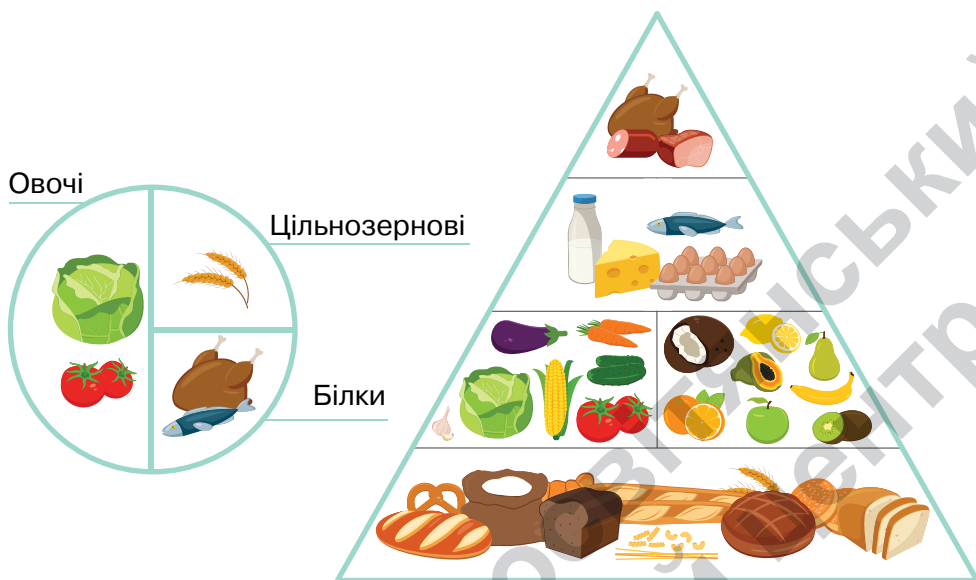
- Перейдіть за QR-кодом або посиланням, перегляньте навчальне відео та перевірте: чи дотримуєтеся ви правильного раціону харчування? Як це позначається на вашому здоров'ї?
- Подумайте, які фактори сучасного світу впливають на здоров'я людини позитивно, а які — негативно. Яка роль у цьому належить харчуванню?

<https://cutt.ly/vweiPqcT>

Поміркуймо!

Розгляньте зображення. Поміркуйте, чому продукти в піраміді розміщені у відповідному порядку. Які продукти мають становити раціон людини, котра веде здоровий спосіб життя?

Оскільки споживання їжі та напоїв — украй важлива частина нашого повсякдення, не дивно, що існує *низка різноманітних напрямів харчування*. Так, можна почути про переваги м'ясних/рибних продуктів для одних людей і повне несприйняття їжі тваринного походження іншими. Хтось захоплюється теоріями роздільного харчування, а хтось — ідеями природного харчування, сиродіння тощо. Кожна з цих теорій має і переваги, і недоліки, тож варто розуміти деталі кожної з них. Недоречно слідувати якійсь моді, якщо вона може зашкодити здоров'ю.

Для забезпечення суспільних потреб сучасні мегаполіси/міста/селища насичені низкою ресторанів, кафе та кав'ярень на різний смак і гаманець. Кожен із нас має змогу обрати улюблену кухню і скуштувати різні страви, відвідавши різноманітні місця громадського харчування.

«Історичні подробиці»
<https://cutt.ly/qwezUff7>

Основні страви окремих держав стають популярними у різних регіонах світу. Кафе здебільшого використовують для знайомства з іншими культурами чи соціалізації, спілкування. Основою ж харчування залишається *домашній раціон*, який кожна людина формує самостійно.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

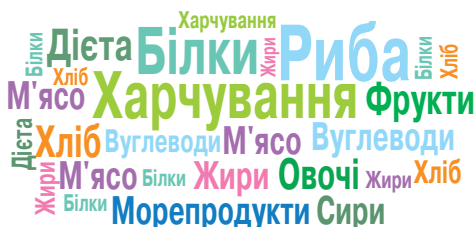
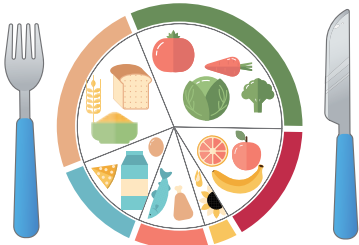
1. Користуючись інтернет-мережею та власними знаннями, укладіть невелику хронологічну таблицю появи різних продуктів (від окремих фруктів та овочів до популярних страв) у постійному раціоні сучасних українців.
2. Поміркуйте, чи є зв'язок між раціоном харчування та релігією людської громади. Як ви гадаєте, чому релігійні свята мають власні гастрономічні обмеження/традиції? Наведіть приклади.

Корова — священна тварина Індії

3. Ознайомившись із зашифрованими у хмаринці словами та зображеннями на малюнку необхідних продуктів харчування, поміркуйте, чи збалансоване харчування у вас та у вашій родині. Чи достатню кількість необхідних для організму речовин ви споживаєте?

Яке із зашифрованих слів означає певне коригування, навіть обмеження у споживанні окремих продуктів? Чи важливе, на вашу думку, правильне, раціональне харчування?

§ 42 ЖИТЛО Й АРХІТЕКТУРА

У різних народів світу побутують прислів'я та приказки про житло. В Україні, наприклад, часто можна почути такі:

- *Мій дім — моя фортеця.*
- *У гостях добре, а вдома краще.*

Чи погоджуєтеся ви з наведеними висловлюваннями? Як ви їх розумієте?

Кам'яний вік із його мінливим кліматом (від льодовикового похолодання до танення криги і потепління) постійно змушував людину дбати про своє житло. Печери захищали громаду від холоду, а пізніше, зі спорудженням жител із кісток упольованих мамонтів, для утеплення використовували шкіру.

Варто запам'ятати!

Житло (дім, помешкання, оселя) — це приміщення, пристосоване для життя людей. Зовнішній вигляд житла має назву *екстер'єр*, внутрішній — *інтер'єр*.

Історичні подробиці

На території України важливими стали знахідки давніх жител, споруджених з кісток мамонтів у Мізині на Чернігівщині та у Межирічі на Черкащині. Ці стоянки довго досліджувалися. Їхній вік оцінюється приблизно в 15 тисяч років. Знайдені житла, прикраси, знаряддя праці стали «золотим фондом» українських музеїв.

Реконструкція житла мисливців на мамонтів із Мізина

Каркас житла з кісток (реконструкція Межиріцької стоянки)

Перейдіть за QR-кодом або посиланням і роздивіться 3D модель трипільського житла. Визначте характерні риси, притаманні для дво-поверхового трипільського житла. Зверніть увагу на матеріал, з якого зроблений перший і другий поверхи. Складіть коротку розповідь.

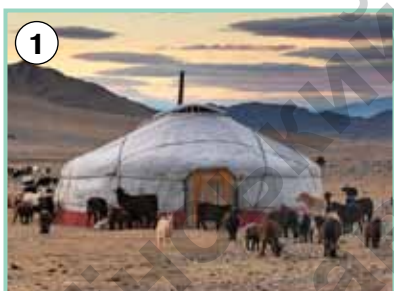

<https://cutt.ly/SwegdG1s>

З плином часу форми житла, його облаштування та комфортність зазнавали змін. Так, відомі колись *землянка* і *напівземлянка* поступово зникають; натомість виникають традиційні *хати* зі своїми тонкощами будівництва. У різних частинах світу відомі різні види помешкань. Їхній зовнішній вигляд та облаштування мають відповідати кліматичним умовам регіону, де вони розміщені, інакше жити в них буде неможливо.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте зображення житла різних народів світу та доберіть назви до кожної світлини.

Довідка. Представлені зображення традиційного монгольського житла — юрти; сніжного будинку — іглу, характерного для деяких північних народів; будинку на палях, що часто можна побачити у країнах Південно-Східної Азії; індонезійського будинку-човна.

Різні будівлі утворюють загальне архітектурне «обличчя» населеного пункту — від найменшого села до мегаполіса. У селі або селищі переважають приватні будинки з подвір'ями, часто городами поруч. У містах/мегаполісах зводять багатоповерхові будинки, хмарочоси, школи, лікарні, спортивні майданчики, кафе, салони краси, зрештою — безліч туристичних дивоглядів, вежі, палаці, релігійні споруди, музеї та ін.

Варто запам'ятати!

Архітектура (від грецького слова «будівництво») — мистецтво проєктування, спорудження та художнього оздоблення будівель.

Існує величезна кількість архітектурних стилів, але **основними різновидами архітектури є:**

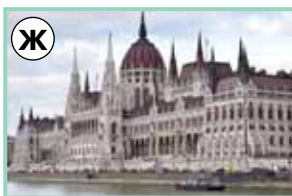
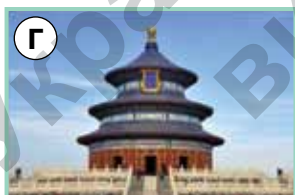
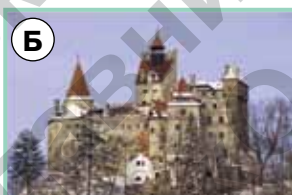
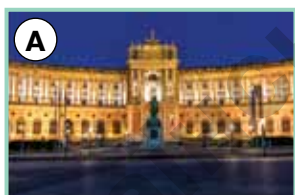
1. **Архітектура споруд** (житлові, культові, промислові споруди).

2. **Ландшафтна архітектура** (оформлення садово-паркових зон).

3. **Містобудування** (створення нових міст чи кардинальна реконструкція старих).

Діємо: практичні завдання

Розгляньте ілюстрації різноманітних архітектурних об'єктів й у відповідність зміст світлини і назву будівлі та місце її розташування.

1	Палац Хофбург, м. Відень, Австрія. Змішано відразу кілька архітектурних стилів
2	Синагога «Золота Троянда» й громадський центр «Менора», м. Дніпро, Україна. Синагога — дім зібрань, юдейський молитовний будинок
3	Католицький собор Святого Віта, м. Прага, Чехія. Збудований у готичному стилі
4	Православний Софійський собор, м. Київ, Україна. Поєднує візантійський та бароковий стилі архітектури
5	Блакитна мечеть, м. Стамбул, Туреччина. Мечеть — молитовний дім у мусульман, послідовників ісламу
6	Будівля Парламенту, м. Будапешт, Угорщина. Змішано різні архітектурні стилі, що отримало назву еклектика
7	Замок-фортеця, Німеччина. Побудований у стилі неоготики
8	Пагода, Японія. Пагоди — культові споруди ярусні башти у комплексі буддійського храму або монастиря
9	Храм Неба, м. Пекін, Китай. Храм Неба, головний храм у Китаї

Отже, архітектурні споруди нашої держави і всього світу дуже різноманітні: від найдавніших часів, коли людина кам'яного віку почала перше будівництво помешкань до сучасних хмарочосів і химерних будівель.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Поясніть значення понять: «житло», «архітектура».
2. Користуючись джерелами інтернет-мережі, складіть власний ілюстрований список найоригінальніших будівель/архітектурних споруд світу. Обов'язково вкажіть країну, де подібна будівля-дивогляд знаходиться. Наприклад: будинок-акула (Мексика); будинок-рояль/музичний будинок (Китай).
3. Позначте на шкалі часу архітектурні стилі за різних історичних епох.
4. Прочитайте вислів відомого американського письменника-фантаста Джо Шрайбера. Поясніть його зміст.

Будинок-акула
(архітектор Хав'єр Сеносіан)

«У старому будинку зберігаються почуття і емоції — біль втрати або розставання, страх розлуки... Це схоже на грамплатівку з подряпиною, на яку постійно потрапляє голка. І постійно звучать одні й ті ж слова».

§ 43 ТРАДИЦІЇ І СВЯТА

Коли та за яких обставин виникли свята? Що таке «традиція»? Які традиції і свята називають народними?

Життя кожної людини, незалежно від віку і статі, країни проживання й релігії, наповнене різноманітними традиціями, звичаями, буденними та святковими днями. Кожна традиція чи свято мають власне коріння, цікаву історію походження. Проте, окрім традиційних, можуть виникати й нові, сучасні свята, прекрасно вплетені у наш час.

Усвідомлюючи себе частиною природи, люди в певний час збиралися біля кам'яних ідолів, прикрашали та намагалися задобрити їх. Пізніше такі традиції стануть називатися *календарною обрядовістю*, коли кожне свято пов'язувалося з сільськогосподарським чи виробничим циклом та мало власні символи. Важливим було розуміння людиною, що зі зміною сезонів відбуваються явища народження чи відмирання природи, з якими пов'язані польові роботи: сівба, збір урожаю тощо. Вітаючи ці зміни, які спостерігалися щорічно, люди відзначали певні події. Згодом подібні святкування стали традиційними святами у різних куточках світу.

* Хвилинка на цікавинку

У давньогрецьких джерелах учені знаходять інформацію про певні святкові дні, сповнені особливої атмосфери щастя, бадьорості та бажання відпочивати. Але це не були дні неробства чи лінування. На свята влаштовувалися пишні карнавали, театральні вистави чи спортивні змагання. Про античний театр сьогодні нам нагадують археологічні пам'ятки — амфітеатри, де проходили вистави. Давньогрецькі Олімпійські ігри були святом миру та здорового тіла.

З появою світових релігій виникли свята, пов'язані з духовною красою людини — її душі. Відтак окрім календарних свят, пов'язаних з природою, виникли *свята релігійні*, наповнені не побутовим, а духовним сенсом. Існують також

цікаві приклади поєднання народної обрядовості з релігійними святами.

Варто запам'ятати!

Свято — день або дні, коли урочисто відзначають визначні події, важливі дати, і з цієї нагоди запроваджують один чи кілька неробочих днів.

Традиція — елементи культури, що передаються від покоління до покоління і зберігаються протягом тривалого часу.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте ілюстрації відзначення важливих свят — християнського, юдейського, ісламського та буддистського. В яку тематичну групу можна об'єднати ці свята? Які з представлених свят відзначаєте ви і ваша родина? Який внутрішній, духовний сенс і зовнішні символи мають ці свята?

Великдень

Ханука

Рамазан

Весак

З виникненням незалежних держав з'явилися важливі *національні свята*. Вони мають на меті відзначати найважливіші моменти утворення й розвитку держави, її походження та традиції. Ці свята формують національну ідентичність, історичну пам'ять і гордість за власну державу. Важливим національним святом України є *День Незалежності*, що святкується щорічно 24 серпня. Це вияв любові та поваги до розвитку своєї Батьківщини, данина пам'яті її героїв.

Популярними також є *Дні міста*, які теж відзначаються щорічно і збирають на основних площах і вулицях натовпи містян. День міста/селища вважається в народі днем народження того чи іншого населеного пункту, тому проводяться різноманітні урочистості.

Діємо: практичні завдання

Довідайтеся, коли відзначається День міста/селища у населеному пункті, де ви зараз живете. Як саме відбувається це свято? Чи берете ви, ваша родина та друзі участь у святкуванні таких дат?

День міста у Запоріжжі у 2016 році (світлина Олена Кірей)

Існує також низка світових дат, які відзначаються по-різному, але є елементами загальної, масової культури. Так, певною мірою універсальним є *Новий рік*. Традиції святкування Нового року дуже різні. Існують країни, де це свято відзначається до десятка разів на рік на знак поваги до представників різних народів всередині країни (зокрема, Індія). Десь прикрашають ялинки, а десь виливають воду з вікон, щоб новий рік був чистим, як вода (Аргентина). Новий рік — свято світське, масове, популярне. Цікавим є й китайський Новий рік зі своїми традиціями. Він відзначається не у ніч 31 грудня, а вважається «Святом весни» і святкується не один день. Дата цього свята визначається за місячним календарем і є «плаваючою».

Діємо: практичні завдання

Розгляньте зображення. Поміркуйте, святкування новорічних свят у яких країнах світу представлені на світлинах. Для виконання завдання скористайтесь довідкою.

Довідка: Україна, Африка, Італія, Китай.

Є багато свят, присвячених окремим професіям, що приємно для трудових, професійних колективів, окремих спеціалістів та їхніх родин. Так, традиційно відзначаються *День учителя, День Збройних сил, День бухгалтера, День медичного працівника* тощо. Фактично кожній професії присвячене якесь свято. Це окрема тематична група *професійних свят*.

Цікавими є свята, присвячені важливості якоїсь сфери життя. Ця сфера не має кордонів, часу чи національності — вона об'єднує людство в цілому. У багатьох країнах відзначають *День матері та День батька, День миру, День знань, День сміху* та ін.

Зрештою кожен і кожна з нас святкує власне свято — *День народження* та іменини членів родини і друзів. День народження — теж традиційне, звичне для нас свято — частково особисте, частково родинне.

Свята — це можливість для кожного з нас відпочити. Та перш за все це додатковий шанс згадати, носіями якої культури ми є, які традиції хочемо берегти та збагачувати: традиції родинні, шкільні, національні чи духовно-релігійні. Існують свята, наповнені лише світлом та радіщами, а є ті, що вимагають глибокої духовної роботи над собою. Свята творять нашу історію, пам'ять і повсякдення, а ми творимо свята. Є також пам'ятні дні, коли ми згадуємо трагічні події минулого. Так, щороку в четверту суботу листопада українці у всьому світі вшановують пам'ять жертв Голодомору 1932–1933 рр.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Як, на вашу думку, традиції та свята впливають на культуру народу?
2. Поміркуйте, чи можна сформулювати поняття «світова культура». Якщо так, наведіть приклади універсальних, загальних цінностей, часто втілених у схожих традиціях різних народів; якщо ні — поясніть, чому.
3. Користуючись інтернет-мережею, текстом параграфа та власними знаннями, сформулюйте тематичні групи свят. Заповніть таблицю у робочому зошиті чи нотатнику.

Релігійні	
Професійні	
Екологічні	
Національні	
Всесвітньовідомі фестивалі	
Загальнолюдські	
Інші	

Свята: 1. Різдво Христове. 2. День батька. 3. День бібліотекаря. 4. Всесвітній День водних ресурсів. 5. День Соборності України. 6. Ханука. 7. Всесвітній день миру. 8. День Святого Валентина/Всіх закоханих. 9. Міжнародний день Землі. 10. Стрітєння. 11. Маковія. 12. День учителя. 13. Міжнародний день лісів. 14. Всесвітній день здоров'я. 15. Рамадан. 16. День журналіста. 17. Міжнародний день сім'ї. 18. Карнавал в Ріо-де-Жанейро (Бразилія). 19. День Незалежності (будь-якої держави). 20. Трійця. 21. Китайський Новий Рік. 22. День знань. 23. Венеціанський карнавал (Італія). 24. Томатино (Іспанія). 25. День Ашура. 26. Великдень. 27. День народження.

§ 44 МЕДИЦИНА І ЗДОРОВ'Я. ЕПІДЕМІЇ

Що таке здоровий спосіб життя? Чому виникають епідемії та пандемії? Чому гігієна та загартовування важливі для підтримки здоров'я? Як пов'язані збереження здоров'я та рівень розвитку медицини?

Здоров'я — основа життя. Упродовж віків людство шукало механізм, що допомагав би утримувати здоров'я на належному рівні та покращувати його.

Здавна існує поняття «*здоровий спосіб життя*», яке в різні часи мало різне наповнення. Сьогодні ж воно включає у себе багато різноманітних компонентів.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте зображення. Визначте, які компоненти складають поняття здорового способу життя. Що ви робите для того, щоб ваше здоров'я ставало міцнішим?

Історія життя людської громади традиційно пов'язана з піклуванням про здоров'я. Без сумніву, поняття «*здоров'я*», «*медицина*», «*хвороба*» та інші були сформульовані набагато пізніше. Проте суть від цього незмінна — намагання вижити, почувати себе краще та безпечніше рухало людство до нових відкриттів.

Відомо про *першу серйозну епідемію у Давній Греції*, яку детально зафіксував історик Фукідід. Навіть саме поняття «*епідемія*» має грецьке походження. Першу відому епідемію пов'язували з подіями Пелопоннеської війни (V ст. до н. е.), коли люди намагалися втекти і сховатися за мурами укріпленого міста Афіни. Ця подія призвела до трагічних наслідків: скупчення населення і тиснява лише пришвидшили розвиток хвороби, яку сучасники назвали «*Афінською моровицею*». Фукідід писав про страждання людей, симптоми хвороби та величезні втрати. Імовірно за все, йшлося про черевний тиф.

Варто запам'ятати!

Епідемія (пошесть, моровиця, мор) — це масове поширення інфекційного захворювання серед населення певної території за короткий проміжок часу.

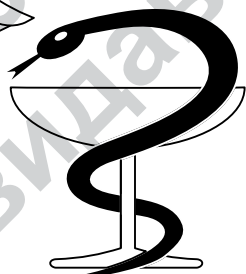
Якщо ж хвороба охоплює кілька країн чи навіть континентів, використовують ширше поняття — **пандемія**.

Діємо: практичні завдання

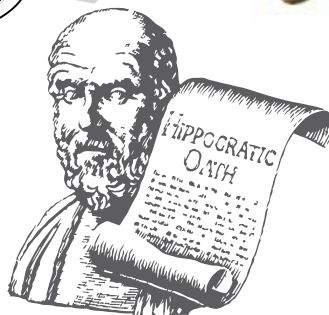
Розгляньте зображення. За допомогою додаткових джерел інформації дізнайтеся, чому знак «Келих Гігеї» використовують як емблему аптек і символ медицини. Що вам відомо про клятву Гіппократа? Чому лікарі складають таку клятву коли починають лікарську практику?

Посох Асклепія

Келих Гігеї

Клятва Гіппократа

Античні Греція та Рим відомі не лише страшними інфекційними спалахами, а й розвитком медичної думки. Так, усім відомо про *клятву Гіппократа*, яку складають усі лікарі й до сьогодні, віддаючи шану важливій традиції. Один із відомих медичних знаків — *посох Асклепія* — теж має давньогрецьке походження.

Відомим лікарем, автором десятків праць став античний мислитель *Клавдій Гален*. Його наукові праці стали основою низки медичних напрямів, які продовжували розвиватися в подальшому — у Середньовіччі та в Новий час. Варто пам'ятати також про медицину в інших куточках світу. Зокрема, високого рівня медицина досягла у стародавніх Індії та Китаї. Деякі методи, до прикладу, голкотерапія, практикуються на Сході й сьогодні.

З розвитком торгівлі й транспорту зросли можливості людей, щоб переміщуватися іншими населеними пунктами, навіть континентами. Міграції, переселення великих груп людей між різними кліматичними, санітарно-гігієнічними регіонами не могли не призвести до спалахів інфекцій. Особливо потерпали великі центри торгівлі та портові міста.

У той час, коли людство постійно стикалося зі спустошливими епідеміями, активно накопичувалися медичні знання у різних галузях. В середньовічній медицині відомо про *карантини* з метою стримування поширення хвороби. Поступово виникають *спеціальні заклади для лікування хворих* та *монастирські лікарні*.

В арабській науці з'являлися трактати з детальними описами симптомів різних хвороб. Відомим стало ім'я таджицького лікаря *Авіценни*. Розвивалася також *народна медицина* з її знахарями, травниками тощо.

«Історичні подробиці»

<https://cutt.ly/bwezUHsT>

«Поміркуймо!»

<https://cutt.ly/awezUEjL>

Стародавній Єгипет

Середньовічна Європа

Стародавній Рим

Європа XIX ст.

Новий час приніс медицині значні здобутки у різних галузях: *анатомії* (знання людського тіла), *хірургії*. Поступово виникає *аптекарська справа* і можливість отримати ліки від поширених хвороб. Справжнім проривом стало відкриття британським лікарем Едвардом Дженнером *щеплення від віспи*, що поклало початок розвитку *імунології* та *вакцинації*.

Нині важко собі уявити населений пункт без лікарні, а кабінет лікаря — без технічних засобів для виявлення проблеми пацієнта. Сучасні апарати для діагностики хвороб допомагають побачити проблему раніше, ніж вона стане загрозливою для організму людини. У лабораторіях можна здати необхідні аналізи, результати яких допоможуть лікарю визначити правильний діагноз.

Історичні подобиці

Часто не самі медики, а науковці інших галузей робили відкриття, які потім активно починали використовуватися у медицині. Яскравим прикладом цього є відкриття X-променів українським фізиком Іваном Пулюєм. Пізніше ці промені повторно «відкрив» німецький фізик Вільгельм Рентген, іменем якого і названо цей геніальний винахід. Для лікарів це стало надважливим відкриттям, оскільки воно дало можливість діагностувати хвороби на ранніх стадіях, бачити переломи кісток та ін.

Діємо: практичні завдання

За матеріалом параграфу та ілюстраціями, поданими на попередній сторінці, підготуйте стислу розповідь про розвиток медицини.

Чим, на вашу думку, зумовлений стрімкий розвиток медицини у сучасному світі?

Серйозним випробовуванням для сучасного світу стала пандемія коронавірусу. Вчені різних країн світу працювали над розробкою ефективних вакцин, намагаючись зупинити подальше поширення хвороби.

Варто запам'ятати!

Медицина — галузь наукової і практичної діяльності, що вивчає нормальні та патологічні процеси в організмі людини, різноманітні захворювання, методи їх лікування, запобігання та зміцнення здоров'я людини.

Гігієна (від давньогрецького слова «здоровий») — розділ медицини, який вивчає вплив життя і праці на здоров'я людини й розробляє заходи, спрямовані на профілактику, упередження хвороб.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

- У різні часи, особливо на рубежі XIX–XX ст., коли проблема гігієни популяризувалася дедалі більше, у газетах/журналах з'являлися так звані «Пам'ятки здоров'я». Зазвичай подібні пам'ятки містили 7–10 пунктів-рекомендацій. Користуючись набутими знаннями, спостереженнями й досвідом, укладіть власну «Пам'ятку здоров'я», де буде чітко вказано, що б ви порадили людям для кращого самопочуття та підтримки здоров'я у найкращій формі.
- Чимало українських прислів'їв і приказок присвячено проблемам здоров'я та його важливості. Отож, щоб пригадати їх, складіть розрізнені частини народних прислів'їв, наведених у таблиці.

1 Доки здоров'я служить,...

А ...а здоров'я змолоду.

2 Весела думка —...

Б ...то людина не тужить.

3 Бережи одержу знову,...

В ...а все інше наживемо.

4 Було б здоров'я,...

Г ...ніж усі ліки.

5 Сміх краще лікує,...

Д ...половина здоров'я.

- Лікар Гіппократ започаткував традицію «присяги лікарів». Ознайомтеся детальніше із «Клятвою Гіппократа». Поясніть її значення.

§ 45 ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА І СПОРТ

Часто можна почути висловлювання, що «спорт — це життя». Чи згодні ви з подібною думкою?

В основі життя людини завжди був, є і буде рух. Рух — це запорука здоров'я, тож недарма з найдавніших часів і до сьогодні люди опікуються власним фізичним розвитком, намагаються стати сильнішими й витривалішими. Задля кращого володіння власним тілом, набуття сили й витривалості людство приділяло увагу фізичному розвитку, який згодом трансформувався у *спорт*.

Античні Греція й Рим подарували світу найкращі зразки *виховання людини гармонійної — фізично й розумово розвинутої*. Цьому сприяли заняття спортом, рухливі ігри у школах і систематичне проведення спортивних змагань.

Найяскравішим спортивним святом, яке збирало всю Грецію, а згодом і Рим на стадіони, стали *Олімпійські ігри*. На час цих змагань припинялися війни й суперечки, це було обов'язкове, вкрай важливе правило. Вперше Олімпійські ігри були проведені у 776 р. до н. е. у Давній Греції.

Тривалий час єдиним олімпійським змаганням був біг. Дещо пізніше з'явилися змагання зі стрибків у довжину, метання диска, заїзди на колісницях, панкратіон — жорстоке бойове мистецтво та ін. До речі, відомий усьому світу філософ Платон був також олімпійським чемпіоном з панкратіону.

«Історичні подробиці»
<https://cutt.ly/dwezU3UJ>

Діємо: практичні завдання

Розгляньте зображення, подані на наступній сторінці. За допомогою додаткових джерел інформації дізнайтеся, які символи Олімпійських ігор існують у сучасному світі і що вони означають. Уявіть, що наступні Олімпійські ігри відбудуться в Україні. Запропонуйте символ такої олімпіади.

За часів Середньовіччя інтерес у суспільстві до фізичних можливостей людини зменшився. Про колишні олімпіади чи інший спорт годі було й думати. Основний акцент було зміщено на духовність, самопізнання людини, її внутрішній світ. З іншого боку, історія нагадує про відважних лицарів, які стали символами цієї епохи. Так, важливою розвагою містян були *лицарські турніри*, які вимагали від учасників неабиякої сили та вправності.

Саме розуміння людською громадою, що таке спорт і навіщо він потрібен (і чи потрібен взагалі), пережило серйозну еволюцію. Лунали голоси як здорових, сильних людей, що бачили суспільство навколо себе фізично міцним, так і противників спорту як явища. Сьогодні, розвиваючи десятки різноманітних видів спорту, люди так і не дали йому єдиного чіткого визначення.

Варто запам'ятати!

Спорт — це організоване за певними правилами змагання; порівняння досягнень фізичного розвитку людей шляхом проведення різних змагань і відповідної підготовки до них.

Щороку розширюється кількість видів спорту, які входять до олімпійської програми чи набувають ширшого розвитку. Традиційно види спорту поділяють на *зимові* та *літні*.

Українські спортсмени гідно представляють нашу державу на спортивних змаганнях усіх рівнів. Так, регулярно проводяться *національні чемпіонати* з різних видів спорту.

Часто українські спортсмени перемагають на європейських, світових чемпіонатах чи Олімпійських іграх. За роки існування української держави встигло сформуватися кілька поколінь спортсменів-переможців і призерів, імена яких широко відомі у світі.

Діємо: практичні завдання

Користуючись інтернет-мережею та власними знаннями, увідповідніть портрети та імена і прізвища відомих українських спортсменів. Скористайтеся довідкою. Спробуйте визначити, в яких саме видах спорту досягли успіхів ці українці й українки.

Довідка: Сергій Стаховський, Ольга Харлан, Жан Беленюк, Ярослава Магучіх, Андрій Шевченко, Еліна Світоліна.

Кожному з нас спорт близький. Більшість із нас може побігати на стадіоні, пограти у м'яч чи піти до басейну. У містах працює багато фітнес-клубів і тренажерних залів. Зрештою, катання на велосипеді чи пішохідна прогулянка до лісу теж сприяють фізичному розвитку. Усе це творить **масову фізичну культуру** — теоретичне і практичне сприйняття ідей здорового способу життя.

Варто запам'ятати!

Фізична культура — це складова частина культури, пов'язана з системою фізичного виховання, організації спорту, суспільної та особистої гігієни, продуманої організації активного відпочинку.

За умов протистояння російській агресії особливе значення набуває фізична підготовка захисників України. Чимало українських спортсменів боронять нашу країну із зброєю в руках. Серед них тенісисти **Сергій Стаховський** і **Олександр Довгополов**, українські біатлоністки і біатлоністи **Олена Белосюк**, **Анна Кривонос**, **Анастасія Меркушина**, **Артем Прима**, **Дмитро Підручний**; футболісти **Олександр Алієв** і **Андрій Богданов** та багато інших. Понад 200 спортсменів уже віддали своє життя в боях за Україну.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Поміркуйте над різницею понять «фізична культура» і «спорт».
2. Розгадайте кросворд навпаки. Для кожного слова кросворда придумайте запитання. За допомогою QR-коду або посилання зіграйте в онлайн-гру у застосунку *Wordwall*.

<https://cutt.ly/zwtone2Q>

3. Користуючись власними знаннями, розподіліть подані у довідці види спорту на зимові та літні.

Довідка: 1) хокей; 2) карате; 3) плавання; 4) гандбол; 5) спортивна гімнастика; 6) фігурне катання; 7) футбол; 8) стрільба з лука; 9) метання молота; 10) бокс; 11) скелетон; 12) фристайл; 13) фехтування.

4. Перейдіть за QR-кодом або посиланням і перегляньте мультфільм «Як козаки олімпійцями стали». Поміркуйте, які фізичні вправи та тренування були притаманні для козаків. Чи схожі вони на традиційні олімпійські види спорту?

<https://cutt.ly/Ewegdams>

§ 46 НАУКА І ТЕХНІКА В ІСТОРІЇ ЛЮДСТВА

Геніальний винахідник і вчений Нікола Тесла колись сказав: *«Вам знайомий вислів “вище голови не стрибнеш”? Це омана. Людина може все»*. Як ви розумієте ці слова? Аргументуйте свою думку.

Ви знаєте, що все в природі взаємопов'язане. Те, що відбулось тисячі років тому і, здавалось би, жодним чином не впливає на сьогоднішній день, насправді зробило свій внесок у розвиток наукових знань. Сама ж «наука і техніка» — порівняно молода сфера, яка ввібрала в себе весь попередній досвід поколінь.

* Хвилинка на цікавинку

Вирушаючи у свою експедицію, мореплавець Фернан Магеллан спирався тільки на віру в те, що Земля кругла і її можна обігнути. Науці це було невідомо. Та перша навколосвітня подорож здійснилась, незважаючи на невіру, страх і сумніви всіх членів екіпажу, окрім капітана Магеллана.

Письменник Жюль Верн написав свій відомий твір «Подорож на Місяць», що було сприйнято як фантастику. Але минуло півстоліття, і мрія стала реальністю — нога людини ступила на супутник Землі.

Давня людина, вимушена виживати й забезпечувати себе всім необхідним, не мислила науковими термінами, як це робимо ми сьогодні. Але через постійний контакт з природою, через спостереження та досвід здійснювала власні відкриття. Ці відкриття з плином часу поліпшували життя людей. Саме спостереження дало змогу виникнути землеробству, скотарству та ремеслам. Для комфортнішої роботи постійно удосконалювалися знаряддя праці та виникав транспорт.

Кінець льодовикового періоду й танення льодовика спричинили потребу в пересуванні тими ділянками, що були затоплені водою. Вже за доби мезоліту (середнього кам'яного віку) первісні люди навчилися споруджувати плоту, а згодом — човни.

В основі простих човнів-довбанок періоду нової кам'яної доби чи сучасних човнів для рибальства, неповоротких галер

і водних катерів лежить необхідність пересуватися по воді. Науковою ж мовою це можна назвати «еволюцією водного транспорту».

Перше колесо було винайдене ще за доби бронзи, і сьогодні вчені сперечаються про те, хто першим винайшов його. Та важливі інші кілька речей: одночасне виникнення колеса в різних частинах світу та використання колеса у низці транспортних засобів.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте зображення. Як ви розумієте вислів відомого англійського підприємця Річарда Бренсона? Що мав на увазі автор під «ще не винайденими колесами»?

Діємо: практичні завдання

Укладіть у робочому зошиті чи нотатнику порівняльну таблицю на тему: «Наукові досягнення людства».

Галузь науки	Досягнення

Бурхливого розвитку зазнала *наука в античних Греції та Римі*. Свідченням цього є праці давньогрецьких вчених, філософів, а також різноманітні інструменти для обчислень та вимірювань, що становлять значну частину експозицій у музеях Греції.

Дещо пізніше, коли Давня Греція стала частиною Римської імперії, накопичені знання дісталися у спадок римлянам. Сьогодні широко відомі, наприклад, *римські цифри* та *юліанський календар*. А ще знамениті такі римські винаходи, як водогони-акведуки й терми, дороги і мости, басейни й бібліотеки.

Видатних успіхів римляни досягли у *сфері медицини й розвитку гігієни*. Першими римськими лікарями були вихідці з Греції, але поступово сформувалися власні медичні кадри. Також було засновано спеціальні медичні школи й упорядковано медичні терміни.

Найрозвиненішою наукою Риму стала *юриспруденція*. Саме римляни створили правову систему, що й до сьогодні відіграє значну роль у розвитку юридичної думки. З'явилися перші професійні юристи і самі поняття «*юридична консультація*», «*юридична література*» тощо.

В історію римляни також увійшли як *великі зодчі та будівельники*. Наукові знання слугували основою великих будівництв. Римляни вдало запозичили в етрусків ідею вироблення бетону, удосконаливши його склад. Винайшли також і віконне скло, що стало вкрай важливим для розвитку архітектури. Територію гігантської Римської імперії вкрили дороги, загальна мережа яких становила понад 80 тис. км.

Епоха Середньовіччя та Нового часу пов'язана з періодом Великих географічних відкриттів, що дало величезний імпульс розвитку *географії та картографії* (створення карт континентів і світу). Тривалі, ризиковані та екзотичні мандрівки приносили багато нової інформації, яка сьогодні є у відкритому доступі, а тоді вважалась сенсацією. Наприклад, про те, що Земля кругла, європейці дізналися лише у XVI ст., коли після першої навколосвітньої подорожі до Іспанії повернулася частина експедиції Магеллана.

Суперечками і навіть трагедіями супроводжувалося наукове підтвердження того, що Земля обертається навколо Сонця, а не навпаки, і є лише однією з планет. Сьогодні це лежить в основі вивчення *астрономії* — науки про небесні світила, а у Середньовіччі подібні думки викликали лише гнів і роздратування.

Одним із найвидатніших учених всіх часів вважається італієць **Леонардо да Вінчі**, відомий власними розробками у різних сферах науки. На жаль, технічно людство не було готовим втілити ці ідеї за життя геніального італійця, але його проекти стали важливим внеском у розвиток світової науки і техніки.

Діємо: практичні завдання

Леонардо да Вінчі — геній, якому були підвладні різні науки. Його розробки та винаходи й сьогодні становлять загадку для людства, оскільки більшість із них значно випередила свій час.

Перегляньте 3D сцену на платформі *Mosaic* «Майстерня Леонардо да Вінчі». Використовуючи інтернет-ресурси, підготуйте інфографіку або інтелект-карту на тему: «Винаходи Леонардо да Вінчі».

Справжній бум розвитку науки та технологій розпочався у XIX ст., коли світом прокотилася хвиля промислових і технічних перетворень. «Довге» XIX ст. — це період винайдення *залізниць і метро, телеграфу й телефону*.

XIX ст. — це також перші спроби людини піднятися в повітря за допомогою повітряних куль. Наука накопичувала знання в найрізноманітніших сферах настільки швидко, що описати розвиток знань у цей час вкрай непросто. У медицині розвиваються *імунологія, хірургія та анестезія*, що дозволило ефективніше боротися як з масовими захворюваннями (епідеміями), так і з пораненнями, хронічними хворобами тощо.

На початку XX ст. в життя людей увійшли *автомобілі та перші літальні апарати — аероплани*. Перші авіатори дуже ризикували, підіймаючись у повітря, значна частина їх

<https://cutt.ly/Ywegfovq>

«Історичні подробиці»
<https://cutt.ly/kwezloXW>

гинула від перевантажень і травм, але розвиток повітряного транспорту було вже не спинити.

Сьогодні наше життя неможливо уявити без *комп'ютерів*, *смартфонів* та *інтернету*. За кожним із цих винаходів — величезна праця вчених-винахідників і тривала наукова традиція, сформована їх попередниками. До того, як стати «розумним» (*smart*), телефон пройшов серйозну еволюцію — від неповоротких домашніх телефонів з дротами до радіо- та кнопочкових мобільних телефонів і, нарешті, смартфонів, що фактично є кишеньковими комп'ютерами і вже давно завоювали світ.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Поміркуйте, чому багато великих наукових відкриттів спочатку сприймалися як фантастика, а вчені видавалися диваками, яких не варто слухати. За допомогою інтернет-мережі зберіть інформацію про подібні випадки в історії людства.
2. У чому може виявлятися зв'язок між розвитком економіки й науки, науки й освіти? Відповідь обґрунтуйте.
3. Розгляньте зображення різної техніки та дайте їм назви. Об'єднайте зображені предмети у тематичні групи (*транспорт, комп'ютерна техніка, побутова техніка, інше*). Доповніть ці тематичні групи приладами, якими користуєтесь особисто ви або члени вашої родини.

§ 47 ОСВІТА І ВИХОВАННЯ

Чи згодні ви з твердженням, що освічена, ерудована людина може бути невихованою? Натомість вихована й чемна людина — неосвіченою? Відповідь аргументуйте.

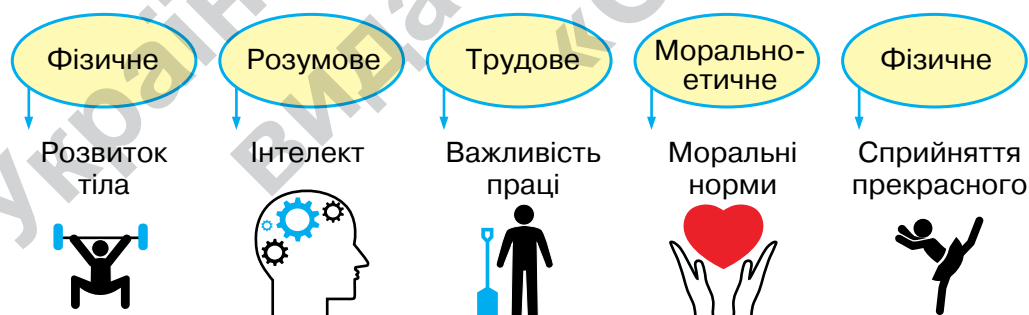
Виховання людини настільки ж давнє, як і саме існування людської громади. Людина впливає на суспільство, але суспільство також впливає на кожного з нас, формуючи певний комплекс правил і морально-етичних норм. Ці норми прищеплюються з раннього дитинства, саме тому дуже важливо виховувати дитину змалечку, не ігноруючи її потреб та інтересу до життя.

Варто запам'ятати!

Виховання — це цілеспрямований та систематичний процес впливу вихователя на вихованців (батьків — дітей, учителів — учнів) з метою прищепити їм цінності, які поважаються людьми й суспільством у цілому.

Кожен вид виховання необхідний для гармонійного розвитку людини — справжньої особистості. Виділити щось одне вкрай важко, та й не потрібно, оскільки всі сформовані навички покращують якість особистого та суспільного життя людської громади.

ВИХОВАННЯ

Розгляньте інфографіку. Які види виховання ви могли б додати до неї? Чому кожен вид виховання є важливим для гармонійного розвитку людини?

Діємо: практичні завдання

Розгляньте мему із соціальних мереж. Поміркуйте, який зміст у них вкладено.

У різні часи виховання мало певні акценти та спиралось на вимоги епохи, в якій люди проживали. Формування освітніх, духовно-релігійних інститутів також відбувалося поступово, що впливало на види й методи виховання в цілому. Важливе й розуміння цінності кожної людини — хлопчика й дівчинки, чоловіка й жінки — у розвитку суспільства.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте ілюстрації. Дайте стислу характеристику кожному з представлених видів виховання. Чи є, на вашу думку, основні та другорядні види виховання? Складіть короткий чек-лист «Виховання гармонійної особистості».

Важливим складником загального виховання людини була і залишається освіта. Часто можна почути про тотожність, однаковість понять «*виховання*» й «*освіта*», але це не так. *Виховання* — набагато ширший процес, який включає в себе освіту як один із багатьох складників. Формування особистості, яка має власні погляди на життя та комплекс установлених моральних норм, — основна мета виховання. Освіта ж відповідає переважно за інтелектуальну, розумову складову.

Варто запам'ятати!

Освіта — це цілеспрямована пізнавальна діяльність людей з отримання знань, умінь і навичок або щодо їх вдосконалення. Освіта — це суспільно організований і нормований процес постійного передавання наступним поколінням соціально значущого досвіду.

Традиційно освіта й навчання асоціюються зі *школою*, *коледжем* чи *університетом*. Сьогодні навчання у освітніх закладах універсальне, розраховане на дітей обох статей, незважаючи на релігійний чи фізичний фактор. Освіта пройшла тривалу еволюцію, перш ніж стати такою, якою ми її бачимо.

Важливими є також поняття «*самоосвіта*» й «*самовиховання*». У цьому випадку мова йде не про зовнішній вплив суспільства на людину, а внутрішнє бажання розвиватись, удосконалювати свої вміння, формувати власну особистість.

» Наведіть приклади самоосвіти з власного досвіду. Подумайте, чому для людини важливо навчатися впродовж життя. »

Варто запам'ятати!

Самоосвіта — спосіб самостійного отримання знань та умінь у різних галузях науки.

Самовиховання — діяльність, спрямована на засвоєння людиною бажаних духовних, інтелектуальних, моральних, естетичних, фізичних рис.

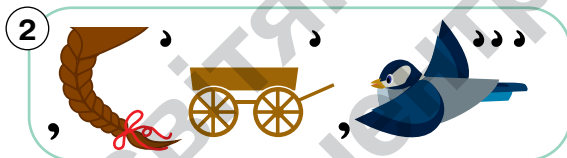
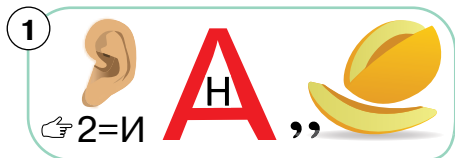
Сучасні технології суттєво розширюють можливості будь-якої людини в самоосвіті: існує чимало тематичних курсів, що дозволяють підвищувати кваліфікацію та удосконалювати знання за вже наявною спеціальністю або ж здобувати освіту за новим фахом.

Діємо: практичні завдання

Ознайомтеся з платформою Всеукраїнської школи онлайн. Визначте, які можливості вона надає для школярів. Наскільки це зручний сервіс? Чи використовували ви матеріали з цієї платформи у освітньому процесі?

<https://cutt.ly/DwegfQKA>**ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ**

1. Поясніть значення понять: «освіта», «виховання», «самоосвіта», «самовиховання».
2. Поміркуйте над тим, як пов'язані між собою виховання й освіта і чи пов'язані взагалі. Відповідь обґрунтуйте.
3. Розгадайте ребуси. До «розшифрованих» слів укладіть сенкани.

4. Складіть фрагменти прислів'їв і прокоментуйте їх. Чому, на вашу думку, народна творчість приділяє стільки уваги вихованню? Чому важливе виховання з раннього дитинства?

1 Людина без
виховання,...

А ... і дерево не підніметься.

2 Без догляду...

Б ... як замісив, так і виросло.

3 Дитячко —
що тісто:...

В ... що тіло без душі.

4 І до лиха,
і до добра...

Г ... привчаються змолоду.

5. Наука й освіта активно розвиваються. Змінюються потреби суспільства у знаннях та способах їх отримання. Значну кількість інформації можна опанувати за допомогою дистанційних курсів, вебінарів тощо. Поміркуйте, якою буде освіта через 20 років. Які навчальні предмети стануть популярними?
6. Ознайомтеся із висловом видатного конструктора автомобілів Генрі Форда: «Кожен, хто перестає вчитися, старіє, — не важливо, в 20 або 80 років, — а будь-який інший, хто продовжує вчитися, залишається молодим. Найважливіше в житті — це зберегти мозок молодим». Як ви розумієте цей вислів? Чи погоджуєтеся ви з думкою Г. Форда?

§ 48 ШКОЛИ Й УНІВЕРСИТЕТИ

Усім відома приказка: «Вік живи — вік учися». Поміркуйте, про що може свідчити ця порада.

У процесі поліпшення якості життя людина пройшла тривалу еволюцію, де значення знань постійно зростало. Для утримування власного помешкання, розвитку ремесел чи перших спроб обміну/торгівлі роль знань стабільно підвищувалась. Це підштовхнуло давнє суспільство до творення спеціальних закладів для навчання дітей — **шкіл**. Учені згадують про перший тип шкіл — *піктографічний*, який став першоосною для наступних освітніх закладів.

У III тис. до н. е., освітні заклади з'явилися в давніх державах — *Месопотамії, Індії, Китаї*. Термін «школа» виник пізніше і з давньогрецької мови перекладається як «місце для відпочинку».

?

Поміркуймо!

Чому, на вашу думку, школа могла мати таке значення, як «місце для відпочинку»? Чи погоджуєтесь ви з подібною назвою? Роздивіться зображення. Що спільного можна відзначити у способах навчання в давніх Китаї, Греції та Месопотамії?

Навчання у давніх Афінах

Навчання у давньому Китаї

Навчання у давній Месопотамії

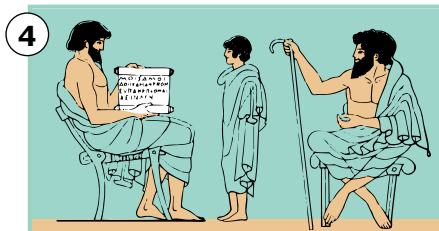
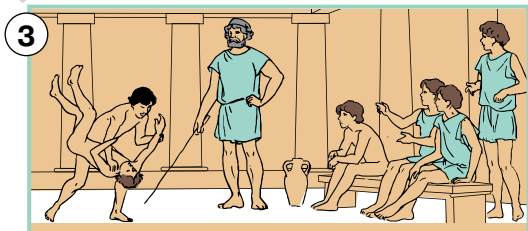
У Стародавньому Єгипті виникли «школи жерців» і «школи писарів». Навчання проводилося лише для хлопчиків, і воно охоплювало небагато. Педагоги концентрувалися на заняттях письмом, каліграфією, лічбою, читанням, астрономією, а навчання тривало роками (по 10–15 років).

Цікавий шкільний досвід залишили у спадок античні Греція та Рим. *Спартанські школи* вирізнялися суворою дисципліною та основним акцентом на фізичному розвитку хлопчиків. Дівчата ж отримували домашню освіту, яка давала їм змогу виховувати дітей справжніми воїнами, сильними духом і тілом. *Афінські школи* пропонували навчання різним видам мистецтва, умінням вести дискусії, гармонією фізичного й інтелектуального розвитку людини. Це стосувалося хлопців. Щодо дівчат, то найзаможніші з них отримували домашню освіту, але до школи не ходили. Мине чимало століть, перш ніж дівчата матимуть право на відвідування школи. Сьогодні це звучить як дивина, але правило «школа лише для хлопчиків» існувало тривалий час у різних країнах світу.

В античній Греції з'явилися й такі знайомі нам поняття, як «гімназія», «ліцей», «педагог».

Діємо: практичні завдання

Розгляньте ілюстрації, на яких зображена давньогрецька школа. Яким наукам, згідно із зображеннями, там навчали? Чи практикуються в сучасних школах подібні предмети? Відповідь обґрунтуйте.

У Давньому Римі було створено власну систему шкільної освіти. Функціонували *елементарні школи*, які навчали хлопчиків із незаможних родин. Це не було масовим явищем, проте сама наявність такої школи, більш «народної», стала кроком уперед. Хлопчики із заможних родин навчалися у *граматичних школах*, де окрім читання, письма, лічби серйозно вивчали латинську та грецьку мови, мистецтва, опановували риторику — вміння гарно формулювати власну думку, спираючись на знання з історії та літератури.

З появою християнства виникло поняття *монастирської школи*, а книжна справа переважно зосереджувалася при церквах і монастирях. Монахи були одними з найбільш освічених людей свого часу. Та маємо розуміти специфіку тогочасної освіти, коли головний акцент припадав на релігійне, духовне виховання людини.

«Історичні подробиці»

<https://cutt.ly/5wezluu>

Традиції Середньовіччя змінила бурхлива епоха Відродження. Коли на карті світу з'явилося ще більше міст та інших населених пунктів, торговельні й промислові зв'язки почали охоплювати суспільство все тісніше. За таких умов освічені люди у різних сферах були необхідні. Знову в освіту повертаються античні ідеї вільної, всебічно розвиненої людини. В Україні виник феномен *братської школи*.

Сьогодні ми звикли до школи як центру освіти, позакласної діяльності та різноманітних активностей. Звикли до вчителів як провідників у світ знань і до традицій, що повторюються з року в рік. Звичними стали шкільні свята, усталеними — тривалість уроку, чверті, семестру, навчального року. Нормою є відвідування шкіл та університетів представниками обох статей. Але російсько-українська війна, зруйнувавши багато аспектів життя, нанесла удар і по системі освіти...

Отримавши базову середню освіту, людина зазвичай прагне продовжити навчання далі. Цьому сприяють *університети* з безліччю факультетів і спеціалізацій, що дає змогу кожному обрати бажане й відповідне своєму таланту.

Варто запам'ятати!

Університет (з латинської — «сукупність», «об'єднання») — це автономний заклад вищої освіти, де сформовано факультети для підготовки фахівців високої кваліфікації з гуманітарних, природничих і точних наук. Університет — це сукупність тих, хто навчає (викладачі) та навчається (студенти); також це науково-дослідна установа.

Найстаршим діючим університетом сучасного світу вважається *Аль-Карауїн* — вищий навчальний заклад у Марокко, заснований у 859 р. Сьогодні його двері також відкриті для студентів. Навчальний заклад навіть внесено до Книги рекордів Гіннеса. Це також один із духовних центрів ісламського світу.

Діємо: практичні завдання

Користуючись власними знаннями з історичної хронології, обчисліть, скільки століть тому було засновано Александрійський університет, якщо наразі XXI ст., а заснування останнього відбулося у V ст.

Дізнайтеся також, скільки років університету Аль-Карауїн, якщо нині 2023 р., а свої двері він відчинив у далекому 859 р.

Університет Аль-Карауїн
(Марокко)

Олександрійський університет
(Єгипет)

На території Західної Європи перший університет виник в XI ст. в *Болоньї* (Італія). Пізніше був заснований *Паризький університет* (Франція, початок XIII ст.), через кілька років — *Оксфорд* і *Кембридж* (Велика Британія). Сьогодні кожен із цих університетів є справжньою легендою і приваблює сотні студентів з усіх куточків світу. У XIV ст. виникли *Празький* (Чехія), *Краківський* (Польща) та *Віденський* (Австрія) університети — дуже популярні й донині. Викладання в європейських університетах велося латиницею, що створювало рівні умови для студентів із різних країн.

Поміркуймо!

Одним із найпрестижніших університетів світу вважається Массачусетський технологічний інститут (США). Він цікавий і незвичними будівлями, і тим, що готує найкращих у світі математиків, фізиків, хіміків. Зараз він є новатором у галузі робототехніки та штучного інтелекту. Розгляньте колаж і поміркуйте, чому цей університет називають «конвеєром Нобелівських лауреатів». Що, на вашу думку, робить його таким привабливим для абітурієнтів з усього світу?

На території України званою була *Острозька слов'яно-греко-латинська школа*, заснована у 1576 р. князем Василем Острозьким. Статусу університету ця вища школа не мала, але славилася своїми викладачами. Сьогодні Острозька академія — один із найкращих вищих навчальних закладів України. У 1632 р. виникла *Києво-Могилянська академія*, а найстарішим із безперервно діючих університетів України став *Львівський* — від 1661 р. і до сьогодні.

Варто зазначити, що часто виникали школи та коледжі, які потім або розширювалися, або об'єднувалися з іншими подібними закладами, утворюючи університет. Це світова практика, тому існує чимало таких прикладів. Одним із найяскравіших серед них є *Гарвардський університет (США)*. Заснований на початку XVII ст. як коледж, він у 1780 р. вже згадується як університет. Сьогодні це один із найпрестижніших, найпопулярніших університетів планети за різними рейтингами.

Університети виникають і в наш час. Так, цікавим навчальним закладом став *Центральноєвропейський університет*, заснований у 1991 р. у Будапешті (Угорщина). Зараз цей вищий навчальний заклад діє переважно у Відні (Австрія). Основною ідеєю для його заснування стало формування «відкритого суспільства»: люди з різних держав та континентів, різних рас і вірувань цілком комфортно можуть навчатися у стінах Центральноєвропейського університету. Мовою викладання в ньому є англійська.

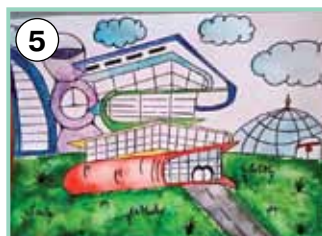
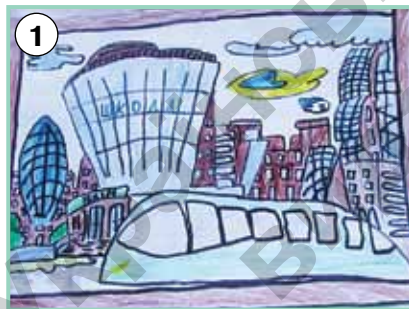
?

Поміркуймо!

Чи можна стверджувати, що англійська мова сьогодні виконує функцію латинської? Чому знання іноземних мов є необхідною вимогою для сучасної успішної людини? Відповідь обґрунтуйте.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Скористайтесь інтернет-мережею і знайдіть, що означає «*alma mater*». З якої мови походить цей вираз?
2. Поміркуйте, яке навчання є більш ефективним, — засноване на запам'ятовуванні без аналізу (т. зв. зазубрювання) чи, навпаки, на аналізі всього почутого/побаченого через творчі завдання, диспути тощо. Наведіть аргументи «за» і «проти» щодо обох видів навчання.
3. Роздивіться малюнки українських дітей на тему: «Школа моєї мрії». Створіть власний проект «школи майбутнього». Яка освіта, на ваш погляд, потрібна сучасним здобувачам і здобувачкам знань? Візуалізуйте проект своєї школи у вигляді інфографіки, малюнку або презентації.

§ 49 ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ: «ПОВСЯКДЕННЯ, ТРАДИЦІЇ ТА ЗВИЧАЇ НАРОДІВ СВІТУ»

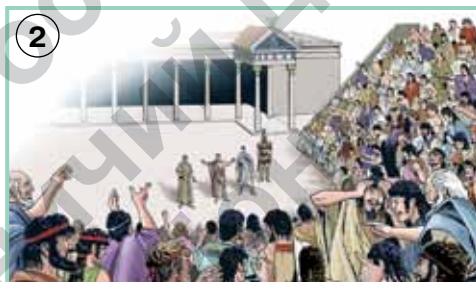
Що ми називаємо *повсякденням*? Що ставало основою для створення народами традицій та звичаїв? У чому їх цінність?

I. ІСТОРИЧНІ СТОРІНКИ

Перейдіть за QR-кодом або посиланням. Прочитайте уривки, у яких описуються культура та побут різних історичних періодів. Розташуйте їх у хронологічній послідовності. Дістаньте до кожного уривка відповідну ілюстрацію, що відображає подану інформацію. Визначте, як змінювалися повсякдення та побут упродовж історії.

<https://cutt.ly/dwezIYTI>

II. ПОРІВНЯЛЬНА ТАБЛИЦЯ

За допомогою матеріалів підручника і додаткових джерел інформації порівняйте матеріальну культуру, традиції та звичаї різних народів, заповнивши у зошиті порівняльну таблицю. Визначте спільні й відмінні риси. Висловіть припущення, що впливає на зародження та розвиток національної культури, традицій та звичаїв. Чому збереження народних традицій є важливим завданням для кожної нації?

Назва країни	Освіта	Мистецтво	Повсякдення
Країни Західної Європи			
Україна			
Країни Азії			

III. УЯВНІ ТУРИ

Уважно розгляньте експонати музеїв. Визначте традиції або звичаї, які вони відтворюють. Доберіть власні ілюстрації — експонати та проведіть за ними уявну екскурсію.

1

Африканська ритуальна маска з Народного музею, м. Прага

2

Лялька-мотанка з музею етнографії, м. Варшава

3

Кломпи — традиційне взуття Голландії

4

Писанка з музею Писанки, м. Коломия

5

Волинка — традиційний інструмент у Шотландії. Музей м. Нортумберленд

6

Статуя Ваджрадхари зі Столичного музею, м. Пекін

- Перейдіть за QR-кодом або посиланням і виконайте онлайн-вправу. Пригадайте матеріали вивченої теми.

<https://cutt.ly/KwegfZDU>

IV. ЗАКОДОВАНІ СЛОВА

Перейдіть за QR-кодом або посиланням. Відшукайте на ігровому полі зашифровані слова, що стосуються повсякдення, традицій та звичаїв різних країн і народів. Дайте їм визначення. Складіть їх стислу характеристику.

<https://cutt.ly/WwezIG2a>

§ 50 УРОК УЗАГАЛЬНЕННЯ ТА КОНТРОЛЮ

1. ІСТОРИЧНЕ ЛОТО

Пригадайте, що вивчає наука *вексилологія*. Визначте за прапорами назви країн, які вони представляють. Поєднайте ілюстрації, що відображають традиції, звичаї та побут країни, з відповідним прапором.

2. ОЛІМПІЙСЬКІ КОЛА

Об'єднайтеся у команди. Скориставшись матеріалом підручника та додатковими джерелами, підготуйте 5 запитань за кожною з поданих у колах тем. Запропонуйте їх іншим командам.

Традиції
та свята

Харчування
і раціон

Одяг
і мода

Освіта

Медицина
і здоров'я

- Чим теми, зазначені у колах, пов'язані між собою? Спробуйте визначити особливості побуту і повсякдення будь-якої країни світу (на вибір), схарактеризувавши їх відповідно до теми кожного кола.

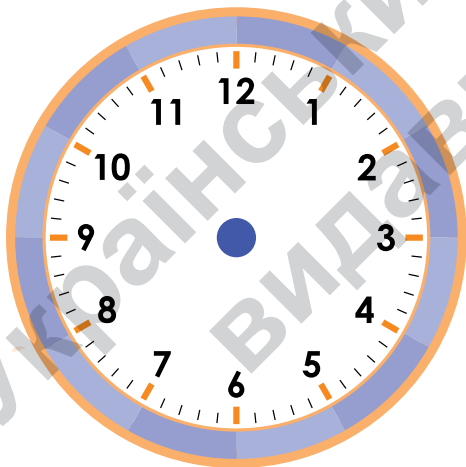
3. ІСТОРИЧНІ ДІАЛОГИ

Об'єднавшись у пари, складіть розповіді про об'єкти та наукові досягнення, представлені на ілюстраціях.

4. МАГІЧНИЙ ГОДИННИК

Повсякдення людей змінювалося впродовж історії під впливом різних чинників. Розташуйте їх на циферблаті у порядку пріоритетності, де 1 — найменш значимі, а 12 — найбільш значимі. Поясніть свій вибір.

1	Природні умови
2	Уподобання
3	Знання
4	Досвід
5	Розвиток
6	Здоров'я
7	Взаємини у суспільстві
8	Влада
9	Культура
10	Цінності
11	Виховання
12	Звички

- Перевірте свої знання з теми, виконавши тест.

<https://cutt.ly/nwrzmAce>

РОЗДІЛ VII. СУСПІЛЬСТВО В ІСТОРІЇ

§ 51 СУСПІЛЬСТВО ТА СОЦІАЛЬНІ ГРУПИ

Пригадайте, що таке *громада*. Які види громад вам відомі? Чим відрізнялися спільноти давніх землеробів і скотарів?

Варто запам'ятати!

Суспільство — це історично сформоване об'єднання людей, соціальних груп і спільнот, які взаємодіють між собою та взаємозалежні одне від одного.

Перші спільноти виникали майже одночасно з появою людини як біологічного виду. В несприятливому природному середовищі наші предки не мали шансів вижити без допомоги спільноти. Тому спочатку утворювалися тимчасові невеликі за чисельністю *первісні стада*, що дуже схожі на відповідні колективи тварин. Згодом вони стали більш стійкими та перетворилися на великі родини — *роди* чи *родові громади*. У міру зростання чисельності людей роди збільшувалися, а потім споріднені між собою роди утворювали більші спільноти, які мешкали на одній території, — *племена*.

Поміркуймо!

З яких причин відбувається перехід від привласнювальних форм господарства до відтворювальних? Розгляньте зображення. Пригадайте, які причини змушували людей об'єднуватися у спільноти.

Оскільки виробленої у такий спосіб продукції ледве вистачало для виживання людей, то ділили вони її переважно порівну, тож майнова нерівність у такому суспільстві відсутня. Керували спільнотами обрані на певний термін очільники — **вожді та старійшини**.

Поступово кількість населення зростає, знаряддя праці вдосконалюються і виробляти починають більше, ніж необхідно для простого виживання. Тепер окрема родина стає здатною себе прогодувати. Причому одні родини отримують більше статків, ніж інші. Так виникає **приватна власність і майнова нерівність**. Більше можливостей для збагачення мають саме вожді і старійшини: ці посади поступово стають спадковими, а роль у керівництві суспільством — визначальною. Так з'являється **соціальна нерівність**, яка приведе до появи **суспільних груп**.

Подальший розвиток суспільства проходить три стадії (див. таблицю 1 «Стадії суспільного розвитку», подану на наступній сторінці).

Розгляньте піраміду, яка зображує соціальні групи у суспільстві стародавнього Єгипту. Поміркуйте, які критерії впливають на розподіл людей у такі групи. Чи змінилися ці критерії у сучасному суспільстві? Спробуйте створити подібну піраміду для соціальних груп сучасного українського суспільства.

Таблиця 1. Стадії суспільного розвитку

Особливості	Стадії суспільного розвитку		
	Доіндустріальне (традиційне) суспільство	Індустріальне (модерне) суспільство	Пост-індустріальне суспільство
Період виникнення	6 тис. років тому	250 років тому	Остання чверть XX ст.
Ключові сфери економіки	Сільське господарство	Промисловість	Сфера послуг, наука й освіта
Характеристики економічного розвитку	Натуральне господарство (ручна праця, примітивна техніка)	Виробництво товарів, поділ праці та машинні технології	Поява ринку, розвиток науки і техніки
Основи розвитку	Традиції	Науковий і технічний розвиток, конкуренція, свобода	Бурхливий розвиток науки і технологій, інформації
Провідну роль відіграють	Держава	Промислово-фінансові корпорації	Університети та центри наукових досліджень
Провідні соціальні групи	Священники, землевласники, військові	Бізнесмени	Науково-технічні спеціалісти

Суспільство характеризується різноманітними людськими відносинами та певним внутрішнім устроєм. Основою такого устрою є **соціальні групи** (таблиця 2).

Варто запам'ятати!

Соціальні групи — це групи людей, які об'єднані спільними ознаками, інтересами, цінностями, спільною діяльністю тощо.

Таблиця 2. Основні види соціальних груп

За часом існування	За розмірами	За змістом
- Тимчасові, нестійкі (туристична група, пасажери вагона, учасники мітингу) - Середньостійкі (трудовий колектив, шкільний клас) - Стойкі (нація)	- Великі (соціальні верстви, нації) - Середні (мешканці міста, працівники великого підприємства) - Малі (родина, колектив малого підприємства)	- Соціально-станові (стан, соціальні верстви) - Соціально-демографічні (жінки, молодь, діти, пенсіонери) - Соціально-територіальні (мешканці міста, села, району, області, країни) - Соціально-етнічні (етноси, нації)

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

- Поясніть значення понять: «суспільство», «соціальні групи».
- Подумайте, до яких соціальних спільнот належите ви. Напишіть коротке есе (10–12 речень) на тему «Моє місце в соціальній групі».
- Розгляньте зображення. Поміркуйте, до яких соціальних груп належать зображені люди. Скористайтеся таблицею 2 «Основні види соціальних груп».

- Скориставшись таблицею «Стадії суспільного розвитку», підготуйте розповідь про розвиток суспільних груп на різних етапах їх існування.

§ 52 СУСПІЛЬНІ ВІДНОСИНИ. ЦІННОСТІ ТА НОРМИ

Що таке суспільна група? Які суспільні групи вам відомі? Що таке суспільні цінності й норми?

Кожна людина живе поруч з іншими і для задоволення власних потреб має вступати з тими, хто поряд, у різноманітні відносини, які називаються **суспільними**.

Варто запам'ятати!

Суспільні відносини — це такі взаємозв'язки між людьми, які виникають у процесі їхньої соціальної взаємодії.

Для зручності *суспільні відносини можна поділити на дві групи: формальні та неформальні*. До формальних належать ті, які складаються між особами через їхнє посадове становище, наприклад між керівником і підлеглими, вчителем та учнем. Неформальними ж є відносини, які ще називають особистими. Вони не мають юридичної основи і не обмежуються формальними правилами. Прикладом неформальних відносин можуть бути стосунки між членами родини, друзями, закоханими.

Діємо: практичні завдання

Об'єднавшись у групи, укладіть короткі діалоги, що можуть бути прикладами:

- а) формальних відносин;
- б) неформальних відносин.

Порівняйте, у чому їх спільність і відмінність. Пригадайте, яких правил потрібно дотримуватися у процесі спілкування.

Варто запам'ятати!

Формальні відносини — це відносини, що склалися між людьми, які мають певне посадове становище.

Неформальні відносини — це особисті відносини, що формуються на основі особистих уподобань; не мають юридичної основи та нічим не контролюються.

Також відносини можуть бути *економічними, релігійними, політичними, моральними, родинними, правовими*.

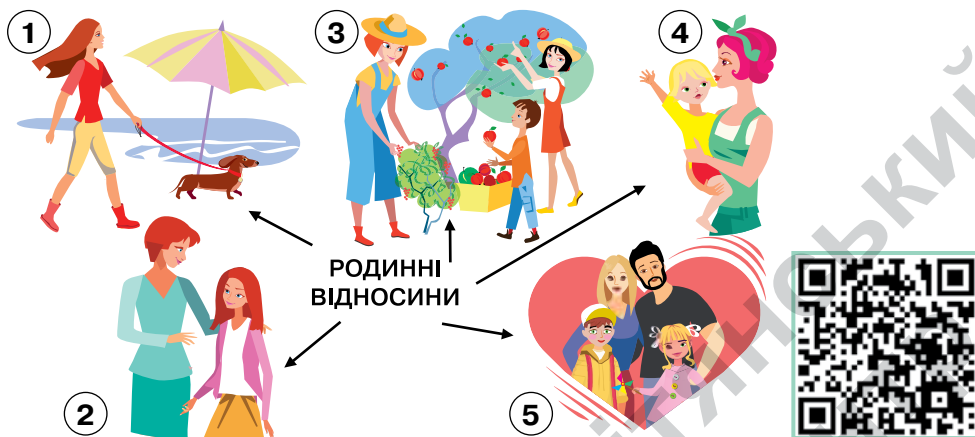
Діємо: практичні завдання

Проаналізуйте види суспільних відносин. Визначте їх місце у житті суспільства. Наведіть власні приклади кожного із них.

Вид суспільних відносин	Характеристика	Приклад
Правові	Передбачають реалізацію прав і виконання обов'язків.	Покупцю продали у магазині неякісний товар, який зашкодив його здоров'ю. У даному випадку покупець може вимагати компенсації відповідно до Закону України «Про захист прав споживачів».
Економічні	Являють собою систему суспільних відносин, яка виникає у сфері економіки.	Приватний підприємець укладає угоду про постачання заводом-виробником продукції до його магазину.
Родинні	Передбачають взаємини між членами родини, спільну діяльність, організацію дозвілля.	На святкування дня народження бабусі прийшли всі члени родини.
Моральні	Не регулюються законами, як правові. Закріплені традиціями, обрядами, у яких відображаються правила і норми поведінки тієї чи іншої спільноти людей.	На зупинці до тролейбусу зайшла жінка із немовлям. Юнак поступився їй місцем і допоміг занести візочок до салону.
Релігійні	Пов'язані єдиними уявленнями про людину та її місце у світі, про душу, смерть і сенс існування.	Обряди хрещення, вінчання, хліболамання, омовіння рук, стрибки через вогнище.
Матеріальні	Складаються в процесі життєдіяльності людини. Можуть стосуватися їжі, води, одягу, житла, активного та культурного відпочинку.	Придбання абонементу для відвідування спортивної зали. Замовлення доставки продуктів харчування через інтернет-мережу. Планування подорожі країнами Європи.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте зображення. Створіть інфографіку на тему: «Функції сім'ї». Визначте, чому родинні відносини є настільки важливими для розвитку людини.

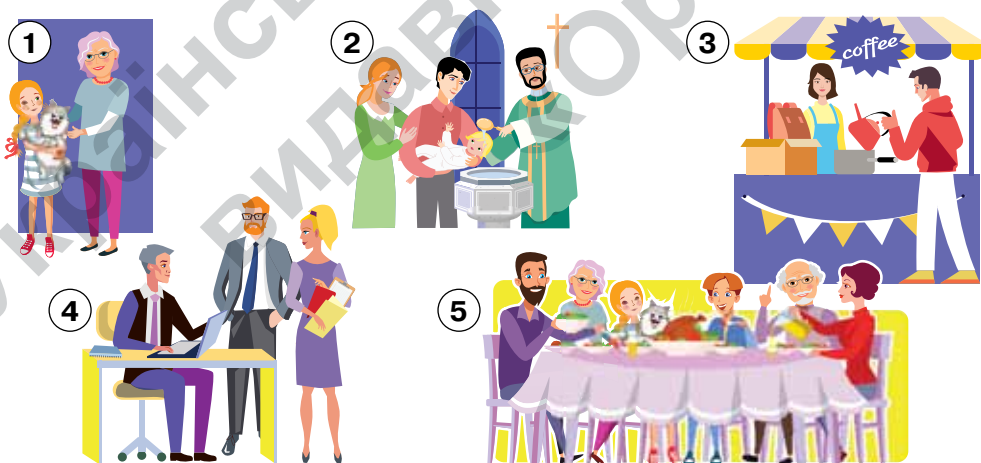

<https://cutt.ly/dwegjUGt>

- Перейдіть за QR-кодом або посиланням і перегляньте мультфільм (CGI Animated Spot «Geoff Short Film» by Assembly). Поміркуйте, який зміст у нього закладено. Які родинні цінності демонструють герої анімації?

Діємо: практичні завдання

Розгляньте зображення. Які види суспільних відносин ви впізнали? Наведіть власні приклади матеріальних, економічних, моральних, релігійних і родинних суспільних відносин. У які з цих взаємин ви вступали у своєму житті?

Матеріальні відносини складаються в ході практичної діяльності людини, а духовні — в процесі формування **цінностей**.

Варто запам'ятати!

Цінності є уявленням людини й суспільства про те, що в житті є найважливішим, яка поведінка є правильною та бажаною.

Певні правила поведінки, що визначаються цінностями, формулюються вже як суспільні **норми**. Цінності й норми визначають поведінку членів суспільства та можуть суттєво відрізнятись.

Одні суспільства провідною цінністю вважають індивідуалізм, тоді як для інших найважливішими є інтереси колективу чи спільноти.

?

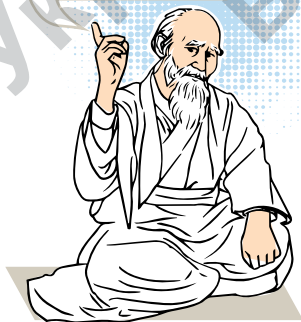
Поміркуймо!

У Великій Британії більшість учнів, помітивши, як хтось списує, сприйме це як особисту образу. На їхню думку, така поведінка є порушенням принципу рівних можливостей та чесної конкуренції, неповагою до правил. А багато хто з українських школярів був би здивований таким ставленням —

допомога товаришу на екзамені сприймається як спільні дії для вирішення зовнішніх проблем і порушення справедливості у цьому не вбачається.

Яке ваше ставлення до ситуації, викладеної у цьому прикладі? Що цей приклад може сказати про цінності нашого суспільства? Розгляньте мем на тему списування. Який зміст у нього закладено?

Народжений списувати до дошки ніколи не піде!

Разом із тим, і члени одного суспільства можуть мати різні цінності. Крім того, цінності та суспільні норми можуть змінюватися з плином часу.

В людських суспільствах зустрічаються різні **форми суспільних відносин**:

1. Людина і людина: наприклад, лікар і пацієнт, мати і дитина, покупець і власник магазину.

2. Людина і група: ця форма взаємодії здійснюється між однією

особою і цілою групою. Наприклад: учитель та учнівство; оратор та аудиторія.

3. Група і група: в цьому випадку відбувається взаємодія між двома групами людей. Наприклад, дві команди грають у футбол; дві сили борються одна проти одної.

4. Між людьми і культурою: ця форма реалізується, коли люди слухають радіо, дивляться телебачення, читають газети, насолоджуються фотографіями і спостерігають за виставками. Радіо, телебачення, кіно, інтернет-ресурси, виставки, театр, драма, цирк, ярмарки та інші соціально-культурні заходи включені до **культури суспільства**. Люди здійснюють соціальну взаємодію і вступають у соціальні відносини.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Що таке суспільні відносини? Які види суспільних відносин ви знаєте?
2. Роздивіться колаж і складіть коротке повідомлення (10–12 речень) на тему: «Цінності та норми у житті суспільства».

3. Розгляньте зображення. Які правові відносини на них відображено? Як і коли вони виникають?

§ 53 СОЦІАЛЬНИЙ СТАТУС. ВЛАДА

Пригадайте визначення понять: «людина», «індивідуальність», «особистість». Що їх об'єднує?

Суспільству притаманне явище **соціальної ієрархії**. Різні соціальні групи, на які поділяється суспільство, не є рівними за значенням, а займають вище або нижче становище, залежно від тих соціальних відносин, норм і цінностей, які у ньому панують. Належністю до тієї чи іншої групи визначається **соціальний статус особистості**.

Варто запам'ятати!

Соціальна ієрархія — поділ суспільства на соціальні групи та верстви, які мають вищий чи нижчий статус.

Соціальний статус — це певне місце і роль особи в соціальній ієрархії, зумовлені її походженням, рівнем освіти, професією, здібностями, віком, статтю, сімейним станом тощо.

Кожна людина має не один соціальний статус, оскільки може бути членом різних суспільних груп: громадянин держави, студент, член родини, політичної партії, учасник акції тощо. Важливо розрізняти **особистий статус**, який визначається переліком особистих якостей (працелюбний, чесний, старанний тощо) і саме **соціальний статус** — належність до певної соціальної групи.

При цьому розрізняють **статуси, що приписуються**, і **статуси досягнуті**. Приписувані статуси дані людині від народження. Прикладами приписуваних статусів можуть бути стать, національність, місце народження, у деяких суспільствах — спадковий титул. **Досягнуті статуси** — ті, які набуваються людиною протягом життя (освіта, професія, кваліфікація, посада).

Ієрархія соціальних статусів визначається поняттям **престижу**, що відображає значимість у суспільстві положення, яке займає людина. Престижними можуть бути професії, посади, види діяльності.

У будь-якому суспільстві вищим проявом суспільної ієрархії та найвищого соціального статусу є **влада**.

Варто запам'ятати!

Влада — здатність і можливість того, хто нею володіє, за допомогою авторитету, заохочення або примусу впливати на дії інших.

Влада — слово, що використовується для позначення кількох різних, але взаємопов'язаних понять:

- 1) здатність, право та можливість керувати, розпоряджатися чимось або кимось;
- 2) політичне панування, керування суспільством;
- 3) система державних органів;
- 4) військова міць (військова влада).

У найширшому розумінні влада — це здатність впливати на події та явища. Однак насамперед влада розглядається як соціальне поняття і стосується відносин між людьми.

Але влада можлива тільки тоді, коли суспільство чи його частина їй підпорядковується. Виникає питання: що є джерелами влади? Що примушує людей підкорюватись їй?

Поміркуймо!

Розгляньте інфографіку (с. 196). Поміркуйте, що може бути джерелом влади. Якою має бути влада, щоб люди визнавали та поважали її?

Страх перед
силою

Ідеологія

Харизма

Традиція

ВЛАДА

Закон

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Зіграйте в історичне лото. Поєднайте картки із зображеннями та визначеннями.

1 Здатність і можливість людини, за допомогою авторитету, заохочення або примусу впливати на дії інших

В Соціальний статус

А Соціальна ієрархія

2 Значимість в суспільстві положення, яке посідає людина

Б Влада

Г Престиж

3 Певне місце і роль особи в соціальній ієрархії, зумовлені її походженням, рівнем освіти, професією, здібностями, віком, статтю, сімейним станом тощо

4 Поділ суспільства на соціальні групи та верстви, які мають вищий чи нижчий статус

2. Розгляньте зображення. Подумайте, який соціальний статус мають зображені люди. Ці статуси приписуються чи досягаються? Перейдіть за QR-кодом або посиланням і візьміть участь в онлайн-вікторині Wordwall.

<https://cutt.ly/iwr7ijyG>

§ 54 КРАЇНА. НАРОД

Пригадайте, що таке «суспільство». Які ознаки воно має?

Для виникнення будь-якого суспільства необхідна територія, на якій воно сформується та буде існувати. Простір, у якому існує суспільство, називається **країною**.

Варто запам'ятати!

Країна — окрема територія з визначеними кордонами й населенням.

У світі існує 195 країн-держав. У більшості з них є дві назви: офіційна та географічна. **Офіційна назва** (наприклад, *Республіка Індія, Чеська Республіка, Швейцарська Конфедерація, Королівство Норвегія, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії, Сполучені Штати Америки, Австралійський Союз*) використовується, якщо йдеться про державу як юридичну особу. **Географічна назва** (наприклад, *Індія, Чехія, Швейцарія, Норвегія, Велика Британія, Сполучені Штати, Австралія*) використовується, коли країна згадується географічно.

У деяких країн повна і коротка форми назв збігаються, наприклад: *Угорщина, Грузія, Канада, Монголія, Нова Зеландія, Румунія, Україна, Чорногорія, Японія*.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте прапори країн світу. За допомогою додаткових джерел інформації визначте, які країни вони презентують. Виконайте онлайн-вправу.

1

2

3

4

5

6

7

8

<https://cutt.ly/0wrzWfxN>

Визначальними ознаками країн є *розмір території, кількість населення та рівень економічного розвитку*. Серед найбільших країн світу за територією — *США, Канада, Китай, Росія*, найменшими є *Ватикан і Монако*. За кількістю населення лідерами є *Індія та Китай*.

За рівнем економічного розвитку виділяються країни, які посідають провідні місця у світовому господарстві. Їх близько 40. Саме в цих країнах найвищий рівень розвитку науки і технологій, значна концентрація світового капіталу, високий рівень життя населення.

Економічно розвинені
країни світу

<https://cutt.ly/qwezOeIH>

Для позначення населення країни зазвичай вживається поняття «*народ*». Це слово є багатозначним. *По-перше*, згідно з Конституцією України (як і більшості демократичних держав) «народ» — це всі громадяни держави, незалежно від національності, мови, кольору шкіри тощо.

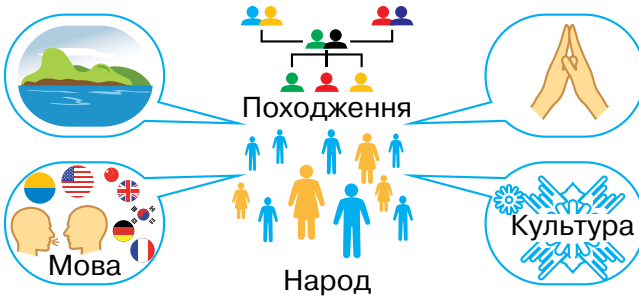
По-друге, іноді це слово вживається для позначення спільноти людей, поєднаної біологічним походженням, кровними зв'язками. З цього погляду, «народ» є продовженням стародавніх племен. Внаслідок природного тривалого співіснування племена змішувалися. Вважають, наприклад, що французький народ виник унаслідок змішання римлян, кельтів і германців; український — слов'янських і тюркських племен Давньої Русі. Та все ж сутність народу не вичерпується біологічним походженням, оскільки він живе в певному просторі.

Люди здавна були пов'язані природою, простором. Цей простір для них був близьким, рідним, а будь-який інший — чужим. Колективними зусиллями народу облаштовувалася певна територія. Народжувалося поняття «*батьківщина*». До цього долучився ще один важливий компонент — *мова*. За допомогою неї люди спілкувалися між собою, завдяки їй розпочиналося духовне життя народу.

Поміркуйте, які особливості притаманні українському народові. Як він сформувався?

<https://cutt.ly/cweglUCJ>

Перейдіть за QR-кодом або посиланням і перегляньте соціальну рекламу. Яка роль мови у духовному житті кожного народу? Чи згодні ви з тезою «мова об'єднує»?

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Поясніть значення понять: «країна», «народ».
2. Оберіть будь-яку відому вам країну. Заповніть у зошиті чи нотатнику запропоновану інфографіку.

3. Прочитайте українські народні приказки та прислів'я. Як ви їх розумієте? Яким цінностям вони навчають?
 - Немає держави без народу.
 - Земля народом сильна.
 - Для себе жити — тліти, для сім'ї — горіти, а для народу — світити.
 - Якщо народ єдиний, він непереможний.
4. Укладіть власний перелік приказок і прислів'їв, які можна використовувати для характеристики понять «народ» і «країна».

§ 55 ЕТНОС І НАЦІЯ

Пригадайте, як пов'язані поняття «суспільство» і «народ».

Упродовж історії етноси розвивалися в кількох формах, головними з яких вважаються: *рід — плем'я — народ*. Отже, **етнос** — це група людей, яка історично склалася на певній території і характеризується спільністю мови, культури, побуту, звичаїв, традицій, способу життя та особливостями.

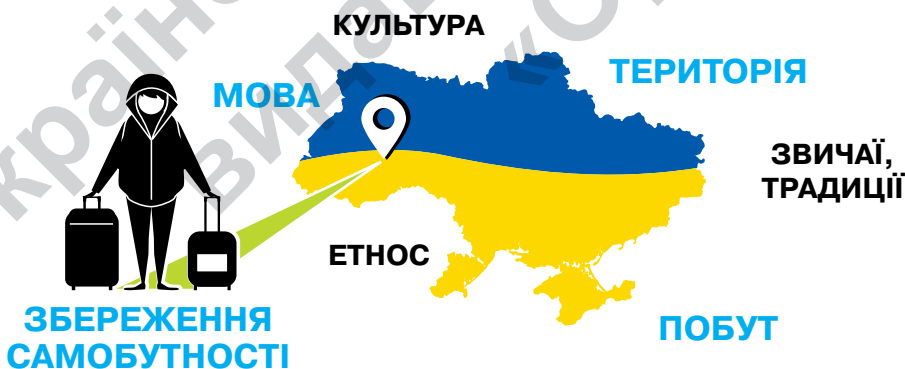
Варто запам'ятати!

Е́тно́с — спільнота людей (що усвідомлює свою єдність), яка виникла на певній території та об'єднана спільним походженням, мовою, культурою.

У сучасному світі нараховують від 3 до 5 тисяч різних етносів. Більшість сучасних етносів Європи сформувалися до середини XIX ст. За підрахунками, 87 різних народів (770 млн осіб) утворюють етнічну картину Європи, 33 народи з яких мають власну державу і являють у ній національну більшість.

Діємо: практичні завдання

Поміркуйте, як люди можуть зберігати свою національну самобутність. Що дозволяє зберегти етнічні особливості тим, хто виїхав за межі рідної країни?

Згідно з переписом населення 2001 року, склад населення України характеризується значною перевагою основного

етносу — українців. Вони становлять 77,8 % усіх жителів України. Поряд з українцями на території держави проживає понад 100 інших етносів. Корінним народом України, що не має власної держави, є кримські татари. Їхня батьківщина — тимчасово окупований Крим. В Україні проживають також греки, угорці, румуни, поляки, євреї, грузини, вірмени, роми, німці, гагаузи та інші.

Для сучасних суспільств провідне значення має інша спільнота — **нація**, яка формується на ґрунті етносу, але суттєво від нього відрізняється.

Варто запам'ятати!

Нація (лат. *natio* — плем'я, народ) — це спільнота, яка усвідомлює свою єдність, об'єднана самоназвою, символами, походженням, історичною пам'яттю та цінностями.

Нація — політично, державно організований народ. Нація утворюється на основі певного етносу, до якого приєднуються представники інших етносів, що живуть на певній території.

Розгляньте інфографіку. Які риси притаманні нації? Чи є належність до нації свідомим вибором людини?

Нації сформувалися в XVIII–XIX ст. На відміну від етносу, нація не є витвором природи, а народжується історично. Процес переростання народу в націю — це повільне вироблення

національної свідомості, прагнення до утворення національної держави задля збереження свого етносу часто за умов протидії ззовні. Так, *сучасна українська нація стверджується у протистоянні російській агресії*.

Отже, **нація** — політична спільнота громадян, сукупність людей, які усвідомлюють свою приналежність до цієї нації. Членам цієї політичної спільноти властиві патріотизм, відповідальність за долю країни і держави.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте інфографіку. Які характерні особливості притаманні нації? За допомогою додаткових джерел інформації укладіть власну інфографіку «Особливості української нації».

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Поясніть значення понять: «нація», «етнос».
2. Порівняйте: що спільного, а що відмінного між поняттями «нація» та «етнос». Чи може існувати нація без етносу або навпаки?
3. Поміркуйте, як ставиться до поняття нації Дмитро Донцов: «Націю може врятувати лише народження нової психології переможців, а не вічний стогін скривджених рабів та сльози». Які особливості та риси притаманні нації?
4. Підготуйте проєкт, присвячений історичному розвитку націй (на вибір). Скористайтеся інтернет-мережею і допомогою вчителя/вчительки.
5. Які виклики для української нації існують в умовах сьогодення?

§ 56 СИМВОЛИ НАЦІЇ. СОЛІДАРНІСТЬ. ПАТРІОТИЗМ. НАЦІОНАЛІЗМ

Пригадайте, які ознаки є визначальними для формування нації. Як ви розумієте поняття «націоналізм»? У якому контексті застосовують це поняття?

Для існування нації досить важливими є *духовні цінності*: любов до свого народу і своєї Батьківщини, відданість їм, бажання захищати свою країну, здатність на самопожертву. Саме такі духовні цінності уособлюють *патріотизм* і *націоналізм*. Певним вираженням цих явищ є *національні символи*.

Варто запам'ятати!

Національні символи — патріотичні символи, що представляють народи і країни.

Національні символи об'єднують людей, представляючи народ, цінності, цілі або історію. Люди часто на знак пошани до своєї нації та країни запроваджують свята в честь національного символу. Ми розглянемо лише найважливіші національні символи України, усвідомлюючи, що свої символи має кожна нація.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте зображення. За допомогою додаткових джерел інформації визначте, яким державам належать зображені національні символи. Яка історія їхнього походження?

1

2

Пізнаю твій меч іскристий,
Що в борні нас окрилив.
Пізнаю твій зір вогнистий,
Що всю землю спопелив.
З грецьких ти кісток
постала,
Невпокорена, свята.
Знов, як перше, мужня
стала.
Слався, Воле золота!

3

Прапор як символ об'єднання людей виник за доби Античності і набув поширення в Європі у Середньовіччі.

Історичні подробиці

Прапор Русі-України (Київської держави) мав червоне поле із зображенням золотого тризуба або двозуба. Прапор Галицько-Волинського князівства був блакитного кольору із зображенням золотого лева. На знаменах Київського, Чернігівського та Лубенського полків у XVIII ст. на синьому або блакитному тлі проступали золоті й червоні хрести та інші знаки. А вже 1848 р. мешканці Львова підняли на міській ратуші український національний прапор.

22 березня 1918 р. Законом про Державний прапор Української Народної Республіки було остаточно затверджено форму і кольори нашого державного прапора.

Поміркуймо!

Розгляньте зображення. Поміркуйте, яке значення має Державний Прапор для українців. Яким є його символічне значення?

Монумент Незалежності —
тріумфальна колона в Києві

Святкування Дня Незалежності
України в Одесі,
24 серпня 2016 року

Бійці МВС України
із державними
прапорами

Матрос ВМС на тлі величезного
прапора України
на фрегаті «Гетьман Сагайдачний»

Другий державний символ України — це її **герб**. Спочатку герби карбувалися на княжих грамотах, монетах.

Цегла з тризубом князя Володимира, кін. X ст. (знайдена в 1908 році в руїнах Десятинної церкви)

Печатки 1918–1920. Музей Української Народної Республіки, Київ

«Тарак тамга» — герб кримських татар

Розгляньте запропоновані зображення. Чи є герб кримських татар «тарак тамга» схожим на Державний Герб України? Чим можна пояснити таку схожість?

Сучасний герб України символізує спорідненість поколінь, мир і творчу працю. У наш час тризуб став і символом відродження Батьківщини та її традицій, продовженням славних сторінок нашої історії. Тризуб як малий Державний Герб суверенної України був остаточно затверджений Верховною Радою 19 лютого 1992 р.

Гімн — це урочистий музичний твір. Літературною основою гімну є твір, сповнений символіки та високого пафосу. Від будь-якої іншої пісні гімн відрізняється урочистою мелодією розміреного (частіше маршового) характеру.

Хвилинка на цікавинку

Походження гімну України досить цікаве. Слова урочистої пісні «Ще не вмерла України...» написав у 60-х роках XIX ст. Павло Чубинський — український поет, фольклорист і етнограф. Уперше текст твору був надрукований у 1863 р. Він швидко розійшовся у рукописах і друкованих текстах. Спочатку його навіть приписували перу Тараса Григоровича Шевченка.

На музику вірш майбутнього гімну поклав композитор Михайло Вербицький. А 16 січня 1992 р. Верховна Рада України затвердила текст твору як Державний Гімн України, трохи замінивши слова «Ще не вмерла України і слава, і воля» на «Ще не вмерла України ні слава, ні воля».

Вшанування національних символів є проявом почуттів, без яких існування нації неможливе — **солідарності, патріотизму та націоналізму**. З початком російсько-української війни другим славнем України фактично став гімн Українських січових стрільців «Ой у лузі червона калина».

Діємо: практичні завдання

Перейдіть за QR-кодами або посиланнями. Прослухайте та проспівайте гімн України та пісню «Ой у лузі червона калина». За допомогою додаткових джерел інформації складіть історичну довідку на одну із запропонованих тем: **1)** «Історія українського Державного гімну»; **2)** «Російсько-українська війна та неофіційний гімн українців: історія гідності».

<https://cutt.ly/qwegvVUX>

<https://cutt.ly/BwegnDxh>

Варто запам'ятати!

Солідарність (лат. *solidus* — твердий) — це єдність спільноти, яка породжує єдність інтересів, цілей, правил і взаєморозуміння або ж ґрунтується на них. Цей термін позначає такі соціальні зв'язки, які об'єднують людей в одне ціле.

«*Нація — це велика солідарність*», — якось проголосив французький історик *Ернест Ренан*. З часом його слова виявилися чи не найбільш влучним визначенням цього поняття. Справді, усвідомлюючи себе нацією, суспільство бачить себе солідарною спільнотою, об'єднаною спільним походженням та історичною долею. Історичну долю можна описати як вектор, початок якого губиться в пітьмі минулих віків, а кінець — у тумані віків прийдешніх.

Ернест Ренан
(світлина
кінця XIX ст.)

Варто запам'ятати!

Патріотизм (грец. *πατριώτης* — співвітчизник, грец. *πατρίς* та лат. *patria* — батьківщина) — громадянське почуття, змістом якого є любов до Батьківщини і готовність пожертвувати своїми інтересами заради неї.

Історичне джерело патріотизму — це формування прив'язаності до спадщини своїх предків, землі свого народження, рідної мови, народних традицій і культури.

Це почуття, яке характеризує ставлення людей до своєї країни та проявляється у певному способі дій, що узагальнено називається *любов'ю до своєї Батьківщини*.

Варто запам'ятати!

Націоналізм — ідеологія і напрямок політики, базовим принципом яких є теза про цінність нації як найвищої форми суспільної єдності та її первинності у творенні національної держави.

У сучасному українському суспільстві багато хто ставить перед собою питання: «А як, власне, співвідносяться між собою поняття патріотизму та націоналізму?», «Хто я є — патріот чи націоналіст?». Одні ці поняття ототожнюють, інші вважають, що вони мають різний зміст.

» Розгляньте інфографіку. Чим схожі та чим різняться патріотизм та націоналізм? Чи може людина під впливом обставин змінювати патріотичні почуття на націоналістичні чи навпаки? Відповідь аргументуйте.

» Доберіть синоніми до поняття «патріот». Зафіксуйте їх у робочому зошиті чи нотатнику у вигляді хмаринки слів.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Складіть власне визначення понять: «націоналізм» і «патріотизм». За матеріалами параграфа укладіть порівняльну характеристику цих понять.
2. Розгляньте державні герби. За допомогою додаткових джерел інформації дізнайтеся, яким державам вони належать.

1

2

Грузія

Велика Британія

5

3

Польща

4

Португалія

Канада

3. Розгляньте сучасні зображення з інтернет-мережі. Подумайте, чому у всіх зображеннях використано символіку Державного Герба України — тризуба. Яке значення надають державним символам українці? Дізнайтеся, як символічно показати тризуб рукою.

Мурал у м. Луцьк
(Волинська область)

Сучасна листівка

§ 57 ПОЛІТИКА. ДЕРЖАВА

Пригадайте значення поняття «*влада*». Поміркуйте, чи може влада існувати без системи контролю і примусу.

З виникненням майнової та соціальної нерівності в суспільстві з'явилася необхідність постійного керівництва. З'являється окрема сфера суспільної діяльності — **політика**.

Варто запам'ятати!

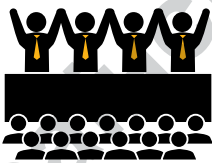
Політика (від грец. *політікῆ* — «мистецтво управління» державою і суспільством) — діяльність, яка пов'язана з вирішенням важливих державних питань через владні структури як спосіб регулювання життя у суспільстві.

Політикою називають процес прийняття рішень, а також іншу діяльність в суспільних і державних установах.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте інфографіку. Поміркуйте, як політика врегульовує відносини у суспільстві. Прокоментуйте функції політики. Запишіть у зошиті або нотатнику короткий коментар — пояснення до кожної функції.

ФУНКЦІЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО СУСПІЛЬСТВА

Керівництво та управління суспільством

Досягнення стабільності

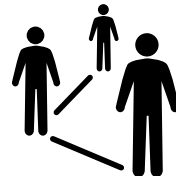
Вироблення курсу розвитку суспільства

Вироблення і затвердження системи норм у суспільстві

Гарантування безпеки

Включення кожного індивіда у суспільне життя

Головним інструментом здійснення політики в сучасному світі є **держава**.

Варто запам'ятати!

Держава — форма політичної організації суспільства, що здійснює владу через державні органи на основі законодавства, яке забезпечує захист і узгодження інтересів держави і суспільства.

Форма правління — це порядок утворення та взаємодії вищих органів державної влади (глави держави, парламенту і уряду). Розрізняють два різновиди форми правління — *монархію* та *республіку*.

Розгляньте інфографіки на стор. 210 і 211. Які ознаки притаманні державі? Порівняйте форми правління монархії та республіки. Виявіть позитивні і негативні риси у кожній з них.

Монархія	Республіка
Форма правління, за якої державою управляє особа, що отримує владу у спадок і довічно	Форма правління, за якої лідер держави або уряд обирається громадянами шляхом голосування
Ознаки монархії: 1. Влада лідера держави існує історично. Народ не може наділяти правителя владою. 2. Влада монарха є довічною і передається у спадок. 3. Монарх не відповідає перед народом за ухвалені політичні рішення.	Ознаки республіки: 1. Влада очільника держави і вищих державних органів надається народом. 2. Повноваження лідерів держави можуть обмежуватися певним терміном. 3. Лідер держави несе відповідальність перед народом за свою діяльність.

Існує також поділ країн за формою державного устрою. Розрізняють *унітарні, федеративні, конфедеративні* держави.

Типи держав за формою державного устрою		
Назва	Характеристика	Приклади держав
Унітарна	Єдина держава, що складається із адміністративно-територіальних одиниць	Україна, Болгарія, Угорщина, Греція, Польща, Естонія, Данія
Федерація	Союзна держава, що складається із самоврядних утворень (об'єднань)	Індія, Мексика, Нігерія, Німеччина
Конфедерація	Союзна держава, створена для досягнення конкретної мети (наприклад, завоювання незалежності)	Сполучені Штати Америки, Швейцарія

З урахуванням цих критеріїв сучасні державні (політичні) режими поділяються на два види: **демократичні** й **антидемократичні**.

Демократичний режим характерний для правової держави.

При **антидемократичному режимі** відбувається порушення прав і свобод людини, придушення опозиції, не включається скасування представницького вищого органу (парламенту) або перетворення його на маріонеткову установу, формування уряду армією, що захопила владу, та ін.

Тоталітарний режим — крайня форма антидемократичного режиму. Характеризується повним пануванням держави над людиною і суспільством.

Авторитарний режим поєднує в собі риси тоталітарного і демократичного режимів. Як і демократичний режим, він зберігає автономію особи і суспільства в сферах, що не стосуються політики. При цьому всю чи більшу частину влади зосереджено в руках однієї особи чи групи осіб.

Діємо: практичні завдання

Порівняйте ознаки демократичних і тоталітарних режимів. Визначте їх особливості. Як ці режими впливають на суспільство?

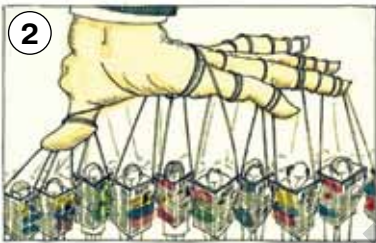

Ознаки демократії	Характеристика

Ознаки тоталітаризму	Характеристика

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Розгляньте арти на тему: «Тоталітарні режими». Поміркуйте, які ідеї у них закладені. За матеріалами параграфа складіть порівняльну таблицю політичних режимів.

2. Які ризики для світової спільноти створюють антидемократичні режими?
3. Європейський Союз у своїй діяльності керується «Шістьма базовими цінностями»: **1)** верховенство права; **2)** рівність; **3)** повага до людської гідності; **4)** повага до прав людини; **5)** свобода; **6)** демократія. Дізнайтеся детальніше про цінності ЄС. Підготуйте повідомлення.
4. Перейдіть за QR-кодом або посиланням і перегляньте відео від Інституту Просвіти до Міжнародного дня демократії. Яким є рівень розвитку демократії у сучасному світі? Як ви розумієте вислів видатного британського політичного діяча Вінстона Черчилля «Демократія — погана форма правління, але нічого кращого людство ще не вигадало»?

<https://cutt.ly/BwegQgrp>

Сер Вінстон Черчилль
(світлина створена
30 грудня 1941 року)

§ 58 **МОНАРХІЯ.** **МОНАРХИ В ІСТОРІЇ. ІМПЕРІЇ**

Пригадайте, які форми правління вам відомі. Чим вони відрізняються?

Монархія — це форма правління, при якій повноваження верховної влади належать одній особі: королю, царю, султану, шаху, імператору тощо. Влада монарха передається, як правило, у спадок. Іноді монарх може обиратися. За свою державну діяльність монарх ні перед ким не несе юридичної відповідальності. Вважається, що такі монархи несуть відповідальність тільки перед Богом.

ОЗНАКИ МОНАРХІЇ

- Безстроковість влади правителя (монарха)
- Отримання влади у спадок (за правом крові)
- Головою держави є монарх, що здійснює її представництво
- Монарх офіційно не є підлеглим жодним органам або особам

Залежно від обсягу і характеру повноважень монарха і його взаємовідносин з населенням усі монархії поділяються на: **абсолютні, парламентські, дуалістичні, теократичні, станово-представницькі.**

При абсолютній монархії влада монарха не обмежена. Такі монархії були найбільш поширені в епоху Стародавнього світу та Середньовіччя. Донині збереглися такі абсолютні монархії: *Бахрейн, Бруней, Ватикан, Катар, Кувейт, ОАЕ,*

Оман, Саудівська Аравія. В абсолютних монархіях монарх здійснює усю повноту законодавчої та виконавчої влади.

Особливий різновид абсолютної монархії — **абсолютна теократична монархія** — форма організації державної влади, за якої остання належить представникам церкви. Релігійний лідер є одночасно і очільником держави. Сьогодні найяскравішим прикладом такої монархії є держава-місто *Ватикан*. Законодавча, виконавча і судова влада у Ватикані належать Папі, який обирається довічно колегією кардиналів.

В останнє століття найбільш поширеними є **обмежені монархії**. Іноді їх називають *парламентськими* або *конституційними*. Вони характеризуються тим, що влада монарха обмежена парламентом (урядом) або конституцією (законом). За таких форм правління монарх не може суттєво впливати на законодавчу діяльність парламенту і на формування ним уряду.

Парламентська монархія вперше виникла у Великій Британії наприкінці XVII ст. Така форма правління сьогодні існує в *Японії, Великій Британії, Іспанії, Швеції* та ін.

Поміркуймо!

Поміркуйте, чому більшість монархій у сучасному світі є обмеженими. Чи є необхідністю обмеження влади монарха урядом або законом? Відповідь обґрунтуйте.

Дуалістична монархія — це така форма правління, коли монарх — глава держави сам формує уряд і призначає прем'єр-міністра. У такій монархії діє два вищих державних органи — монарх і уряд на чолі з прем'єр-міністром. Дуалістична монархія існує в *Марокко, Йорданії, Таїланді, Непалі, Малайзії*.

Станово-представницька монархія характеризується тим, що поряд з монархом — главою держави утворено представницький орган певних класів або всього населення (парламент, рейхстаг, сейм). До таких держав можна віднести більшість монархій епохи Середньовіччя, Річ Посполиту в XVII–XVIII ст.

- Створіть інфографіку, яка б ілюструвала особливості дуалістичної або станово-представницької монархії. Скористайтеся шаблоном на наступній сторінці.

Особливий вид монархії — *імперія*. Імперії, зазвичай, великі за своїми територіями, мають строкатий національний склад населення та сильну владу монарха — імператора. Наприклад, Британська імперія, заснована у XVI столітті, у період свого найбільшого розквіту контролювала майже 24 % територій усього світу. Також великими та могутніми імперіями були *Перська імперія*, *Монгольська імперія*, *Османська імперія* тощо.

Варто запам'ятати!

Імпєрія (від лат. *Imperium* — «наказ, верховна влада, управління однією особою, монархом, на певній окупованій території») — історична форма державно-політичного утворення, що має у своєму складі силоміць приєднані (підкорені) інші народи та території.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Порівняйте поняття «монархія» та «імперія». Чим вони схожі і чим відрізняються? Які мають ознаки?
2. Ознайомтеся із висловлюваннями королеви Великої Британії Єлизавети II. Прокоментуйте їх зміст:

«Не потрібно сприймати себе занадто серйозно. Ні в кого з нас немає монополії на мудрість».

«Підтримання миру завжди було найважчою формою лідерства з усіх можливих».

§ 59–60 РЕСПУБЛІКА. ПАРЛАМЕНТ. УРЯД. ПРЕЗИДЕНТ. СУД. ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ

Пригадайте, що таке *держава* та *політичний режим*. Які форми політичного режиму вам відомі? У чому їхні основні особливості?

Виникнення перших цивілізацій поставило перед людством питання управління підконтрольними землями. Вже у давні часи навколо лідера гуртувалися жерці, філософи й інші радники, які допомагали управляти державою та справедливо розподіляти ресурси для її процвітання.

Давньогрецький мислитель *Арістотель* багато писав про «правильні» й «неправильні» форми держави. Також в його працях можна зустріти термін «*res publica*», яким він позначав державу. *Республіку* він поділяв на *аристократичну* та *демократичну*. Вперше у сучасному розумінні держави термін «*республіка*» вжив видатний італієць *Нікколо Макіавеллі*.

Варто запам'ятати!

Респу́бліка (від лат. *res publica* — справа громади) — форма державного правління, за якої верховна влада у державі належить народу, а верховні органи державної влади обираються на певний термін з визначеними законом повноваженнями.

- Перейдіть за QR-кодом або посиланням і перегляньте відео «Чим відрізняється монархія від республіки». Укладіть порівняльну таблицю.

Ознаки республіки

Три гілки влади

- Законодавча (парламент)
- Виконавча (президент)
- Судова

Виборність органів влади

- Обирає народ
- На визначений термін
- Парламент може відправити президента у відставку у разі невідповідності посаді

Управління

- Президент
- Парламент

<https://cutt.ly/HwiLoQ6X>

«Історичні подробиці»
<https://cutt.ly/ywexl1iY>

Важливо розуміти, що мешканці республік — *громадяни*; у той час як у монархіях — *піддані*. Основним джерелом влади є народ, який обирає як президента, так і парламент. На сьогодні у назвах більшості країн світу міститься слово «*республіка*». Існують також республіки без зазначення цього слова у назві держави.

Діємо: практичні завдання

Карикатура Олександра
Дубовського

«Історичні подробиці»
<https://cutt.ly/6wezOdji>

Розгляньте карикатуру. Обговоріть, який зміст у ній закладено. Що саме у ній висміюється? Чи відображає вона особливості певної форми державного правління?

Вищим законодавчим органом держав, які обрали республіканську форму правління, є **парламент**. У різних державах світу він називається по-своєму, але суть залишається одна — це виборний орган влади, який має низку важливих повноважень (вирішує питання війни та миру, територіальних меж держави, ратифікує міжнародні договори та закони). Так, в Україні парламент має назву *Верховна Рада*, у США — *Конгрес*, в Німеччині — *Бундестаг* тощо.

Глава держави у республіках — **президент**. Термін *praesidens* виник ще в античному Римі і в перекладі з латинської мови означає «*той, хто сидить попереду*». Без сумніву, так називали лідера якихось зібрань чи зборів, проте це не означало верховенства у державі.

? Поміркуймо!

Поміркуйте, які риси повинен мати очільник/очільниця держави у сучасному світі. Чому, на вашу думку, президент або президентка несуть особисту відповідальність перед народом?

Президент — це виборна посада, проте на час свого правління ця людина стає символом своєї держави. Незалежно від широти повноважень (це пов'язано з видом республіки) президент — лідер і гарант прав свого народу. Президент не підпорядкований нікому, проте звітує перед народом, який є основним джерелом влади у державі.

Історичні подробиці

Хосе Альберто Мухіка Кордано був президентом Уругваю у 2010–2015 роках. Він відомий як «найбідніший президент світу». Посівши головну у країні посаду, Хосе відмовився від будинку президента, а 90 % своєї заробітної плати віддавав щомісяця на благодійність. Його щомісячний дохід складав 775 доларів, як у пересічного громадянина Уругваю.

Якщо законодавчу гілку влади представляє парламент, виконавчу — президент та уряд, то третю, судову, — **суд**. Це важливий орган, який здійснює правосуддя у формі розгляду і вирішення цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних та інших справ у встановленому законом держави процесуальному порядку.

Саме під час *судового процесу* визначається провина людини, необхідність/скасування покарання та міра відповідальності. Сторону звинувачення представляє *прокурор* (людина, яка виголошує докази щодо провини конкретної людини), сторону захисту — *адвокат*. Загальне рішення приймає *суддя*, зважуючи всі докази, аргументи «за» і «проти».

Ще одним важливим показником гармонійного розвитку держави, зокрема республіки, є діяльність **політичних партій**.

Варто запам'ятати!

Політична партія — це добровільне об'єднання громадян-прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, яке прагне досягти мети шляхом отримання і здійснення політичної влади.

Якщо в державі активно діє лише одна політична сила, це чіткий сигнал — формується диктатура. Важливо розуміти, що представник будь-якої політичної партії — міністр чи навіть президент може припускатися певних помилок. Це як у прислів'ї: «Не помиляється лише той, хто нічого не робить».

У такому разі інші компетентні, освічені люди не лише вказують на ці помилки, а й пропонують шляхи розв'язання проблем і непростих ситуацій. Подібна критика — це *опозиція*, і вона необхідна для того, щоб усунути негаразди та рухатися вперед. Люди, які висловлюють критику, — *опозиціонери*. Якщо ж опозиційної сили немає, це знову ж може свідчити про формування диктатури.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Поміркуйте, чи взаємопов'язані форма держави, її правителі (влада) та політика, яка ними здійснюється. Як ви гадаєте, президент і парламент республіканської держави — творці лише *внутрішньої* політики (тієї, яка проводиться всередині держави) чи й *зовнішньої* (політика, яка формує міжнародний імідж держави та її зв'язки з іншими країнами)? Відповідь обґрунтуйте.
2. Користуючись інтернет-мережею, текстом параграфа та власними знаннями, укладіть словник базових понять: «республіка», «види республік», «президент», «парламент», «суд», «політична партія», «опозиція».
3. Роздивіться зображення. Перейдіть за QR-кодами або посиланнями і прочитайте статті з української Вікіпедії «Опозиція» та «Коаліція». На основі отриманої інформації спробуйте пояснити зміст зображення. Поміркуйте, як взаємопов'язані ці поняття.

Карикатура Володимира
Адамовича з журналу
«Перець», 2008

Опозиція

<https://cutt.ly/jwyvsd2n>

Коаліція

<https://cutt.ly/PwyvsS1F>

§ 61 КОНСТИТУЦІЯ. ЗАКОН. ДЕМОКРАТІЯ

Що таке *громада*? Як здійснювалася організація влади та самоврядування у громадах? Які повноваження має влада за монархії та республіки?

Взаємини у суспільстві завжди будувалися на певних правилах. За їх допомогою люди врегульовували питання відповідальності кожного громадянина перед законом. При цьому важливо розрізняти поняття «*право*» і «*закон*», адже правами вважаються норми поведінки та загальні правила, які встановлює держава, а закон — це офіційні документи, що закріплюють такі норми.

Варто запам'ятати!

Закон — це офіційний документ, що виданий державою і містить обов'язкові правила, які поширюються на всіх громадян.

Право — це система загальнообов'язкових правил поведінки, які встановлені державою та врегульовують суспільні відносини.

Виникненню законів передували звичаї і традиції. У який спосіб їх було створено, можна лише припускати, адже вони були усними. Звичай регулювали працю, сімейні відносини, побут тощо.

Суттєво збагатили знання про закон і право *перші писемні закони вавилонського царя Хаммурапі*. За його наказом їх висікли на базальтовому стовпі. Завдяки цьому в державі було встановлено чіткий порядок у взаєминах між представниками різних суспільних груп, визначалися покарання за порушення законів.

Свідчать документи

Ознайомтеся із законами Хаммурапі. Прокоментуйте їх зміст. Висловіть припущення, чи були вони справедливими. Які проблеми у суспільстві вони врегульовували?

§ 1. Якщо людина викриватиме людину і провини не доведе, то позивача має бути забито.

§ 128. Якщо чоловік візьме жінку і не укладе з нею письмового договору, то ця жінка не дружина.

§ 195. Якщо син вдарить свого батька, то йому потрібно відрізати пальці.

§ 218. Якщо лікар зробить людині тяжкий надріз бронзовим ножом і спричинить смерть цій людині або зніме більмо людині бронзовим ножом і пошкодить око людині, то йому потрібно відрізати пальці.

Копія стели із законами
Хаммурапі з Королівського
музею Онтаріо

Суд Хаммурапі.
Зображення з «Hutchinson's story
of the nations», 1914

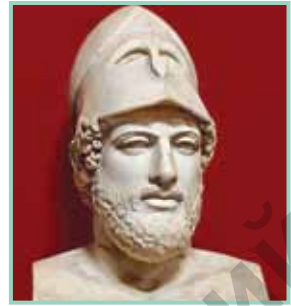
Важливо прослідкувати розвиток законодавства Стародавньої Греції. У V ст. до н. е. спартанський політик **Лікурґ** запровадив закони, за якими кожен спартіат повинен був передати свого сина по досягненню ним семи років у спеціальні табори — агели, де у хлопців виховували витривалість, хитрість та міць.

Окремий закон стосувався земельного питання. Лікурґ переконав місцевих жителів відмовитися від володіння власними землями на користь держави. З цього часу вводилася заборона на продаж або купівлю земельних ділянок. Землю розділили на рівні ділянки і роздали кожній родині.

Існував також закон, що унеможливлював матеріальну нерівність між громадянами. Лікурґ увів заборону на використання золотих і срібних монет, наказавши замінити їх

на звичайні залізні. Згодом було також введено обмеження на право займатися ремеслом і торгівлею.

Засновником демократії історично вважається правитель Афін **Перікл**. Він закликав урівняти бідних і багатих у правах та провів низку реформ, що передбачали запровадження плати для посадових осіб, пільги та окремі видатки для малозабезпечених громадян, наділення малоземельних афінян землею.

Перікл,
мармуровий бюст
(римська копія
грецького оригіналу)

Варто запам'ятати!

Демократія — це спосіб суспільно-політичної організації у державі, за яким основним джерелом влади є народ.

Перікл запровадив народні збори, у яких мали право брати участь усі жителі Афін, які досягли 20 років. Повноправними мешканцями вважалися чоловіки, у яких батьки були корінними афінянами. Серед питань, які розглядалися на народних зборах, були оголошення війни й укладення мирних угод, обрання вищих посадовців тощо.

За ініціативою Перікла було запроваджено орган влади — «Раду п'ятсот». До повноважень Ради входили обговорення питань врегулювання життя населення, управління фінансами, благоустрій міст, карбування монет.

Свідчать документи

Перейдіть за QR-кодом або посиланням і опрацюйте історичне джерело. Визначте, які проблеми порушені в ньому. Про що це свідчить?

<https://cutt.ly/iwegOm5d>

Важливою правовою пам'яткою Середньовіччя є «Салічна Правда» 794 р. Вона являє собою збірник законів салічних франків. Значна частина законів присвячена врегулюванню сімейних, речових, зобов'язувальних і спадкових відносин. Найбільшу кількість статей у «Салічній Правді» присвячено злочинам і покаранням.

Свідчать документи

Ознайомтеся із статтями з «Салічної Правди». Визначте їх зміст. Назвіть питання, які вони врегульовують.

XVIII. Якщо хто звинуватить перед королем невинну людину

§ 1. Якщо хто звинуватить перед королем невинну людину за відсутності самої людини, то має сплатити 2500 ден.

XX. Якщо хто вхопить вільну жінку за руку чи за палець

§ 1. Якщо вільний чоловік вхопить вільну жінку за руку чи за палець і буде розкритий, то має сплатити 15 сол.

§ 3. А якщо вхопить за плече, то має заплатити 35 сол.

XLIX. Про свідків

§ 1. Якщо хтось змушений буде представляти свідків, і вони, що може статися, не придуть на судове засідання, той, хто має потребу в їх свідченнях, повинен їх задовольнити і при свідках запросити на судові засідання, аби вони під клятвою розповіли все, що їм відомо.

§ 2. Якщо вони не захочуть прийти, і якщо їх не затримає законна причина, кожен із них має сплатити 15 сол.

§ 3. Якщо запрошені до свідчення, з'явившись на судові засідання, не захочуть присягатися під клятвою, то мають бути виставлені поза законом і кожен сплачує 15 сол.

Суспільний і політичний розвиток держав спонукав їх лідерів до створення нових законів, що врегульовували відносини між громадянами. Натомість дедалі гостріше поставала потреба у комплексних законах, які б враховували одночасно низку питань. Так з'явилися Конституції.

Варто запам'ятати!

Конституція — це основний документ держави, у якому визначено повноваження влади, права та обов'язки громадян.

Першою Конституцією в Україні вважається видана у 1710 р. Пилипом Орликом. У ній детально описувалися взаємини гетьмана із козацькою старшиною, визначалися повноваження гетьмана, козаків і старшини, порядок проведення рад і низка інших питань.

Поміркуймо!

Американський Президент Авраам Лінкольн так висловлювався про Конституцію: «Нічого не порушуйте в Конституції. Це необхідно підтримувати, оскільки це єдина гарантія наших свобод». Що означає його вислів?

Стаття з газети «Голос України»
про ухвалення Конституції
України, 1996

Титульна сторінка Конституції
Пилипа Орлика, 1710

У Незалежній Україні *Конституція була затверджена 28 червня 1996 р.* Вона складається зі Вступу (Преамбули) та 14 розділів.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

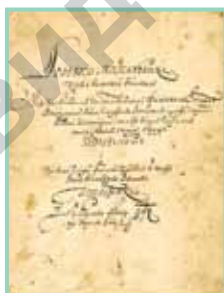
- Поясніть значення понять: «закон», «право», «конституція», «демократія».
- За матеріалами параграфа заповніть таблицю.

Закони Лікурга	
Афінська демократія Перікла	
«Салічна Правда»	

- Підготуйте коротку історичну довідку до поданих законодавчих актів в історії України.

«Руська Правда»
Ярослава
Мудрого

Конституція
Пилипа
Орлика

Конституція
Української
Народної
Республіки (УНР)

Конституція
Незалежної
України

§ 62 ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

Що називають державою? Які існують форми державного устрою? Кому належить влада в кожній з них? Які документи регулюють відносини громадян?

Перші відомості про державність на території України можна пов'язати з періодом I тис. до н. е., коли на наших землях з'явилися **кіммерійці**, кочовики-скотарі. Основою їх господарства було скотарство, вони вправно розводили коней, обробляли метали. У середовищі кіммерійців існували суспільний поділ та ознаки влади: збори воїнів, рада старійшин, збори племінного союзу.

Монета царя Атея

У середині VII ст. до н. е. на зміну кіммерійцям прийшли **скіфи**. Вони оселилися на землях Північного Причорномор'я, у Криму. На відміну від своїх попередників, скіфи мали чітко виражену владу — вождя, встановлювали залежність над сусідніми землями, збирали з них данину. Найвідомішим скіфським царем вважається *Атей*.

* Хвилинка на цікавинку

За правління Атея (дата народження невідома — загинув у 339 р. до н. е.) скіфи почали карбувати власну монету із зображенням царя. Політика Атея була спрямована на те, щоб розширити володіння Скіфії шляхом нових військових завоювань.

Важливою сторінкою в історії українського державотворення є утворення **Русі-України**. Відомо, що держава з центром у місті Києві з'явилася на карті у IX ст. Цьому передувало розселення різних слов'янських племен, які поступово входили до складу Київської держави. Найвища влада у ній належала князям.

Першими князями у східних слов'ян, чії імена нам достеменно відомі, були *Аскольд* і *Дір*. Про них розповідається у важливому історичному джерелі — «*Повісті минулих літ*». Влада Аскольда поширювалася лише на східнослов'янське плем'я — *полян*, що проживали на території сучасної Київщини. За правління Аскольда поляни здійснили вдалий морський похід проти столиці Візантійської імперії — міста Константинополя. Його результатом було укладення вигідної торговельної угоди та хрещення самого Аскольда.

Починаючи з правління князя *Ігоря*, у Русі-Україні затвердилася *династія Рюриковичів*, що правила до самого її занепаду. Ігор та його наступники приділяли багато уваги зовнішній політиці: здійснювали військові походи, розширювали кордони Русі-України, збирали податки.

Успішною спробою врегулювати відносини людей у Русі-Україні вважають «*Руську Правду*» князя *Ярослава Мудрого*. Саме цей документ є першим збірником законів у Київській державі. У ньому чимало уваги приділяється проблемам купівлі-продажу товарів, сплаті податків, покаранню за порушення норм закону. «*Руська Правда*» час від часу змінювалася та доповнювалася новими законами, які вводили наступники Ярослава Мудрого.

Свідчать документи

Ознайомтеся з уривками «Руської Правди» князя Ярослава Мудрого. Поміркуйте, які норми у житті Київської держави вона врегульовувала. Порівняйте зміст статей із законами інших держав, про які йшлося у попередньому параграфі. Чи вважаєте ви статті документу такими, що захищають права людини? Відповідь аргументуйте.

Про вбивство

Ст. 3. Якщо вб'ють княжого мужа під час розбою, а вбивцю не шукають, то платити верву 80 гривень тій верві, в якій голова убитого лежить, а коли простолюдин — то 40 гривень.

Про наклепну віру

Ст. 10. Якщо буде на кого наклепна віра (звинувачення в убивстві), то треба мати 7 свідків, які становлять віру (провину).

Сідання на чужого коня

Ст. 23. Якщо хто сяде на чужого коня, не запитавши, то сплачує 3 гривні продажі.

Ст. 24. Коли хто загубить коня чи вбрання, чи зброю, і про це звіщено на торгу, а потім впізнають їх у своєму місті, то своє власник має забрати в наявності і одержати за кривду 3 гривні.

Про крадіжки

Ст. 33. Коли крадуть худобу на полі, чи вівці, чи кози, чи свині і будуть виявлені, то сплачують по 60 кун; якщо злодіїв буде багато, то кожен сплачує по 60 кун;

Ст. 35. Якщо вкрадуть княжого коня і наявного не буде, то платити за нього 3 гривні, а за інших — по 2 гривні.

Пам'ятник королю
Данилу у Львові

«Книга-мандрівка.
Україна»

про Данила Романовича
<https://cutt.ly/ZwegPriu>

Після занепаду Русі-України центром політичного життя стає **Галицько-Волинська держава** (Королівство Руське). Її засновник — волинський князь *Роман Мстиславич* — проголосив свою владу у 1199 р. Королівство Руське стрімко розширювало свої контакти із сусідніми державами і стало справжнім щитом для захисту країн Центральної та Західної Європи перед монгольською навалою.

Найбільшого розквіту Королівство Руське набуло за правління князя *Данила Романовича*, який зупинив наступ Тевтонського ордену, розширив кордони держави й отримав корону від Папи Римського.

Після занепаду 1340 р. Королівства Руського українські землі потрапили до складу різних держав. Значна їх частина перебувала у складі **Великого князівства Литовського**.

Важливою знахідкою литовсько-руської доби є збірник документів, що називався *Литовським статутом*. В одному

з них містилося чимало пунктів, що врегульовували питання відносин між людьми та затверджували норми покарання у разі їх порушення.

Свідчать документи

Прочитайте фрагмент Литовського статуту. Охарактеризуйте, яким було становище населення у цей час. Які висновки можна зробити, спираючись на джерело?

Арт. 15. Людей простих до рівня вищих не підвищувати. Теж простих людей над заможних не завищувати, на достойності їх перекладати і управляти країною їм не дозволяти, а шляхті (заможним) кожній лицарській людині тутешнього панства нашого великого князівства Литовського родичу ми, господар, з ласки нашої за службу й вірність... обіцяємо наділяти землею та достоїнствами.

Арт. 21. Невільники не можуть бути з інших причин полоненими, а інша челядь (нижчий стан суспільства) і теж діти потомків полонених мають бути прикріплені до землі і бути у підданстві панській.

Із зародженням **українського козацтва** почали створюватися передумови для формування козацької держави. У 1556 р. **Дмитро Байда Вишневецький** разом із козаками заснував першу відому Січ на острові Хортиця.

Після приходу до влади гетьмана **Богдана Хмельницького** та з початком революції 1648–1657 рр. була утворена козацька держава. Гетьману належало загальне керівництво державою, ведення зовнішніх переговорів з іншими країнами. Він же був верховним головнокомандувачем у Війську Запорозькому.

«Книга-мандрівка. Україна»
про Богдана Хмельницького
<https://cutt.ly/VwegP0Mm>

Черговий етап на шляху державотворення Україна пережила в 1917–1921 рр. У цей час була створена **Центральна Рада** — орган верховної влади в Україні, яку очолив **Михайло Грушевський**. Найважливіші рішення Центральна Рада затверджувала законами — **Універсалами**. Важливим

досягненням Центральної Ради було ухвалення IV Універсалу, який проголошував Незалежність України.

22 січня 1919 р. відбулася історична подія в історії України: **об'єднання Української Народної Республіки та Західноукраїнської Народної Республіки в єдину державу.**

* Хвилинка на цікавинку

Четвертий Універсал було затверджено у січні 1918 р. Універсал розпочинався зі звернення до народу словами: «Народе України! Твоєю силою, волею, словом стала на землі Українській Вільна Народна Республіка...».

<https://cutt.ly/twegAPUV>

- Пройдіть онлайн-вправу. Пригадайте основні віхи українського державотворення.

Становлення сучасної української держави розпочалося 16 липня 1990 р., коли було затверджено Декларацію про державний суверенітет України. **Офіційною датою проголошення Незалежності нашої держави є 24 серпня 1991 року.**

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Охарактеризуйте основні віхи становлення української державності, скориставшись відео за посиланням або QR-кодом.

<https://cutt.ly/owegFBKE>

2. Заповніть порівняльну таблицю у робочому зошиті чи нотатнику.

Критерій	Русь-Україна	Військо Запорозьке	Українська Народна Республіка	Незалежна Україна
Органи влади				
Основні закони				
Основні дати				

§ 63–64 РЕЛІГІЯ В ЖИТТІ СУСПІЛЬСТВА. РЕЛІГІЙНІ ГРОМАДИ. СВІТОВІ РЕЛІГІЇ

Що таке людські цінності? Як вони формуються? Прочитайте вислів німецького філософа Артура Шопенгауера: «Релігії подібні до світлячків: щоб світити, їм потрібна темрява». Як ви розумієте цю думку?

Здавна люди сповідували різноманітні культу і мали різні вірування. Ці вірування виникали на різних етапах розвитку суспільства та змінювалися, трансформувалися. Спочатку людина схилялася перед природними силами, вірила в надприродні властивості тих предметів або явищ, що їх не могла логічно пояснити. Уже у первісному суспільстві виникли такі форми релігійних вірувань як **тотемізм**, **фетишизм** та **анімізм**.

Варто запам'ятати!

Тотемізм — віра у спорідненість людини з тваринами або рослинами.

Фетишизм — віра, що предмети та матеріальні речі можуть бути наділені надприродними властивостями.

Анімізм — віра в існування у тілі людини її двійника — душі.

Також у первісному суспільстві була дуже поширена **магія**. Це певні дії та обряди, які використовувала людина з метою вплинути надприродним чином на навколишній світ.

* Хвилинка на цікавинку

Північноамериканські індіанці з племені оджибве у XVII ст. мали п'ять окремих родів, які ототожнювали себе з журавлем, сомом, гагарию, ведмедем та іншими тваринами. А в Австралії європейці і в XIX ст. могли зустріти аборигенів, які на питання «Хто ти?» відповідали: «Я — **кенгуру**», або: «Я — **личинка жука**». Таким чином, ці аборигени підкреслюють спорідненість свого племені з певною твариною, а їхнім віруванням є саме тотемізм.

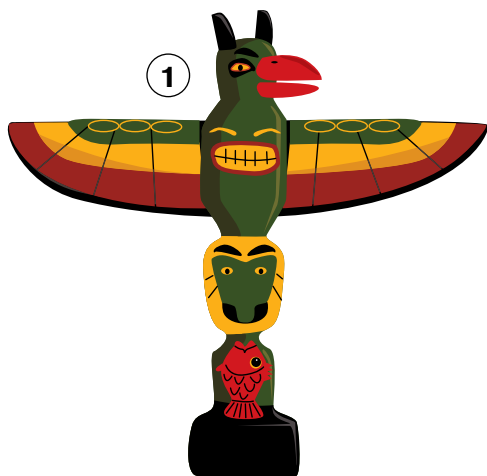

Поміркуймо!

Чому представники деяких племен продовжують підкреслювати свою спорідненість із певними тваринами?

Діємо: практичні завдання

Розгляньте зображення тотемів. Кого, на вашу думку, вважали своїми пращурами творці цих тотемів? Які властивості могли приписувати люди таким тотемам?

Поміркуймо!

Розгляньте зображення африканської статуї фетиші Нкиси. Її використовують для захисту від чаклунства та чорної магії. Поміркуйте, чому подібні статуї стають ніби «посередниками» для спілкування людини з духами.

Поміркуймо!

У сучасній молодіжній культурі досить поширеними є фенечки — браслети з кольорових ниток, шкіри чи іншого матеріалу. Їх виготовляють своїми руками і часто дарують на знак дружби або приязні. Є версія, що в основі цих сучасних прикрас лежить фетишизм індіанських племен. Поміркуйте, чому фенечки мають бути виготовлені саме вручну. Якого значення іноді надають люди таким аксесуарам?

Діємо: практичні завдання

Розгляньте ілюстрації. Поміркуйте, які релігійні вірування вони зображують. Подумайте, чому деякі племена й народи досі сповідують саме такі релігійні вірування.

Варто запам'ятати!

Релігія — це всі вірування, які існують у суспільстві; це система духовних і моральних цінностей, що визначають поведінку та світогляд людини.

* Хвилинка на цікавинку

Хоча у сучасному світі існують безліч вірувань і релігійних учень, є теорія, яка стверджує, що Бога немає. Понад 10 % людей на Землі, за статистикою, вважають, що ніякого Бога (або його втілень — надприродних істот) не існує. Такий підхід до віри називають *атеїзмом*, а послідовників цієї теорії — *атеїстами*. Атеїсти відмовляються сприймати будь-що на віру, вимагаючи логічних підтверджень та наукового доказу існування надприродних сил. Такі люди скептично ставляться до релігійних вчень.

У 2009 р. в Англії у відповідь на активні проповіді та рекламні ролики євангелістів-вірян було запущено на вулиці Лондона 800 автобусів зі слоганом «Цілком ймовірно, бога немає. Годі хвилюватися, насолоджуйтеся життям». Але атеїстів теж часто піддають критиці. Адже навіть частина вчених стверджує, що достатніх підстав для заяв про відсутність надприродних сил у сучасної науки немає.

Річард Докінз на тлі автобуса з рекламним написом на вулицях Лондона (сучасне фото, Zoe Margolis)

Релігія є частиною людського життя. Адже через вірування людина «заселяла» природу різними образами. Вони захищали її та допомагали вижити. Бажання людини знати, навіщо вона існує та що її очікує після смерті, привело до появи культів і вірувань, які стали невід'ємною частиною суспільного життя. Формування релігії залежить від традицій і культури певного народу, де вона зародилася і сформувалася. Сьогодні у всьому світі зафіксовано понад 5 тисяч релігійних учень, але серед них є релігії, які називають *світовими*.

Варто запам'ятати!

Світові релігії — релігійні вчення, які поширені у всьому світі та послідовником якої може бути представник будь-якої нації чи раси. Найчастіше до цих релігій відносять християнство, іслам і буддизм.

Світові релігії поширені серед різних народів і мають багато послідовників у всьому світі. Вони не обмежуються певними групами або територіями.

Християнство (від грец. *Χριστός* — Месія) передбачає віру в єдиного Бога — *Ісуса Христа*, який зійшов на землю, пережив страждання і прийняв смерть, а потім воскрес заради спасіння всього людства. У християнській релігії виділяється три основних напрями (гілки) — *православ'я*, *католицизм* і *протестантизм*.

Іслам — релігія, що сформувалася в Аравії у VII ст. Її засновником вважається пророк *Мухаммад*. У перекладі «*іслам*» означає «*смирнення*», або «*упокорення*» Єдиному Богу — Аллаху. Всі вчення пророка Мухаммада записані у священній книзі мусульман (послідовників ісламу) — Корані. Ця книга є першою писемною пам'яткою, що написана арабською мовою.

Буддизм — релігійне вчення про духовне пробудження. Буддизм виник ще у VI ст. до н. е. у Стародавній Індії. Засновником буддизму вважається проповідник Сіддхартха Гаутама, який отримав ім'я *Будда Шак'ямуні*, що в перекладі означає «*Просвітлений, або Пробуджений з роду Шак'я*». Вчення буддизму — дгарма — проголошує чотири основні істини:

- 1) життя тісно пов'язане зі стражданнями;
- 2) причина страждань — жага буття та людських насолод;
- 3) щоб уникнути страждань, треба досягти заспокоєння — нирвани;
- 4) існує шлях до припинення страждань через буддизм.

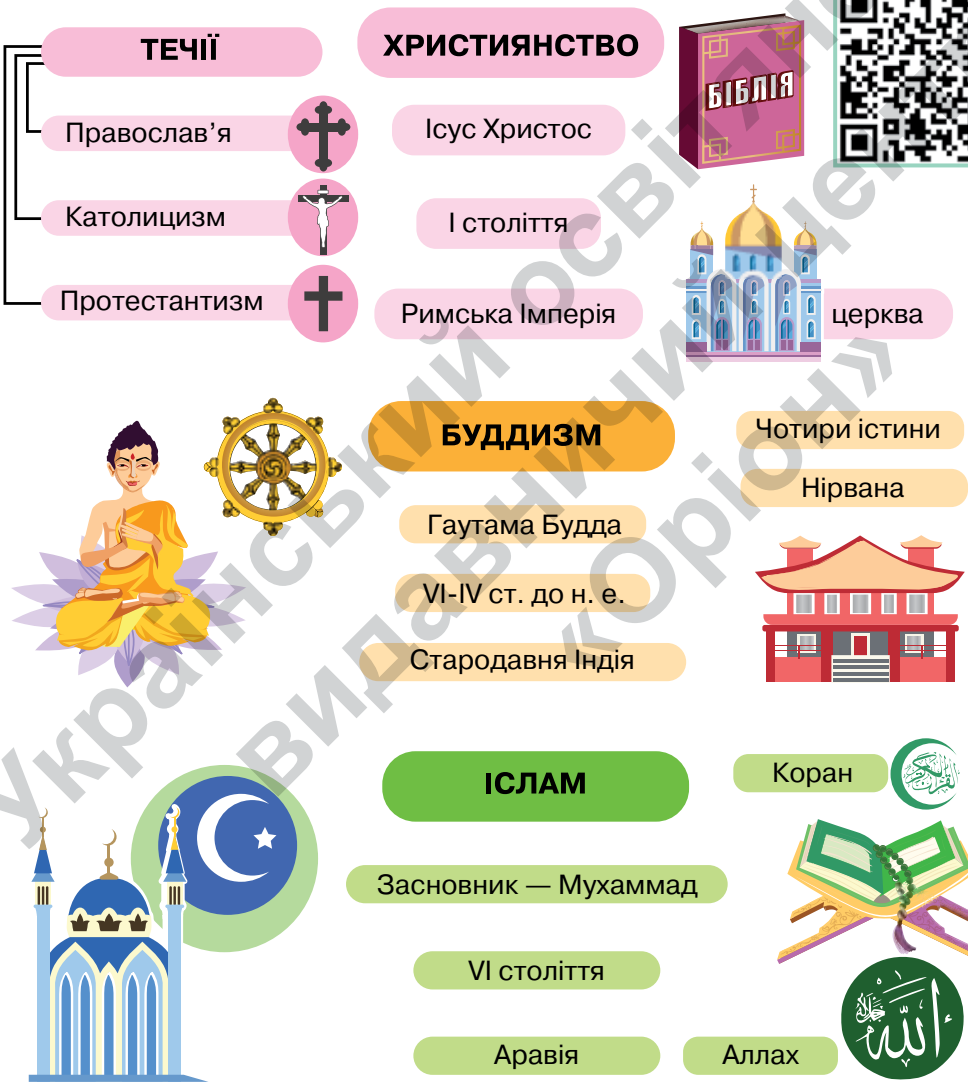

Діємо: практичні завдання

За допомогою матеріалів підручника та додаткових джерел інформації порівняйте світові релігії. Визначте їх спільні та відмінні риси.

Анімаційна карта поширення світових релігій у світі

<https://cutt.ly/9weJEftL>

Варто запам'ятати!

Християнство — одна зі світових релігій, віра в єдиного Бога — Ісуса Христа, що зародилася на сході Римської імперії (територія сучасного Ізраїлю, Палестини) у I ст.

Буддизм — одна зі світових релігій, що зародилася в Індії на основі вчень Гаутами Будди, приблизно у VI–IV ст. до н. е.

Іслам — одна зі світових релігій, пов'язана з вірою в єдиного Бога Аллаха та пророка Мухаммада, що зародилася на території Аравії у VII ст.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Поясніть значення понять: «фетишизм», «анімізм», «магія», «релігія», «світова релігія».
2. Визначте релігії, представлені на світлинах. Підготуйте презентацію про одну із них.

3. Перейдіть за QR-кодом або посиланням і перегляньте трейлер до сучасного мультфільму «Мавка. Лісова пісня» (режисери Олександра Рубан, Олег Маломуж), створеного на основі драми-феєрії Лесі Українки. Про які вірування українського народу розповідається в мультфільмі? Поміркуйте, чому кожен народ має свої уявлення про потойбічний світ і міфічних істот. Чим ці уявлення зумовлені? Створіть власний проєкт про вірування народів світу. Представте його результат у вигляді постеру.

Постер мультфільму
«Мавка. Лісова пісня», 2023

<https://cutt.ly/OwekOVUb>

Софія Караффа-Корбут.
Обкладинка драми-феєрії
Лесі Українки, 1994

§ 65 ЛЮДСТВО. «МИ» І «ВОНИ». ОБРАЗ «ІНШОГО». КУЛЬТУРА

Коли та за яких обставин виникли суспільні групи? Що таке соціальний статус? Як взаємопов'язані між собою *етнос* і *нація*? Як визначити цінності та норми у суспільстві?

Серед учених немає єдиної думки стосовно часу появи людини на Землі. Більшість науковців схиляється думки, що перші люди виникли на території сучасної Східної Африки понад 3 млн років тому. Людина сучасного типу сформувалася близько 200 тис. років тому. Вважається, що з Африки люди розселилися в різні частини світу: Європу, Азію, Австралію.

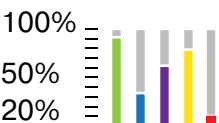
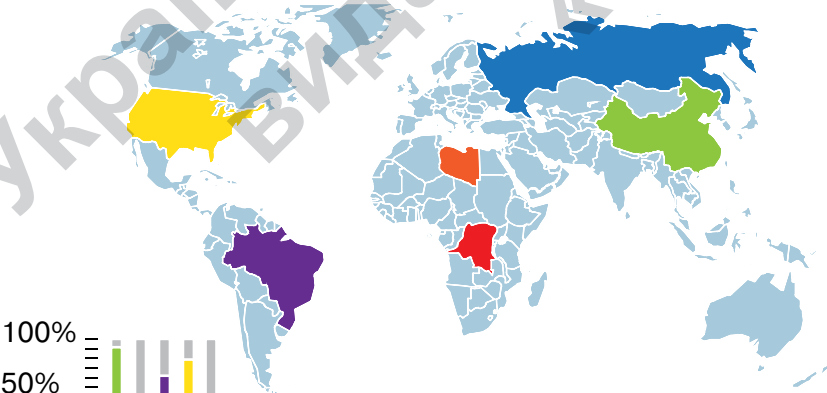
Сьогодні населення світу становить понад 8 мільярдів людей та представлене різними расами й націями. Традиційно виокремлюють три великі раси: *європеїдна*, *негроїдна*, *монголоїдна*. Нараховується близько 5 тисяч народів. Населення усієї планети Земля називається **людством**.

Варто запам'ятати!

Людство — сукупність людей, людська спільнота.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте електронну карту розміщення населення планети за країнами. Визначте найбільш і найменш заселені частини світу.

<https://cutt.ly/O9HVugL>

Населення Землі представлене різними народами. Для кожного з них притаманні власні місце проживання, мова, господарство, культура та побут. Вони можуть відрізнятися один від одного фізичними ознаками, які визначаються візуально.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте схему. Поміркуйте, що може об'єднувати людей, які проживають в одній країні чи є представниками однієї держави, зі світовою спільнотою. А що їх відрізняє?

Перейдіть за QR-кодом або посиланням і перегляньте матеріали сайту «Автентична Україна». Яке значення для кожного народу мають звичаї і традиції? Як вони формують образ «іншого»?

<https://cutt.ly/5wekAcAk>

Усвідомлення людиною своєї причетності до групи є важливим. Кожен із нас має власні уподобання, інтереси, цінності. Так утворюються спільноти людей, об'єднаних ідеями, поглядами, уподобаннями, цінностями. Під впливом цих обставин формується уявлення про *нас* (таких, що мають спільні ознаки) та *їх* (що мають відмінні ознаки).

Діємо: практичні завдання

Уважно розгляньте ілюстрації, представлені на наступній сторінці. Поєднайте їх в умовні групи (професії, спорт, побут тощо). Що їх об'єднує або відрізняє?

Поміркуйте, яким спільним поняттям можна об'єднати всі ці зображення. Використовуючи малюнки, подані на наступній сторінці, створіть свою гру-лото. Запросіть взяти участь в ній однолітків і дорослих.

Життя людини нерозривно пов'язане з діяльністю. Щодня люди виконують різні види робіт, піклуються про близьких, навчаються тощо. Результат діяльності людства прийнято називати **культурою**. Поняття *культура* об'єднує в собі *науку, освіту, мистецтво, уклад життя, побут і світогляд*.

Варто запам'ятати!

Культура — сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людством упродовж історії.

Національна культура — комплекс духовних і матеріальних цінностей, створених окремим народом упродовж його історії.

- Поміркуйте, які види і форми культури існують. Чим, на вашу думку, відрізняються матеріальна і духовна культури? Поясніть, чому один із шкільних предметів носить назву «фізична культура».

*** Хвилинка на цікавинку**

У різних народів є своє уявлення про красу та ідеали. Розгляньте традиційний національний одяг народів різних країн світу. Чи відображає національний костюм цінності окремого народу? Які елементи костюму про це свідчать?

1 Україна

2 Польща

3 Японія

4 Франція

5 Грузія

6 Велика Британія

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Поясніть значення понять: «людство», «культура», «національна культура».
2. У чому полягає сутність образу «інші»?
3. Прочитайте думку сучасного українського вченого-філолога Костянтина Ткаченка. Поясніть, як ви розумієте її зміст.

«Ідентичність — це не лише мова, якою ти розмовляєш, це те, з чим можна йти у найкраще майбутнє, шукаючи всі можливості у світі, які допомагають Україні та українському народу стати великим у всьому світі».

4. Підготуйте презентацію на одну з тем:
 - а) «Культура народів світу»;
 - б) «Традиції та звичаї народів світу».
5. Перейдіть за QR-кодом або посиланням і перегляньте анімацію. Поміркуйте, чи можна застосувати до мультфільму тезу взаємин «ми — вони». Про які цінності йдеться? Як ви розумієте поняття «толерантність»?

<https://cutt.ly/ewekSbaV>

§ 66 ГЕНДЕР. ШОВІНІЗМ. РАСИЗМ. ДИСКРИМІНАЦІЯ. ТОЛЕРАНТНІСТЬ

Що таке *демократія*? Як держава захищає демократичні права громадян? У чому виявляється багатоманітність культури?

Кожна людина незалежно від релігійної, етнічної або расової належності виконує в суспільстві певні функції. Це забезпечує суспільну різноманітність, оскільки кожен має свої, притаманні лише йому властивості. Розбіжність у соціальних ролях прийнято називати «гендер».

Варто запам'ятати!

Гендер — сформована суспільством і соціальними інститутами модель мислення, поведінки та характеристик «чоловічої» і «жіночої» поведінки, стилю мислення, ролей у стосунках, побуті.

Загальноприйнято, що жінки і чоловіки розрізняються за статтю. Промовляючи слово «чоловік» або «жінка», людина асоціює їх із тими ознаками, які закладені історично. Це можуть бути відмінності у структурі тіла, тембрі голосу та інші особливості. Важливо розуміти, що гендер — це соціальна модель особистості людини. Враховуючи ці особливості, визначається місце людини в суспільстві: вибір професії, норми відповідальності, самореалізація тощо.

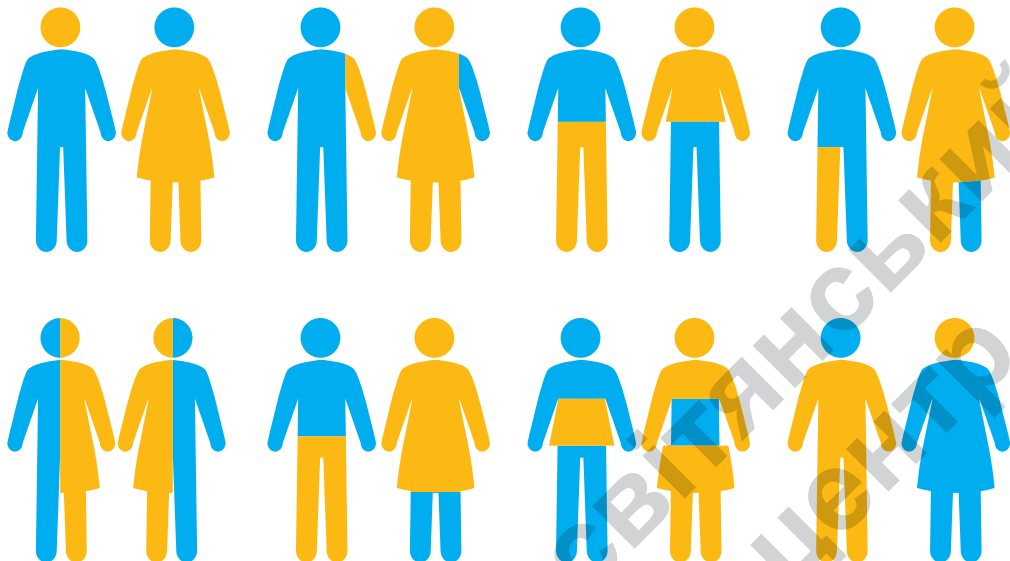
Гендер закладається у найближчому оточенні: родині, школі, на роботі, в колі друзів тощо. Важливо розуміти, що стать людини не є визначальною, адже від народження людина не може її обрати для себе. Упродовж становлення й розвитку індивід може спостерігати за змінами гендерних ролей, відчуваючи прояви *маскулінності* (якостей, які приписують чоловікам) та *фемінності* (якостей, які приписують жінкам).

Варто запам'ятати!

Гендерна роль — набір очікуваних зразків поведінки, діяльності, що їх приписують чоловікам і жінкам.

Діємо: практичні завдання

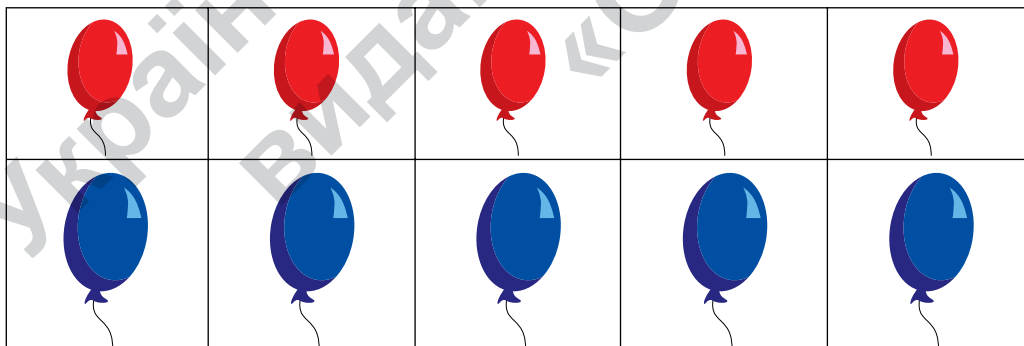
Розгляньте подану графічну інформацію. Поміркуйте, як проявляється гендер. Які риси можна вважати визначальними? Про що це може свідчити?

У сучасному суспільстві соціальні ролі чоловіків і жінок можуть змінюватися. Наприклад, чоловіки і жінки обирають однакові професії, беруть участь у змаганнях, фізично та розумово працюють, керують транспортними засобами тощо.

Діємо: практичні завдання

Доберіть до кожної групи кульок по одному прикладу якостей, що відображають фемінність і маскулінність.

У середині XIX ст. ствердилося поняття «шовінізм». Його використовували для характеристики національної зверхності, виключності, протиставлення інтересів своєї нації

іншим, а також з метою поширення національної ворожнечі, обґрунтування свого «права» на пригнічення інших.

Варто запам'ятати!

Шовінізм — це ідеологія, що полягає у поширенні серед людства ідеї переваги одного народу або нації над іншими.

Шовінізм набув значного поширення у часи активних завоювань та утворення колоніальних імперій. Через захоплення нових земель провідні держави світу в XIX ст. прагнули матеріального збагачення, встановлення свого панування. Ця практика продовжилася у XX ст. та набула нового виміру в сучасному світі.

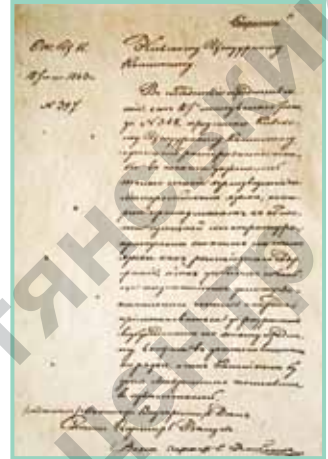
Після захоплення українських земель Російською імперією українці відчували прояв шовінізму через обмеження у вивченні власної історії, поширенні національної літератури, діяльності культурних і громадських організацій.

У світовій історії існували випадки виявлення зверхності звеличування одних рас над іншими, що набуло назви «расизм».

Варто запам'ятати!

Расізм — ідеологія, що ґрунтується на ствердженні вищості одних рас над іншими та прояв дискримінації.

Дискримінація — відмінність, виключення, обмеження або перевага, що заперечує чи зменшує рівне здійснення прав.

Валуєвський циркуляр 1863 р. про заборону українських книжок

Боротьба проти расової дискримінації активізувалася у XX ст., зокрема, завдяки масовим виступам у Сполучених Штатах Америки. У 1954 р. пастор баптистської церкви в Монтгомері **Мартін Лютер Кінг** організував роботу комітетів, спрямованих на підтримку антидискримінаційних рухів. Суспільство тоді сколихнула історія про те, що швачці та активістці Розі Паркс було присуджено судовий вирок за відмову поступитися місцем в автобусі білому пасажирові.

Виступ Мартіна Лютера Кінга
у 1963 р.

Мартін Лютер Кінг у 1957 р. очолив союз церковних організацій у боротьбі за громадянські права «Конференція керівництва християн Півдня». Кінг розпочав активні виступи по всій країні, переконуючи суспільство в ідеї зрівнювання всіх громадян США у правах

незалежно від раси. Результатом його активної громадської роботи стало скасування Верховним судом США закону про сегрегацію, що істотно обмежував права афроамериканців.

Діємо: практичні завдання

Ознайомтеся з уривком потужної промови Мартіна Лютера Кінга у 1963 р. Поміркуйте, що сприяло зміні поглядів суспільства на питання расової дискримінації у США.

«Я говорю вам сьогодні, друзі мої, що, незважаючи на труднощі та розчарування, у мене є мрія. Я дуже хочу, щоб настав той день, коли наша нація повстане і доживе до істинного змісту свого девізу: «Ми вважаємо самоочевидним, що всі люди створені рівними...» У мене є мрія, що настає день, коли четверо моїх дітей житимуть у країні, де про неї судитимуть не за кольором їхньої шкіри, а за тим, що вони за люди... У мене є мрія сьогодні...».

* Хвилинка на цікавинку

Публікуючи статтю в періодичних виданнях, Мартін Лютер Кінг зазначив: *«Насправді час не має ніякого значення. Прогрес людства ... Він настає в результаті безнастанних зусиль людей, що творять Божу волю, без яких час стає союзником сил застою в суспільстві».*

Демократизація суспільства, що активно розпочалася у другій половині ХХ ст., сприяла стрімкому поширенню ідей толерантності та гуманності, визначаючи людське життя найвищою цінністю. При цьому толерантність не означає примирення зі злом, поступок агресорам і нападникам на нашу Батьківщину.

Варто запам'ятати!

Толерантність — терпимість до іншого світогляду, способу життя, поведінки та звичаїв.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте зображення. Доповніть «квітку толерантності» словами, які вважаєте необхідними. Обговоріть їх у групах.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

- Поясніть значення понять: «гендер», «шовінізм», «расизм», «дискримінація», «толерантність».
- Укладіть у зошиті порівняльну таблицю, визначаючи характерні риси кожного з наведених вище понять. Назвіть спільні та відмінні ознаки.

Шовінізм	Расизм	Дискримінація
Відмінне		
Спільне		

- Доберіть приклади толерантності у творах художньої літератури. Представте їх своїм однокласникам і однокласницям. Поясніть свій вибір.
- Перейдіть за QR-кодом або посиланням і перегляньте анімаційний ролик про гендерні стереотипи та гендерні ролі від Тернопільського медіацентру (авторка *Тетяна Тимчук*). Дайте відповіді на запитання:

- що таке гендерний стереотип?
- які гендерні ролі зазвичай приписують чоловікам, а які — жінкам?
- чому не можна слідувати гендерним стереотипам?

<http://surl.li/iphtp>

§ 67 ГЛОБАЛІЗАЦІЯ. СТАЛИЙ РОЗВИТОК. ООН ТА ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ

Якими є глобальні проблеми сучасності? Які функції для врегулювання світової напруженості виконують ООН та Європейський Союз?

Сьогодні світ переживає чимало проблем, шляхи подолання яких людство шукає в тісній співпраці: питання екології, альтернативної енергетики та корисних копалин, демографічних змін, війн та їх урегулювання тощо. Оскільки всі ці проблеми досить масштабні, їх прийнято називати *глобальними*, а системні зміни, які відбуваються, — *глобалізацією*.

Варто запам'ятати!

Глобалізація — перетворення певного явища на світове — таке, що стосується всієї Землі та людства.

Глобальні проблеми призводять до значних соціально-економічних, біологічних втрат на планеті, створюючи при цьому суттєву загрозу для існування людства.

Політичні

Етнічні

Економічні

Продовольчі

Демографічні

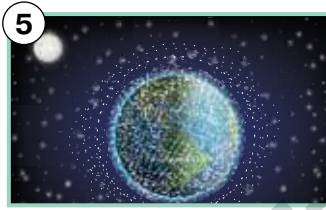
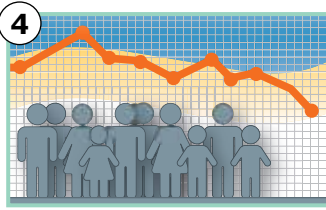
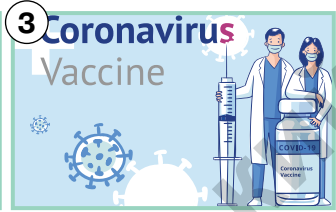
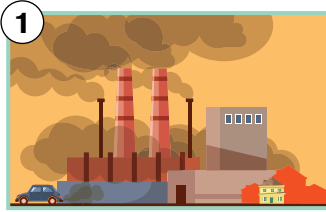
Екологічні

Воєнні

Діємо: практичні завдання

Розгляньте ілюстрації. Визначте, які глобальні проблеми людства вони ілюструють. Висловіть припущення щодо шляхів подолання цих проблем.

Явище глобалізації має і позитивні, і негативні наслідки:

позитив	негатив
✓ Спеціалізація поділу праці, що підвищує якість товарів або послуг ✓ Енергоощадність у виробництві ✓ Торговельна конкуренція ✓ Стрімка модернізація виробництва та технологій ✓ Підвищення продуктивності праці ✓ Залучення фінансових ресурсів у країни, що розвиваються ✓ Вирішення екологічних проблем	✓ Загострення світової конкуренції з виготовлення та збуту товарів ✓ Неспроможність країн із середнім рівнем розвитку конкурувати з іншими ✓ Занепад промисловості і технологій у разі відсутності інвестицій ✓ Втрата економічної самостійності ✓ Системні економічні кризи

Пошук вирішення окреслених проблем нерозривно пов'язаний із встановленням балансу між задоволенням потреб людства та захистом інтересів майбутніх поколінь. Цей процес отримав назву **сталого розвитку**. Тема сталого розвитку останнім часом набуває важливого значення, адже суттєво впливає на майбутнє людства.

Варто запам'ятати!

Сталій розвиток — такий розвиток, що задовольняє потреби сучасного покоління без шкоди для майбутніх поколінь.

Сталий розвиток ґрунтується на економічних та екологічних потребах людства. Порушення між ними рівноваги істотно впливає на погіршення умов та якість життя суспільства.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте схему. Поміркуйте, як зазначені категорії пов'язані між собою. Що необхідно для забезпечення сталого розвитку суспільства?

<https://cutt.ly/1wekDCVZ>

Перейдіть за QR-кодом або посиланням і перегляньте відео від Національної освітньої платформи «Всеосвіта». Що таке сталий розвиток? Чому ми маємо зберігати ресурси, якими наділяє нас природа?

Глобалізація і сталий розвиток взаємопов'язані між собою, адже вони справляють істотний вплив на рівень життя населення різних держав. Для країн з низьким рівнем економічного розвитку назріває проблема активно наздоганяти більш розвинуті. Зокрема, це можливо за рахунок використання новітніх технологій виробництва, альтернативних джерел енергетики, прогресивних ресурсомістких безвідходних технологій, що зменшує навантаження на природу та довкілля.

Глобальними проблемами світу опікується *Організація Об'єднаних Націй*. ООН розпочала свою діяльність у 1945 р. Пріоритетними завданнями організації є підтримання та

зміцнення миру й міжнародної безпеки, розвиток співробітництва між державами світу, попередження військових протистоянь, вирішення екологічних, соціальних проблем світу.

Історичні подробиці

22 серпня 1945 р. Україна стала співзасновницею Організації Об'єднаних Націй навіть попри те, що не мала на той час незалежності, перебуваючи у складі СРСР як одна із союзних республік.

Глобальні проблеми людства, що проявилися в середині ХХ ст., спонукали країни Європи об'єднувати зусилля з метою раціонального споживання ресурсів, вирішення різноманітних питань спільними зусиллями. *Європейський Союз* бере свій початок з утворення в 1957 р. Європейської спільноти вугілля та сталі. Поступово кількість членів цієї організації збільшувалася. Станом на 2022 р. країнами — членами ЄС є 27 держав, розташованих у Європі.

Важливими організаціями в структурі Євросоюзу є: *Європейська Комісія, Європейська Рада, Європейський Суд, Європейський Центральний банк та Європарламент.*

Історичні подробиці

7 лютого 2019 р. Верховна Рада України закріпила в Конституції курс України на входження до Європейського Союзу і військово-політичного блоку НАТО.

Перейдіть за QR-кодом або посиланням і перегляньте відеоролик, присвячений історії становлення та розвитку ЄС. Розкажіть про переваги вступу України до ЄС.

<https://cutt.ly/rwekFWnc>

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Поясніть значення понять: «глобалізація», «сталий розвиток», «ООН», «Європейський Союз».
2. Назвіть напрями діяльності ООН, ЄС.
3. Запропонуйте ідеї щодо реалізації концепції Сталого розвитку, затвердженого самітом ООН від 2015 року. Презентуйте свої ідеї.
4. Норвезька політична діячка Ґру Гарлем Брунтланн вважає, що «сталий розвиток — це такий розвиток, який задовольняє потреби сучасності, але не ставить під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої потреби». Як ви розумієте цей вислів? Чи погоджуєтеся ви з ним?
5. Підготуйте презентацію/лепбук за темою: «Україна — це Європа».

§ 68 ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ: «СУСПІЛЬСТВО І ДЕРЖАВА»

Що таке *держава* та які форми державного правління існують? Що таке *громадянство*? Як забезпечуються демократичні права громадян у державі? Як людство сприймає образи «ми» і «вони»?

I. ВИВЧАЄМО ФОРМИ ДЕРЖАВНОГО ПРАВЛІННЯ

Розгляньте представлені світлини. Визначте форму державного правління. Охарактеризуйте її особливості за поданим зразком. Перейдіть за QR-кодом або посиланням і виконайте онлайн-вправу.

Форма правління

Характеризується:

Зберігається у країнах:

<https://cutt.ly/6wekFLNH>

II. СЛОВОТВІР

Перейдіть за QR-кодом або посиланням і виконайте онлайн-вправу. З отриманими словами складіть речення, що пояснюють їхні значення.

<https://cutt.ly/XwekGvuS>

III. ЛОГІЧНІ ПАРИ

Перейдіть за QR-кодом або посиланням і виконайте онлайн-вправу. Утворіть логічні пари між поняттями й ілюстраціями, що відповідають визначенням.

<https://cutt.ly/PwekGHBo>

IV. ІСТОРИЧНЕ ПЕРЕХРЕСТЯ

Об'єднайтеся в команди. Визначте для команди суперників напрямок на ігровому полі. Розкрийте сутність поняття. З кожним поняттям створіть коротку історію та розкажіть її у класі. Розгляньте зображення. Які поняття вони характеризують? Чим ці поняття схожі/різняються?

Шовінізм

Толерантність

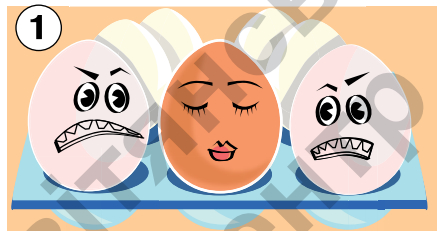
КУДИ
ЙДЕМО?

Дискримінація

Расизм

V. ТВОРЧА МАЙСТЕРНЯ «ДЕРЖАВА МАЙБУТНЬОГО»

Розгляньте малюнки дітей України з інтернет-мережі. Створіть власний проєкт держави майбутнього. Представте його у вигляді малюнку або презентації. У проєкті зазначте:

- 1) назву вашої держави;
- 2) правителя;
- 3) населення;
- 4) форму правління;
- 5) особливості влади.

§ 69 УРОК-УЗАГАЛЬНЕННЯ: «СУСПІЛЬСТВО В ІСТОРІЇ І СУЧАСНОСТІ. МОЄ МІСЦЕ В СУСПІЛЬСТВІ»

I. ГЕНДЕР І СУСПІЛЬСТВО

Визначте суспільні групи, представлені на малюнках. Назвіть ознаки гендеру. Складіть розповідь про суспільні відносини.

II. КРАЇНОЗНАВСТВО

Визначте держави за прапорами. Складіть стислу розповідь про традиції, звичаї, організацію влади в державі. Скористайтесь запропонованим шаблоном, поданим на наступній сторінці.

III. ВАГИ «СТАЛОГО РОЗВИТКУ»

Назвіть позитивні й негативні наслідки глобалізації та сталого розвитку. Чи урівнялися умовні ваги? Перейдіть за QR-кодом або посиланням і прослухайте пісню Майкла Джексона «Earth song» з українськими субтитрами. Який зміст закладено у пісні? Створіть постер/плакат/візуалізацію, яка могла б бути візуальним супроводом цього твору музичного мистецтва.

<https://cutt.ly/CwekJaa6>

IV. «МИ» — «ВОНИ»

Доберіть три приклади сприйняття «ми» — «вони». Порівняйте їх. Визначте в них образ «іншого».

§ 70 УЗАГАЛЬНЕННЯ ЗА КУРСОМ

I. СТАНЦІЯ «ГЕНЕАЛОГІЯ»

Об'єднайтеся в пари. Опрацюйте картки, які ілюструють розвиток науки генеалогії. Складіть статтю для науково-популярного журналу про генеалогію та сімейну пам'ять.

II. СТАНЦІЯ «ЛАБІРИНТИ ІСТОРІЇ»

Зіграйте в гру-квест. Почніть свій шлях від позначки «СТАРТ» і, рухаючись ігровим полем, послідовно виконайте всі завдання.

<https://cutt.ly/nwekJVZg>

2 Відгадайте назву держави за підказками. Визначте її особливості

1 Розгадайте анаграми. Поясніть закодовані поняття

3 Розшифруйте ребус. До слова-відгадки складіть сенкан або вірш-хайку

4 Пройдіть онлайн-вправу

START

1218 6 11 3 12 6
6 7 21 9 1 3 1

理 理 理

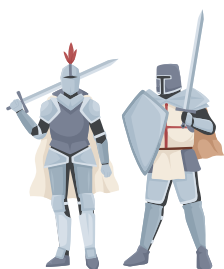
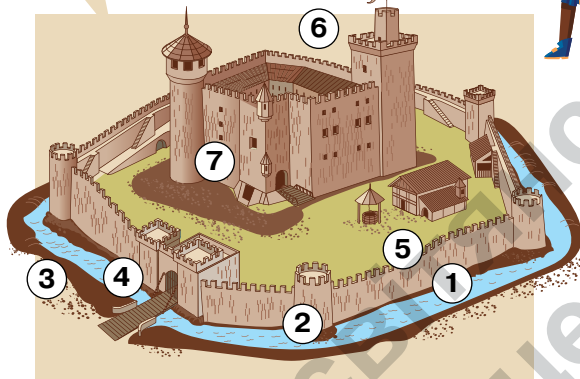
П ,,, ,

III. СТАНЦІЯ «СЕРЕДНЬОВІЧНИЙ ЗАМОК»

Пригадайте особливості забудови середньовічних міст. Уважно розгляньте малюнок і визначте елементи, з яких склалися середньовічні замки-фортеці. Складіть коротку розповідь про середньовічний замок.

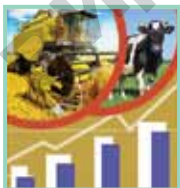

Якими були основні функції середньовічних замків?

IV. СТАНЦІЯ «ІСТОРИЧНИЙ КРОССЕНС»

Розгадайте кроссенс, застосувавши знання, які ви отримали у 6 класі. Для цього перейдіть за QR-кодом або посиланням і ознайомтеся з алгоритмом роботи. Методом сторітелінгу складіть до кроссенсу власну історію або укладіть кроссенс на тему: «Я і моя родина в історії світу».

Алгоритм роботи з кроссенсом

<https://cutt.ly/rwrzRfA6>

Навчальне видання

ЩУПАК Ігор Якович
ВЛАСОВА Наталія Сергіївна
СЕКИРИНСЬКИЙ Дмитро Олександрович
КРОНГАУЗ Владислав Олександрович
ПОСУНЬКО Анастасія Миколаївна
ПАВЛОВСЬКА-КРАВЧУК Вікторія Анатоліївна

УКРАЇНА І СВІТ: ВСТУП ДО ІСТОРІЇ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ

**Підручник інтегрованого курсу для 6 класу
закладів загальної середньої освіти**

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Підручник відповідає Державним санітарним нормам і правилам
«Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей»

Редакторка *І. В. Красуцька*
Головна художниця *І. П. Медведовська*
Художні редакторки *Н. М. Андрійченко, І. П. Медведовська*
Технічний редактор *Е. А. Авраменко*
Літературне редагування *Н. В. Островська*
Коректорка *Ю. А. Полулященко*
Комп'ютерна обробка відео *Д. С. Коновалов*
Художниці *Н. В. Гожая, О. С. Шуклінова*

Карти у підручнику розроблені картографічною редакцією УОВЦ «Оріон»
під керівництвом *І. С. Руденко*

Розробка інфографіки, колажів і коміксів — *Наталія Власова*
Світлини *Тетяна Будкевич, Наталія Власова, Тетяна Григораш, Валерій Соловійов*

В оформленні підручника використано фото з вільних джерел мережі «Інтернет» та фотобанку *Shutterstock*, матеріали сайтів Волинського краєзнавчого музею, Національного музею народного мистецтва Гуцульщини та Покуття, фотогалерей в. с. п. «Науковий лицей міжнародних відносин II–III ступенів» Університету митної справи та фінансів (м. Дніпро), Всеукраїнського телекомунікаційного проєкту «Школа моєї мрії»; на с. 25 — репродукція картини «Весілля в Київській губернії» *М. Пимоненка*; на с. 181 — «Козаки на привалі» *А. Орльонова*; на с. 213 — обкладинка роману Дж. Орвелла «1984» (художник *Майкл Кеннард*) та інші візуальні матеріали з сайту *detector media*

Формат 70×100^{1/16}. Ум. друк. арк. 20,736 + 0,324 форзац.

Обл.-вид. арк. 18,00 + 0,55 форзац.

Зам. №

Тираж 34 437 пр.

ТОВ «Український освітянський видавничий центр «Оріон»

Свідоцтво «Про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції» Серія ДК № 4918 від 17.06.2015 р.

Адреса видавництва: 03061, м. Київ, вул. Миколи Шепелева, 2

Віддруковано у ТОВ «КОНВІ ПРИНТ».

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції серія ДК № 6115, від 29.03.2018 р. 03680, м. Київ, вул. Антона Цедіка, 12

СТАРТ

Дізнайтеся через захопливу гру, наскільки добре ви розумієте історію України та світу, а також їх зв'язок з громадянською освітою! За допомогою QR-кодів або посилань пройдіть онлайн-завдання кожної «станції» гри. Розгадайте ребуси і встановіть, якій саме темі присвячена кожна станція. Подумайте, чим пов'язані між собою назви станцій. Розкажіть методом сторітелінгу про своє місце в родині/громаді/суспільстві/історії.

ISBN 978-966-991-220-6

9 789669 912206

історія спільнота демократія любов
пам'ять освіта взаємодія
щирість громадяни